

**รายงานนอกระบบ: วิถีชีวิต การทำงาน การดูแลสุขภาพและสังคม
กรณีศึกษากลุ่มเย็บผ้า ตำบลบ้านเม็ง อ.หนองเรือ ขอนแก่น**

สุวิทย์ อินนามมา
สถานีอนามัยตำบลบ้านเม็ง
อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น

บทนำ

เสียงร้องเอะอะเรียกกันของพนักงานรถทัวร์ที่เพิ่งจอดชั่วคราวกลางหมู่บ้าน ในช่วงตี 3 ถึงตี 4 ของทุกคืน เป็นช่วงเวลาที่บ้านที่มีบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงรู้ว่า “ผ้าและวัสดุตัดเย็บ” ที่ใช้ในการประกอบอาชีพ หรือการทำงานของชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้ถูกส่งมาจากกรุงเทพฯ แล้ว ซึ่งหลังจากที่รถทัวร์วิ่งออกไปจากหมู่บ้านไม่นาน ก็มีรถกระบะหรือสามล้อรับจ้างในหมู่บ้านวิ่งมารับของที่ถูกส่งมาจากคนหรือแหล่งที่เขาได้ติดต่อหรือพูดคุยกันทางโทรศัพท์ในช่วงวันที่ผ่านมา มันเป็นทั้งงานและความรับผิดชอบที่พวกเขาจะต้องรับผิดชอบให้เป็นไปตามข้อตกลงกันแบบที่ไม่เป็นทางการ เป็นอาชีพและรายได้ที่จะทำให้พวกเขาดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวในชุมชนอย่างมีความสุข รวมทั้งเป็นสื่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจสังคม และการเมืองภายนอกชุมชนด้วย

อาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของผู้คนจำนวนมากในชุมชนบ้านเม็ง เป็นอาชีพแรกที่เป็นอาชีพเสริมในครัวเรือน แต่ในปัจจุบันได้กลายเป็นอาชีพและรายได้หลักของครัวเรือนจำนวนมากทั้งๆ ที่วิถีชีวิตดั้งเดิมหรือบรรพบุรุษของครัวเรือนเหล่านั้นก็ไม่เคยมีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ในการทำอาชีพดังกล่าวมาก่อน หากแต่ทำไมผู้คนในชุมชนนี้จึงมีความสนใจและเลือกที่จะมีอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าเป็นอาชีพเสริมหรืออาชีพหลักของครัวเรือนจำนวนมาก และพบได้ทุกละแวกคุ่มในชุมชน จนมีคำกล่าวของผู้เกี่ยวข้องกับอาชีพเย็บผ้าหลายคนในชุมชนว่า “เสียงจักรเย็บผ้าจากครัวเรือนต่างๆ กลายเป็นสัญลักษณ์หรือเพลงกล่อมนอนของผู้คนในครัวเรือนและชุมชนละแวกนั้นๆ” ซึ่งบ่งบอกถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้เปลี่ยนแปลงไปกับอาชีพเย็บผ้าหรือการรับงานมาทำที่บ้านของคนในแต่ละครัวเรือนหรือในชุมชนด้วย จึงเกิดคำถามที่เป็นข้อสงสัยของผู้วิจัยคือ ทำไมคนในชุมชนนี้ถึงจึงเลือกที่จะทำอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า การรับงานมาทำที่บ้านมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตหรือความเป็นอยู่ของแรงงานอย่างไรบ้าง การจ้างงาน ระบบการทำงานและการปรับตัวในการรับงานมาทำที่บ้านเป็นอย่างไร รวมทั้งภาวะสุขภาพและสังคม การแสวงหาสวัสดิการและการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการดูแลสุขภาพและสังคมแก่แรงงานฯ มีอย่างไรบ้าง

การศึกษานี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative research) โดยการสำรวจชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในชุมชน โดยผู้วิจัยซึ่งทำงานในศูนย์สุขภาพ ชุมชนตำบลบ้านเม็ง และมีบทบาทหน้าที่ด้านการสร้างเสริมสุขภาพและป้องกันโรคแก่ ประชาชนในกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มวัยทำงาน และมีบทบาทเป็นคณะกรรมการ ศูนย์ส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมตำบล ซึ่งมีบทบาทในการดูแลส่งเสริมแรงงานนอกระบบใน พื้นที่ การเก็บข้อมูลจากการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาแรงงานและการสร้างเสริมสุขภาพแก่ แรงงานในพื้นที่ รวมทั้งการติดตามเยี่ยมบ้านแรงงานอย่างต่อเนื่อง และนำข้อมูลที่ได้จากกลุ่ม แรงงานและผู้เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์และตีความในแต่ละประเด็น และนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธี เชิงพรรณนา (Analytic description)

การนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้ได้กำหนดแบ่งส่วน นำเสนอหลักออกเป็น 5 ส่วน ส่วนแรก จะนำเสนอเกี่ยวกับบริบทของชุมชนและวิถีการประกอบ อาชีพดั้งเดิมของชุมชน การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่อาชีพเย็บผ้าหรือการรับงานเย็บผ้ามาทำที่บ้าน ของแรงงานในชุมชน ซึ่งรวบรวมข้อมูลจากบทสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการสังเกต ของผู้วิจัย ส่วนที่สอง จะนำเสนอเกี่ยวกับรูปแบบการจ้างงาน สภาพการทำงาน การจัดการ ต่างๆในกระบวนการทำงาน รวมทั้งพฤติกรรมแรงงานที่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำงาน และระบบการจัดการต่างๆ ส่วนที่สาม จะนำเสนอเกี่ยวกับภาวะสุขภาพและสังคม องค์ประกอบ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการแสวงหาสวัสดิการด้านต่างๆ ของแรงงาน ส่วนที่สี่ จะเกี่ยวข้องกับ รูปแบบการมีส่วนร่วม หรือเครือข่ายทางสังคมที่มีบทบาทต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความ เป็นอยู่ของแรงงาน และส่วนสุดท้าย จะเป็นบทสรุป ซึ่งจะนำเสนอเกี่ยวกับสรุปของวิถีชีวิต แรงงานสภาพปัญหาและแนวทางในการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิต รวมทั้งการดูแลสุขภาพและ สังคมของแรงงาน รายละเอียดที่เกี่ยวข้องดังนี้

ส่วนแรก

ชุมชนบ้านเม็ง:

การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพ เศรษฐกิจและสังคมในชุมชน

ภูมิศาสตร์และกายวิภาคชุมชน

“บ้านเม็ง” ชื่อของหมู่บ้านที่เรียกตามชื่อภูเขาที่มีนิยายเล่าขานหรือบอกเล่าต่อกันแบบ สุนทรสนานว่ามาจากชื่อ “กองเม็ง” ซึ่งเป็นเครื่องประกอบในการบวชตามประเพณีอีสานอัน เก่าแก่ เมื่อเกิดน้ำท่วมใหญ่ มีกลุ่มคนนำมากองรวมกันไว้บนภูเขาที่อยู่ใกล้ๆ กับหมู่บ้าน ต่อมา ผู้คนจึงเรียกชื่อภูเขาดังกล่าวว่า “ภูเม็ง” และมีผู้คนจากที่ต่างๆ ย้ายเข้ามาอยู่อาศัย เนื่องจาก เห็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งแหล่งน้ำ ป่า ภูเขา รวมทั้งเส้นทางที่จะติดต่อกับชุมชน อื่นๆ ได้หลายทางจนเกิดเป็นชุมชนบ้านเม็งในปัจจุบัน “ชุมชนบ้านเม็ง” ตั้งทางทิศตะวันตกของ จังหวัดขอนแก่นประมาณ 45 กิโลเมตร การก่อตั้งชุมชน ไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็น ทางในการการก่อตั้งหมู่บ้านที่ชัดเจน แต่มีผู้สูงอายุหลายคนเล่าว่า มีกลุ่มผู้คนที่อพยพมาจาก เขตอำเภอเมืองขอนแก่นและอำเภอมัญจาคีรีมาตั้งบ้านเรือนตามลุ่มน้ำที่ไหลป่ามาจากภูเม็ง ซึ่ง เรียกกันโดย “ที่ลุ่มน้ำเชิญ” เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ต่อมาหลายครัวเรือนได้ย้ายมา ตั้งบ้านเรือนในพื้นที่บ้านเม็งปัจจุบัน เพราะที่ที่ตั้งบ้านเรือนเดิมมีน้ำท่วมทุกปี รวมทั้งยังมีโรค ระบาดในชุมชนเดิม บริเวณที่ตั้งบ้านเม็งถึงแม้ว่าจะเป็นพื้นที่ดอนดินร่วนปนทราย แต่นับว่าเป็น พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นสภาพพื้นที่ก็ยัง มีแหล่งน้ำธรรมชาติและพื้นที่ที่สามารถใช้ในการเพาะปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ที่กว้างขวางกว่า พื้นที่เดิม

ที่ตั้งของบ้านเม็งในอดีตเป็นชุมชนที่มีเส้นทางเชื่อมต่ออำเภอเมืองขอนแก่นและชุมชน อื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น ชุมชนเวียงเก่า (อำเภอภูเวียง) ชุมชนชุมแพ (อำเภอชุมแพ) หรือแม้แต่ชุมชน บ้านแท่น (อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ) ซึ่งการเดินทางของผู้คนจากพื้นที่ต่างๆ เข้าสู่อำเภอ เมืองขอนแก่นจะต้องแวะผ่านมาที่ชุมชนบ้านเม็งกันเป็นประจำ ทำให้กลายเป็นชุมชนที่มีความ เจริญทั้งด้านการค้าขายและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงมาอย่าง ยาวนาน แม้ในระยะต่อมาจะมีการตั้งชุมชนบ้านหนองเรือขึ้นห่างจากบ้านเม็งประมาณ 5 กิโลเมตร ซึ่งมีเส้นทางที่เชื่อมต่ออำเภอชุมแพและอำเภอภูเวียงได้ง่ายกว่าชุมชนบ้านเม็ง แต่ก็มี เส้นทางที่ต้องเดินทางจากหนองเรือผ่านบ้านเม็งไปสู่อำเภอบ้านแท่น และอำเภอต่างๆ ใน จังหวัดชัยภูมิได้อย่างสะดวกสบาย จนปัจจุบันเป็นชุมชนที่มีเส้นทางคมนาคมโดยรถทัวร์ หรือการขนส่งจากจังหวัดต่างๆ สู่กรุงเทพฯ ได้เช่น หนองบัวลำภู หนองคาย อุดรธานี เป็นต้น

ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี

การเป็นศูนย์รวมความเจริญของชุมชนต่างๆในอดีต นับเป็นจุดแข็งของการการสืบทอดศาสนา วัฒนธรรมและประเพณีของบ้านเม็ง หลังการก่อตั้งหมู่บ้าน ก็ได้มีการสร้างวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมความเชื่อและจิตใจของผู้คนกลุ่มต่างๆ ชื่อ“วัดดาวเรือง” ซึ่งถือว่าเป็น“ศูนย์รวมของพระพุทธศาสนา ของอำเภอหนองเรือ” ก็ว่าได้เพราะในช่วงกว่า 100 ปีที่ผ่านมา บ้านเม็งเคยเป็นศูนย์การเรียนรู้ทางศาสนาของพระสงฆ์จากชุมชนต่างๆ ในเขตอำเภอหนองเรือ มีการอบรมและเรียนรู้พระธรรมวินัยเป็นเวลานาน นอกจากด้านการศาสนาที่ได้รับความศรัทธาจากชาวบ้านมายาวนานแล้ว วัฒนธรรมความเชื่อด้านผีเจ้าที่ ผีบรรพบุรุษของคนในชุมชนก็ปรากฏให้เห็นได้จากสิ่งก่อสร้างต่างๆโดยทั่วไป เช่น “ศาลปู่ตาหมู่บ้าน” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ภายในศาลจะบรรจุเครื่องสักการะต่างๆ ที่เป็นสิ่งประดิษฐ์หรืองานฝีมือต่างๆจำนวนมาก แกะสลักเป็นช้าง ม้า วัว ควาย ซึ่งเป็นสัตว์พาหนะและสัตว์เลี้ยงของปู่ตา ศาลปู่ตาจะมีอิทธิพลต่อความเชื่อและจิตใจของชาวบ้านมายาวนานและมีพิธีการบูชาเนื่องในกิจกรรมและความเชื่อของชาวบ้านมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นยังมีสถานที่ตามความเชื่อของหมู่บ้าน เช่น “กู๋บ้าน” “กู๋ภูเม็ง” “กู๋โสภกระบุง” “กู๋ลำน้ำเชิญ” ซึ่งเป็นความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ต่างๆ ที่มีความสำคัญกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพของชาวบ้านในพื้นที่ เพราะชาวบ้านจะมีความเชื่อว่าสถานที่ต่างๆ เหล่านั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยดูแลความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ซึ่งชาวบ้านต้องอาศัยและทำมาหากินจากสถานที่ต่างๆ เหล่านั้นในการเกษตรกรรมและดำรงความเป็นชุมชนมาอย่างยาวนาน

ด้านวัฒนธรรมประเพณี นอกจากความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรมต่างๆ ในทางพุทธศาสนาที่มีงานบุญตลอด 12 เดือนหรือที่เรียกว่า “ฮีตสิบสอง” แล้ว ความเชื่อที่เกี่ยวกับวิถีปฏิบัติของชาวอีสานเรียกว่า “คองสิบสี่” ที่เป็นคำสอนให้ผู้คนในชุมชนเคารพนับถือกันและปฏิบัติตัวให้สัมพันธ์กับธรรมชาติ ก็ยังมีการยอมรับและถือปฏิบัติบ้างโดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุ ถึงแม้ว่าปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวจะไม่ใช่ที่เข้าใจของคนวัยทำงานหรือคนรุ่นใหม่ในชุมชน นอกจากนั้นยังมีกิจกรรมที่เป็นวัฒนธรรมความเชื่อในวิถีชีวิตต่างๆ อยู่เสมอ เช่น การสู่ขวัญ การบูชาผี บูชาแถน บูชาธรรมชาติ หรือเลี้ยงผีตาแฮก และอื่นๆ บางพิธีกรรมก็ได้รับการยกระดับเป็นประเพณีที่สำคัญของท้องถิ่นในระดับอำเภอ เช่นการบูชาพระยาแถน ที่กำหนดให้มีการจัดงาน“บุญบังไฟ” ของตำบลบ้านเม็ง เป็นงานบุญประเพณีที่สำคัญอีกงานหนึ่งของอำเภอหนองเรือด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อต่างๆ ที่มีในชุมชนเริ่มปรากฏให้เห็นมากขึ้นเมื่อวิถีการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพของผู้คนในชุมชนเปลี่ยนไป วัฒนธรรมประเพณีหลายอย่างไม่ได้รับความสนใจจากผู้คนโดยเฉพาะในกลุ่มวัยทำงานและเยาวชน โดยผู้เข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงวัยจำนวนไม่มากนัก นอกจากนั้นยังขาดกระบวนการถ่ายทอดความเชื่อต่างๆสู่คนรุ่นหลัง ให้เข้าใจความหมายและวิธีการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันหรือการประกอบอาชีพต่างๆของผู้คนส่วนใหญ่ มีเพียงวัฒนธรรมประเพณี

บางอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพด้านการเกษตรหรือการเพาะปลูกเท่านั้น ที่มีการปฏิบัติบ้าง เช่น “บุญข้าวจี” หรือ “บุญข้าวสาก” ซึ่งเป็นประเพณีบูชาผีบรรพบุรุษของแต่ละครอบครัว แต่กิจกรรมดังกล่าวก็เริ่มได้รับผลกระทบจากความเชื่อและความเข้าใจที่ลดลงของคนรุ่นต่อๆมา ดังเห็นได้จากจำนวนคนที่เข้าร่วมที่ลดลงและมีกลุ่มวัยกลางคนหรือผู้สูงอายุ จำนวนไม่มากนักในแต่ละหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

“ตำบลบ้านเม็ง” มีหลักฐานทางราชการว่า บ้านเม็งเป็นตำบลหนึ่งในเขตการปกครองของอำเภอเมืองขอนแก่น ถือว่าเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง ดังจากคำบอกเล่า “ตาเดช” ชายสูงอายุในชุมชนเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้านที่เคยรู้จากหลักฐานเก่าแก่ว่า “บ้านเม็ง” มีการก่อตั้งหลังปี พ.ศ. 2300 ไม่นานนัก และเป็นชุมชนที่ก่อตั้งพร้อมกับชุมชนอื่นๆในจังหวัดขอนแก่น เช่นบ้านพระลับ บ้านทุ่ม (ในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น) ภูเวียง ชุมแพ นอกจากนั้นยังมีหลักฐานจากเอกสารการปกครองที่ระบุว่าตำบลบ้านเม็ง เป็นหมู่บ้านที่ได้รับการยกระดับเป็นตำบลโดยรวมเขตการปกครองครอบคลุมตำบลต่างๆในอำเภอหนองเรือ รวมไปถึงบางหมู่บ้านของอำเภอบ้านฝาง

การเป็นศูนย์กลางในการติดต่อระหว่างชุมชนต่างๆ บ้านเม็งจึงกลายเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน เช่น ด้านการศึกษา โดยในช่วงปี พ.ศ.2500 มีการจัดตั้งโรงเรียนเอกชนสอนหนังสือแก่เยาวชนและผู้สนใจในหมู่บ้าน ที่จบการศึกษาเบื้องต้นจากโรงเรียนวัดดาวเรืองบ้านเม็ง ซึ่งจะสอนในระดับ ป. 3 ป.4 หรือ ม.1 ก่อนที่จะมีการก่อตั้งโรงเรียนในระดับดังกล่าวในเขตชุมชนหนองเรือโรงเรียนดังกล่าวจึงปิดกิจการไป เนื่องจากชาวบ้านจะนิยมการส่งลูกหลานออกไปเรียนที่โรงเรียนในหนองเรือ ซึ่งมีนักเรียนจากทุกชุมชนในอำเภอหนองเรือ จนปัจจุบันโรงเรียนบ้านเม็งได้ขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นต้นจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น แต่ประชาชนส่วนใหญ่ยังนิยมส่งลูกหลานออกเรียนภายนอก เนื่องจากมีความคิด ความเชื่อในโอกาสทางการศึกษาที่ดีกว่าในชุมชน

ด้านการประกอบอาชีพ ในอดีตชุมชนบ้านเม็งถือว่าเป็นชุมชนเกษตรกรรม ที่มีการปลูกข้าวและพืชต่างๆ ที่ใช้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน ข้าว นับเป็นพืชที่ชาวบ้านถือว่าสำคัญที่สุดของชุมชน ทุกครัวเรือนจะมีที่นาเพื่อทำการเพาะปลูกข้าวเป็นของตนเอง แต่อย่างไรก็ตามการทำนา ก็ยังต้องอาศัยธรรมชาติหรือทำกันในฤดูฝนเป็นหลักเพราะขาดแหล่งน้ำนอกฤดูการหมดฤดูฝนหรือเข้าสู่หน้าแล้ง แหล่งน้ำต่างๆก็จะแห้งขอด บางปีฝนตกไม่ต่อเนื่องตามฤดูกาลก็ยิ่งทำให้การทำนาไม่ได้ผลด้วย ส่วนการเลี้ยงสัตว์ถือเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่คู่มากับวิถีชีวิตของชาวบ้าน แต่สัตว์เลี้ยงส่วนใหญ่ยังเป็นสัตว์เพื่อใช้แรงงาน เช่น วัว ควาย โดยจะมีกันเกือบทุกครัวเรือนนอกจาก ควาย หรือวัว ซึ่งถือเป็นสัตว์เลี้ยงในวิถีชีวิตของชาวบ้านเม็งแล้ว ครัวเรือนโดยส่วนใหญ่จะมีการเลี้ยงไก่ เป็ด และหมู ไว้เป็นอาหารหรือแลกเปลี่ยนซื้อขายในชุมชน การเลี้ยงไหมก็เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ถือว่า เป็นอาชีพเสริมที่สำคัญของทุกครัวเรือนในอดีตก็ว่าได้ ทุก

บ้านจะปลูกหม่อนไว้เลี้ยงไหม โดยจะมีที่ดินสำหรับปลูกหม่อนของตนเอง มีการเลี้ยงไหมทั้งหน้าฝน หน้าแล้ง ไหมที่ได้จากการเลี้ยงก็จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการทอผ้า ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมหลักของทุกครัวเรือนในอดีต โดยมีแรงงานส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงหรือแม่บ้าน ผ้าที่ได้จากการทอจะเป็นสินค้าที่ใช้ซื้อขายแลกเปลี่ยนและเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงฐานะของแต่ละครัวเรือนด้วย ส่วนอาชีพที่เป็นอาชีพเสริมของผู้ชายในชุมชนคือ อาชีพรับจ้างตัดไม้ เลื่อยไม้ เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์และที่ตั้งของหมู่บ้านดั้งเดิมจะมีป่าไม้และต้นไม้ใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์อยู่ใกล้ภูเขา การตัดไม้และการเลื่อยไม้โดยใช้เครื่องมือดั้งเดิมจึงถูกถ่ายทอดสู่คนหนุ่มในชุมชนมาอย่างยาวนาน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนเริ่มปรากฏชัดเจนมากขึ้น เมื่อวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวบ้านจากการพึ่งพาธรรมชาติและทรัพยากรที่มีในท้องถิ่น แต่เมื่อทรัพยากรธรรมชาติที่เคยมีอยู่เริ่มลดน้อยลงช่วงปี พ.ศ.2490 ชุมชนเริ่มถูกกระทบจากปัจจัยภายนอกชุมชน โดยเฉพาะการเคลื่อนย้ายหรือการส่งเสริมอุตสาหกรรมของภาครัฐสู่ชนบท ทำให้ผู้คนในชุมชนเริ่มมองหาอาชีพหรือช่องทางในการหารายได้ใหม่ มีการศึกษาหาความรู้ และการเรียนรู้อาชีพใหม่นอกชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านหลายครอบครัวได้ส่งลูกหลานของตนเองออกไปศึกษาเล่าเรียนและฝึกอาชีพของตนเองภายนอกชุมชน แล้วนำอาชีพใหม่ๆ กับเข้าสู่ชุมชน นับเป็นช่วงระยะเวลาที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิด การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนจากที่เคยเป็นอยู่แบบพึ่งตนเองและอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ เข้าสู่วิถีชุมชนที่ต้องปรับตัวเองตามกระแสวัฒนธรรมและเศรษฐกิจภายนอกชุมชน อาชีพเกษตรกรรมดั้งเดิมที่เน้นการเพาะปลูกข้าวเพื่อการยังชีพได้ถูกชักนำเข้าสู่เกษตรอุตสาหกรรมมากขึ้น เช่นการส่งเสริมปลูกอ้อย ปอ มันสำปะหลังมากขึ้น จนปัจจุบันการปลูกอ้อยนับเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาดั้งเดิมในชุมชนให้ก้าวเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมและการพึ่งพาระบบเศรษฐกิจภายนอกชุมชนมากขึ้นด้วย

การเย็บผ้า: อาชีพใหม่ของชุมชน

การประกอบอาชีพในชุมชนมีความหลากหลายและสามารถที่จะหาอาชีพเพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของตนเองในชุมชนตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมจากภายนอกที่หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน “การตัดเย็บเสื้อผ้า” เป็นอาชีพหนึ่งที่ได้รับการยอมรับของคนในชุมชนต่อการปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยมหรือการค้า ซึ่งเริ่มถูกนำเข้าสู่ชุมชนในช่วงปีพ.ศ.2490 โดย “ยายดา” ผู้หญิงคนแรกของหมู่บ้านที่ได้มีโอกาสได้เดินทางออกจากหมู่บ้านเพื่อไปศึกษาเล่าเรียนการตัดเย็บเสื้อผ้าด้วยเครื่องจักรสมัยใหม่ในตัวเมืองขอนแก่นและนำอาชีวดังกล่าวกลับเข้าสู่หมู่บ้านพร้อมกับจักรเย็บผ้าที่ในสมัยนั้น มีราคาคันละไม่กี่ร้อยบาทเมื่อซื้อด้วยเงินสดหรือเงินผ่อน (บริษัทซิงเกอร์แห่งประเทศไทย 2550) แล้วมาเปิดกิจการตัดเย็บเสื้อผ้าแก่ประชาชนในหมู่บ้านและส่งขายภายนอกชุมชนต่างๆมากขึ้น การตัดเย็บได้รับความนิยมจากชาวบ้านทั้งในชุมชนและหมู่บ้านต่างๆใกล้เคียงเป็นอย่างมาก จนมีผู้สนใจลงทุนส่งลูกหลานของตนเอง

ไปเรียนรู้การตัดเย็บและกลับมาประกอบอาชีพในชุมชน กิจกรรมเย็บผ้าของผู้ประกอบการตัดเย็บเสื้อผ้าหลายคนเจริญก้าวหน้า สร้างรายได้และฐานะทางสังคมแก่ทุกๆ คน อาชีพเย็บผ้า ได้ทำให้เกิดการสร้างแรงงานที่มีฝีมือหรือทักษะพิเศษจำนวนมากแก่คนหนุ่มสาวหรือวัยทำงานทั้งผู้หญิงและผู้ชายในชุมชน ซึ่งการเข้าสู่อาชีพดังกล่าวจะต้องผ่านการเรียนรู้และฝึกฝนจนมีฝีมือและความชำนาญก่อนจึงจะสามารถทำงานได้รวมทั้งต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเรียนเป็นเงินจำนวนมาก แต่เมื่อสามารถทำงานได้ก็จะมีรายได้ที่สามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของแรงงานและครอบครัวให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้อย่างมาก

จึงกล่าวได้ว่า “การเย็บผ้า” เป็นอาชีพที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของประชาชนทั้งในชุมชนบ้านเมืองมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2490 การมีรายได้ที่เกิดขึ้นทุกวันและมีความต่อเนื่องจากการเย็บผ้าของยายตาและผู้ประกอบกิจการเย็บผ้าหลายคน ได้สร้างความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกับครอบครัวของผู้ประกอบการและแรงงานในชุมชน ทำให้เกิดค่านิยมและความสนใจที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและอาชีพดั้งเดิมของตนเองได้นำชุมชนเข้าสู่ระบบทุนนิยมหรือการค้า การพึ่งตนเองด้านอาชีพและความเป็นอยู่ของชุมชนดั้งเดิมแบบเกษตรกรรมหรือมีอาชีพเพื่อยังชีพเท่านั้น เปลี่ยนเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาตนเองในการสร้างอาชีพและรายได้ที่หลากหลาย โดยเฉพาะเรื่องการค้าขายและการรับจ้างจากการเย็บผ้า การเข้าสู่อาชีพการตัดเย็บเสื้อผ้าของแรงงานในชุมชน ได้เชื่อมโยงวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชุมชนกับสภาพเศรษฐกิจภายนอกหรือของประเทศอย่างแยกไม่ออก โดยการเรียนรู้และปลูกฝังค่านิยมในเรื่องรายได้ ความเป็นอยู่หรือสถานะทางสังคมทั้งจากคนในชุมชนและสังคมภายนอก

นอกจากนั้นชุมชนเองยังมีการเรียนรู้และพัฒนาอุตสาหกรรมของตนเองจนเป็นอาชีพที่สามารถเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของแรงงานและครอบครัวจำนวนมากในชุมชน ดังเห็นได้จากข้อมูลนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 แรงงานในชุมชนที่ได้เรียนรู้และมีทักษะมากขึ้นได้ลงทุนเปิดกิจการและหาตลาดในการจำหน่ายเสื้อผ้าสำเร็จรูปของตนเอง โดยเปิดรับแรงงานในชุมชนมาเรียนฝึกตัดเย็บเสื้อผ้าและทำงานให้กับตนเอง ผลลัพธ์ที่ได้ก็จะนำไปขายตามแหล่งที่ได้ไปติดต่อก่อน นอกจากนั้นยังมีพ่อค้าเร่มาติดต่อขอรับสินค้าไปจำหน่ายด้วย จากข้อมูลดังกล่าวสามารถอธิบายรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและอาชีพของชุมชนบ้านเมือง มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากการเกษตรยังชีพเข้าสู่ชุมชนการค้า อาจเนื่องมาจากการคมนาคมและการติดต่อกับสังคมภายนอกของคนในชุมชน ก่อนที่รัฐบาลจะมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 ที่เน้นการส่งเสริมการผลิตในภาคอุตสาหกรรม และการใช้มาตรการทางการค้าเพื่อส่งเสริมการผลิตสินค้าเพื่อขายตลาดในประเทศเป็นสำคัญ นอกจากนั้นยังเป็นอาชีพที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และพึ่งตนเองของคนในชุมชน ก่อนที่จะมีการหลั่งไหลของการลงทุนในธุรกิจทอผ้าและเสื้อผ้าสำเร็จรูปจากภายนอกประเทศ ที่ขยายตัวเข้ามาลงทุนก่อตั้งโรงงานและดำเนินการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปในช่วงต้นปี 2510 (โกมาตร และคณะ 2547: 91) ถึงแม้รูปแบบผลิตในชุมชนจะได้รับผลกระทบจากนโยบายและการขยายตัวของอุตสาหกรรมและระบบทุนนิยมดังกล่าวในระยะต่อมา แต่การผลิตในชุมชนก็สามารถพึ่งพิงและ

ปรับเปลี่ยนระบบการทำงานและการค้าเพื่อดำรงไว้ซึ่งรูปแบบการประกอบอาชีพและการพึ่งตนเองของแรงงานและผู้ประกอบอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าได้จนถึงปัจจุบัน

อาชีพเย็บผ้า: ค่านิยม และวิถีชีวิตที่ไผ่ผืนของคนรุ่นใหม่

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของไทย โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า “รัฐ” ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมหรือการผลิตพื้นฐานเพื่อการอุตสาหกรรมมากขึ้น กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้มีผลต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของแรงงานและประชาชนทั่วไป การเย็บผ้าซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่สามารถที่สร้างรายได้แก่ผู้ประกอบการและแรงงานหลายคน จนกลายเป็นผู้มีฐานะดี ได้รับการยอมรับจากผู้คนในหมู่บ้านจนถึงถือว่าเป็น“ภูมิปัญญา”ของหมู่บ้านงานตัดเย็บเสื้อผ้าจึงกลายเป็นอาชีพในความฝันของเด็กวัยรุ่น แรงงานหลายคนได้เล่าประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับอาชีพเย็บผ้าว่า เป็นอาชีพในฝันของเด็กวันรุ่นในอดีต ที่สามารถจะมีรายได้ใช้จ่ายทุกวัน ไม่ต้องทำงานหนัก ตากแดด ตากฝนเหมือนในอดีต ที่ไม่เฉพาะในกลุ่มแรงงานหญิงเท่านั้นแรงงานชายก็เป็นอีกจำนวนหนึ่งก็มีความต้องการที่จะเข้าสู่อาชีพดังกล่าวด้วย

ค่านิยมต่อการมีอาชีพเย็บผ้าของวัยรุ่นชายหญิงในชุมชนบ้านเม็ง ช่วงปี พ.ศ. 2510 - 2535 คือปัจจัยหลักที่ทำให้คนหนุ่มสาวถอยห่างจากวิถีชีวิตการประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ และการกสิกรรมต่างๆ แบบดั้งเดิมของครอบครัว ถึงแม้ว่าในครอบครัวจะยังคงมีอาชีพเกี่ยวกับเกษตรกรรมอยู่ แต่การพึ่งพาอาชีพเกษตรกรรมในการดำรงชีพก็ลดน้อยลง แรงงานทุกคนให้ความเห็นว่าการเข้าสู่อาชีพเย็บผ้าสามารถทำได้ง่ายขึ้น เสียค่าใช้จ่ายในการเรียนน้อยลงหรือไม่ต้องเสียเลยหากทำงานให้ร้านหรือแหล่งที่ฝึกงานให้ ดังนั้นอาชีพเย็บผ้าจึงเป็นทางเลือกใหม่ของคนในชุมชน ยังเป็นอาชีพที่มีผลต่อการเปลี่ยนวิถีชีวิตไม่ว่าจะเป็นรายได้ที่เพิ่มขึ้นโอกาสในการเข้าสู่ตลาดแรงงาน และการพัฒนาตนเองทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่มุ่งในเรื่องของการหารายได้หรือที่ผู้วิจัยเรียกว่า “เศรษฐกิจเงินตรา” ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในช่วงปี พ.ศ. 2520 - 2535 แรงงานในชุมชนเริ่มเดินทางออกจากชุมชนมาทำงานในตัวเมืองมากขึ้นตามกระแสการพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับชาติ ทำให้วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากโดยเฉพาะด้านการเกษตร แรงงานหนุ่มสาวจำนวนมากได้ลี้ภัยไหลออกจากชุมชน การเกษตรกรรมและการประกอบอาชีพดั้งเดิมของครอบครัวขาดแรงงานรุ่นใหม่สืบทอด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอาชีพเกษตรกรรมรูปแบบใหม่ ปัจจัยการผลิตส่วยทุนหรือระบบทุน เช่นการให้เช่าที่ดินเพื่อปลูกพืชไร่ในอุตสาหกรรมกระดาศหรือน้ำตาลมากขึ้น รวมทั้งสัตว์เลี้ยงที่เป็นปัจจัยการผลิตดั้งเดิม เช่น ควาย วัว ได้ถูกขายไปเป็นจำนวนมากเนื่องจากไม่มีแรงงานรุ่นใหม่สืบสานต่อ ถึงแม้ว่าหลังปี 2540 เป็นต้นมา แรงงานดังกล่าวจะเริ่มเดินทางกลับหรือรับงานเย็บผ้ามาทำที่

บ้าน แต่วิถีชีวิตและการทำงานต่างๆก็ยังคงรูปแบบการปฏิบัติตามแบบแผนการใช้ชีวิตแรงงาน
ดังที่เคยได้รับการปลูกฝังกันมาตั้งแต่ช่วงวัยรุ่นหรือเข้าสู่อาชีพแรงงานเย็บผ้า

“ระบบทุนนิยมหรือเศรษฐกิจเงินตรา” เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่
ของชุมชนมากขึ้นเมื่อระบบการผลิตดั้งเดิมคือการผลิตกรรมมีภาวะตกต่ำลงเรื่อยๆ จาก
สภาพความแห้งแล้งและทรัพยากรทางธรรมชาติหลายๆด้านในชุมชนถูกทำลายหรือใช้สอยหมด
ไป เมื่ออาชีพเย็บผ้าหรืออุตสาหกรรมการผลิตที่ถูกนำเข้าสู่ชุมชนและสร้างฐานะให้แรงงาน
หลายคนมีฐานะที่ดีขึ้น จึงส่งผลให้เกิดค่านิยมใหม่กับวัยรุ่นหนุ่มสาว หรือวัยทำงานในชุมชน
เห็นคุณค่าของการมีอาชีพที่จะหาเงินได้เร็วและมีรายได้เพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน จากที่เคย
ได้จากภาคเกษตรกรรมที่แต่ละปีจะมีรายได้เพียงปีละ 1-2 ครั้งเท่านั้น ซึ่งไม่เพียงพอต่อการใช้
จ่ายในวิถีชีวิตประจำวัน และความเป็นอยู่ตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่ง
มองได้ว่าเศรษฐกิจเงินตราได้เข้ามามีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนดั้งเดิมให้ลดบทบาทและ
คุณค่าในวิถีชีวิตของคนในชุมชนลง

ระบบการผลิตในชุมชนยังมีผลต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างแรงงานในภาคเกษตรกรรม
ของชุมชน ไม่เพียงแต่แรงงานหญิงที่เข้าสู่อาชีพเย็บผ้ามากขึ้นเท่านั้น ในกลุ่มแรงงานชายก็
สนใจและหันเหชีวิตเข้าสู่อุตสาหกรรมการผลิตหรืออาชีพเย็บเสื้อผ้ามากขึ้นด้วย กระแสทุนนิยม
และค่านิยมตามกระแสเศรษฐกิจเงินตรา มีผลต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิดและค่านิยมของชาย
หนุ่มหรือผู้ชายที่กำลังก้าวเข้าสู่วัยแรงงาน ได้เปลี่ยนอาชีพจากภาคเกษตรกรรมที่เริ่มมีปัญหา
และระบบการผลิตเพื่อยังชีพเดิมของชุมชน ไปสู่การผลิตในระบบอุตสาหกรรมหรืออาชีพที่จะมี
รายได้และสร้างความสุขสบายตามแนวคิดที่เปลี่ยนไปของชุมชน จนส่งผลต่อระบบการผลิตภาค
เกษตรกรรมที่เดิมจะใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลักมาเป็นการจ้างแรงงานเป็นครั้งคราวตาม
กิจกรรม นอกจากนั้นบางครอบครัวยังได้ขายหรือให้เช่าปัจจัยการผลิตให้กับนายทุนหรือ
เกษตรกรภายนอกชุมชนดำเนินการผลิตแทน เช่นการทำไร่อ้อย การทำนา หรือเพาะปลูกพืช
เศรษฐกิจต่างๆ เป็นต้น

ส่วนที่สอง

การตัดเย็บเสื้อผ้า

: การจ้างงาน สภาพการทำงาน และการบริหารจัดการของแรงงาน

วิวัฒนาการการประกอบอาชีพเย็บผ้าของชาวบ้านเมืงที่ยาวนาน ได้ก่อให้เกิดประสบการณ์เรียนรู้และพัฒนากระบวนการทำงานของแรงงานให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้และปรับเปลี่ยนการทำงานและการบริหารจัดการต่างๆ ของแรงงานในชุมชนบ้านเมืง เริ่มจากการตัดเย็บเสื้อผ้าตามความต้องการของคนในชุมชนหรือหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นหลัก หรือการตัดเย็บเพื่อการค้าขายเสื้อผ้าสำเร็จรูปตามแบบที่ผู้คนและตลาดภายนอกต้องการ จนปัจจุบันเป็นการรับงานจากบริษัท โรงงาน ร้านค้า หรือผู้ประกอบการค้าขายสินค้าเสื้อผ้ามาทำที่บ้าน การรับงานมาทำที่บ้านจึงเป็นตัวกำหนดรูปแบบการทำงาน วิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของแรงงานในที่สุด การนำเสนอในส่วนนี้จะเกี่ยวกับรูปแบบการรับงาน การทำงาน และพฤติกรรมของแรงงานเย็บผ้า รวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ของแรงงานฯ กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

รูปแบบการจ้างและการรับงาน

การตัดเย็บเสื้อผ้าของแรงงานนอกระบบในชุมชนบ้านเมืง มีแบบแผนที่เปลี่ยนแปลงไปกับการตลาดหรือภาวะเศรษฐกิจและสังคมทั้งในชุมชนและภายนอก ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการประกอบกิจการเย็บผ้าและรายได้ของผู้ประกอบการและแรงงานด้วย แม้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะส่งผลกระทบต่ออาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าอย่างไร แรงงานหรือผู้รับงานมาทำที่บ้านก็มีการปรับตัว และยอมรับในการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้เสมอ โดยมีวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่องคือระยะแรกคือก่อนปี พ.ศ. 2500 อาชีพเย็บผ้าในชุมชนเป็นการตัดเย็บเพื่อตอบสนองความต้องการของชาวบ้านหรือตลาดในชุมชนใกล้เคียงเป็นสำคัญ ผู้ประกอบการหรือแรงงานเย็บผ้าส่วนมากจะรวมกลุ่มกันตามบ้านหรือร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ต่อมาเมื่อเห็นช่องทางการตลาดที่เปิดกว้างขึ้นประกอบกับกระแสด้านการค้า การลงทุนมีมากขึ้น จึงได้มีกิจการตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปเพื่อส่งไปขายนอกหมู่บ้านหรือตลาดในชุมชนอื่นๆ รูปแบบดังกล่าวได้สร้างความสนใจในอาชีพเย็บผ้าแก่ชาวบ้านในหมู่บ้านหลายคน จนเกิดกิจการร้านตัดเย็บเสื้อผ้าส่งออกไปในชุมชนหลายราย ตาเดชยายเสถียร นับเป็นอีกคนหนึ่งที่มีมองเห็นช่องทางในการสร้างฐานะจากอาชีพเย็บผ้า โดยยายเสถียรได้ไปเรียนตัดเย็บเสื้อผ้า รวมทั้งสามารถออกแบบตัดเย็บของตนเองได้ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 และกลับมาเปิดร้านตัดเย็บเสื้อผ้าของตนเองในหมู่บ้าน แล้วเปิดรับแรงงานเยาวชนหนุ่มสาวมาเรียนตัดเย็บเสื้อผ้า มีการรับงานตัดเย็บตามที่ชาวบ้านสั่งและออกแบบตัดเย็บเสื้อผ้านำออกไปขายตามหมู่บ้านและชุมชนอื่นๆ รูปแบบการจ้างงานในช่วงเวลาดังกล่าวจะใช้แรงงานที่ตนเองรับมาฝึกทักษะการเย็บผ้าในร้านจนมีความชำนาญ จึงจะ

สามารถรับงานไปทำและได้รับค่าจ้าง โดยมีข้อตกลงในเรื่องคุณภาพงานและการบริหารจัดการต่างๆเป็นรายบุคคล

การขยายตัวของระบบทุนนิยมและการลงทุนภาคอุตสาหกรรมตามจังหวัดต่างๆ มากขึ้นโดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ 2520 - 2535 แรงงานส่วนหนึ่งได้ทยอยออกจากชุมชนสู่ตลาดแรงงานภายนอกมากขึ้น และอีกเหตุผลหนึ่งคือหลังภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ในปี พ.ศ. 2540 ผู้ประกอบการในชุมชนไม่สามารถหาตลาดจำหน่ายสินค้าได้ ภาวะเศรษฐกิจของชุมชนได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจภายนอกหรือประเทศเป็นอย่างมาก ผู้ประกอบกิจการหลายคนได้เลิกกิจการไป ส่วนที่เหลือก็มีการผลิตน้อยลงจนไม่สามารถกระจายงานให้กับแรงงานในชุมชนได้ทั่วถึง การจ้างงานรูปแบบใหม่ก็ถูกนำกลับมาสู่หมู่บ้านด้วยคือ “การรับงานมาทำที่บ้าน” โดยแรงงานเย็บผ้าหลายคนสามารถติดต่อโรงงานหรือร้านตัดเย็บเสื้อผ้าที่ “จ่ายงานนอก” นำผ้าพร้อมวัสดุต่างๆ ที่ออกแบบและตัดเรียบร้อยแล้วมาทำที่บ้านของตนเอง นอกจากนั้นยังมีผู้ประกอบการตัดเย็บเสื้อผ้าจากภายนอกชุมชน ได้นำผ้าและวัสดุตัดเย็บมาส่งให้แรงงานทำการเย็บถึงบ้านเรือน โดยมีข้อตกลงและการจัดการต่างๆ กับแรงงานแต่ละคน ซึ่งรูปแบบจ้างงานและวิธีการจัดการสามารถแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบโดยแต่ละรูปแบบจะมีกระบวนการทำงานและพฤติกรรมของแรงงานในแต่ละแบบดังนี้

แบบที่ 1 กลุ่มรับเหมา: การจัดการแบบโรงงาน

การรับงานแบบรับเหมาทำงานร่วมกันของแรงงาน จะมีในชุมชนเพียง 1 กลุ่ม คือกลุ่มของอดีต แกนนำกลุ่มอายุ 31 ปี หลังจากที่มีสมัครเข้าทำงานในโรงงานเย็บผ้า อดีตได้ย้ายโรงงานบ่อยครั้ง เพื่อหาประสบการณ์และแสวงหารายได้ที่ดีขึ้น จนกระทั่งได้มีโอกาสทำงานกับบริษัท PCK และได้มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าคนงานโรงงานของบริษัท เมื่อบริษัทต้องการขยายการผลิต และเพิ่มจำนวนพนักงานมากขึ้น จึงจำเป็นต้องแสวงหาที่ตั้งโรงงานในต่างจังหวัดที่สามารถหาพนักงานได้ง่าย และบริษัทก็ตัดสินใจมาตั้งโรงงานในเขตจังหวัดขอนแก่น ที่อำเภอหนองเรือ บ้านเกิดของเขาเอง อดีตตัดสินใจกลับมาดูแลโรงงานของบริษัทใกล้บ้าน ในปี 2548 ระยะแรกการผลิตของโรงงานมีท่าทีว่าจะเป็นไปได้ด้วยดี แต่แล้วก็ประสบกับปัญหาขาดแคลนแรงงาน เนื่องจากการเดินทางที่ไม่สะดวกและสภาพการทำงานที่หนักเกินไปสำหรับแรงงานในชนบท แรงงานจึงพากันทยอยพากันลาออกไปเรื่อยๆจนโรงงานไม่สามารถดำเนินกิจการต่อไปได้ และปิดโรงงานย้ายฐานการผลิตไปต่างจังหวัด ในต้นปี พ.ศ.2549

อดีตและครอบครัวได้ลาออกจากบริษัท และตัดสินใจที่จะหางานและรับงานมาทำที่บ้านโดยร่วมกับญาติพี่น้องและเพื่อนแรงงานที่เคยทำงานในโรงงานด้วยกันประมาณ 12 คน เขาลงทุนจัดซื้อเครื่องจักรและวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งจัดหาและเช่าสถานที่เพื่อทำการผลิต โดยเลือกทำเลที่สะดวกต่อการขนส่งวัตถุดิบ งานที่เขาเลือกทำคือการเย็บ “เสื้อโปโล” ซึ่งเขามีประสบการณ์จากโรงงานและไม่ต้องเสียเวลาในการเรียนรู้งานใหม่ และเขาสามารถที่จะแนะนำหรือสอนเพื่อนร่วมงานที่สนใจมาทำงานร่วมกับเขาได้ สินค้าที่กลุ่มทำการเย็บจะมีให้บริษัท

หรือแบรนด์สินค้าดัง ๆ หลายบริษัท การรวมกลุ่มของอดีตจะมีการรับงานและทำร่วมกันแบบ “รับเหมา” โดยมีข้อตกลงหรือระเบียบการทำงานต่าง ๆ ร่วมกัน โดยอดีต จะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการติดต่อหางาน การจัดการและการเงินของกลุ่มด้วยตนเองทั้งหมด

การหางานและรับงานมาทำที่บ้าน อดีตได้ติดต่อกับผู้ว่าจ้างซึ่งเป็นผู้รับงานจากโรงงานที่มีระบบ “จ่ายงานนอก” โดยผู้ว่าจ้างจะเป็นผู้ส่งงานให้โดยตรง ไม่ผ่านระบบการผลิตของบริษัท โดยส่วนตัวแล้วอดีตไม่เคยรู้จักและพบเห็นกับผู้ว่าจ้างหรือส่งงานให้เลย การติดต่อกันของเขากับผู้ว่าจ้าง จะใช้โทรศัพท์ติดต่อกันทุกครั้ง บริษัทที่จ่ายงานนอกจะรับรู้ว่ามียุ้งแรงงานของอดีต เป็นผู้ผลิตสินค้าให้กับบริษัท หรือที่เรียกว่า “ชาซัพ” เพราะในช่วงแรกที่เปิดทำการผลิต ได้มีตัวแทนของบริษัทซึ่งอดีตเรียกว่า “QA หรือ QC ของโรงงาน” ได้มาเยี่ยมและตรวจสอบสถานที่ทำงาน เครื่องจักร และแรงงานในกลุ่ม อดีตเคยพบกับผู้จัดการฝ่ายขายของบริษัทที่เขาไปติดต่อขอรับงานมาทำที่บ้าน และได้รับการแนะนำให้รู้จักชื่อของผู้ว่าจ้างพร้อมรายละเอียดการติดต่อสื่อสารกันโดยที่ไม่เคยพบหน้ากันเลย แต่จากการสังเกตระหว่างที่ผู้วิจัยพยายามสอบถามรายละเอียดข้อมูลเกี่ยวกับผู้ว่าจ้าง อดีตจะพยายามปกปิดข้อมูลดังกล่าวไว้เสมออาจเนื่องมาจากข้อตกลงบางประการที่อาจเกี่ยวข้องกับรายได้และผลประโยชน์ระหว่างอดีตกับนายจ้างที่ไม่อยากเปิดเผย เนื่องจากกระแหว่งการสัมภาษณ์มีแรงงานในกลุ่มอยู่ด้วยกันหลายคน ซึ่งอาจปิดบังไม่อยากให้แรงงานในกลุ่มรับรู้ หรือสามารถติดต่อกับนายจ้างโดยตรงได้

การติดต่อประสานงานและการจ้างงานของอดีตกับผู้ว่าจ้าง เรียกได้ว่าอยู่บนหลักการของ “ความซื่อสัตย์ต่อกัน” โดยทั้งสองฝ่ายจะมีการติดต่อกันเกือบทุกวัน ดังเห็นได้จากการส่งวัตถุดิบหรือวัสดุต่าง ๆ ในการตัดเย็บ ระหว่างกันเกือบทุกวันทางรถทัวร์ที่วิ่งผ่านหน้าห้องเช่าสถานที่ทำงานของกลุ่ม การรับส่งผลงานจะมีทุกวันหรืออย่างน้อย 2 วันต่อครั้ง ผลผลิตของกลุ่มอดีตในแต่ละวันจะได้ประมาณวันละ 300 - 400 ตัว ขึ้นกับรูปแบบการตัดเย็บหรือความยากง่ายของเสื้อผ้าหรือสินค้าที่รับมาทำ ส่วนการเบิกจ่ายเงินจะมีการรวบรวมบิลสินค้าและรายการค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ส่งผู้ว่าจ้างทางโทรสารทุก 15 วันและจะมีการจ่ายเงินภายใน 5 วัน

การผลิตเสื้อผ้า สินค้าซึ่งกลุ่มเย็บผ้าอื่น ๆ ไม่ค่อยอยากรับงานมาทำกัน เพราะนอกจากจะทำยากกว่าผ้าบุติกหรือผ้าทั่วไปแล้ว จะต้องเครื่องจักรและอุปกรณ์การตัดเย็บเพิ่มเติมอีกหลายรายการ ซึ่งเป็นเหตุผลที่กลุ่มของอดีตจำเป็นต้องมีระบบการทำงานแบบ “รับเหมางานร่วมกัน” กระบวนการผลิตจะมีหลายขั้นตอนซึ่งสมาชิกในกลุ่มทุกคนต้องสามารถทำได้ทุกขั้นตอนและพัฒนาฝีมือให้ได้ใกล้เคียงกันโดยอาศัยการเรียนรู้และพัฒนาตนเองในกลุ่ม หากคนใดมีการกิจส่วนตัวหรือไม่สามารถมาทำงานได้ คนที่เหลือก็จะแบ่งหน้าที่ทำตามขั้นตอนต่าง ๆ ทดแทนกันได้ ในเรื่องของการควบคุมคุณภาพของสินค้า อดีตและพี่สาวซึ่งมีประสบการณ์ทำงานในโรงงานด้วยกันมาก่อน จะทำหน้าที่ตรวจสอบอีกครั้ง หากพบปัญหาก็จะทำการแก้ไขหรือซ่อมแซมก่อนส่งงานให้กับผู้ว่าจ้าง ซึ่งเมื่อถึงผู้ว่าจ้างก็จะมี การตรวจรับงานอีกครั้งหนึ่ง โดยมีเกณฑ์ที่กำหนด หรือที่พวกเขาเรียกว่า “รับได้ 3 เปอร์เซนต์” คือสามารถให้มี

ผลผลิตที่ไม่ได้มาตรฐานไม่เกินร้อยละ 3 หากมีผลผลิตไม่ได้มาตรฐานมากกว่านั้นก็จะมีการส่งงานคืน ซึ่งที่ผ่านมากลุ่มของอดีตยังไม่เคยได้รับการส่งสินค้ากลับแม้แต่ครั้งเดียว

การบริหารงานหรือการจัดระเบียบการทำงานของกลุ่ม “ทีมเวิร์คที่ดีเป็นหัวใจของการทำงาน” คือหลักการและวิธีการทำงานในกลุ่มของอดีต เขาให้เหตุผลว่าเนื่องจากงานในกลุ่มเป็นแบบเหมารวมกันทั้งหมดร่วมกัน ทุกคนต้องสามารถทำงานทุกขั้นตอนได้ บางวันอาจมีคนไข้ขาดงาน หรือไปทำธุระที่อื่น คนที่เหลือก็ต้องทำหน้าที่แทนในขั้นตอนที่เขาเคยทำได้ สำหรับเวลาทำงาน จะมีการบันทึกเวลาที่แต่ละคนมาทำงานในกลุ่มเป็นชั่วโมง หากมาสายหรือลาไปธุระก็ต้องโดนหักชั่วโมงที่ขาดไป แล้วนำชั่วโมงที่ทำไปหารกับผลงานและรายได้รวมที่กลุ่มผลิตได้ในแต่ละวัน เวลาทำงานของกลุ่มจะเริ่มตั้งแต่ 2 โมงเช้าและเลิก 5 โมงเย็น พักเที่ยง 1 ชั่วโมง โดยระยะเวลาทำงานจะเป็นแบบทำงาน 4 ชั่วโมง พัก 1 ชั่วโมง หากมีการทำงานนอกเวลาจะเพิ่มเวลาในตอนเย็นอีก 2 -3 ชั่วโมงต่อวัน (เริ่มเวลาประมาณ 6 โมงเย็นถึง 3 ทุ่ม) แม้รูปแบบการจัดเวลาการทำงานของกลุ่มอาจไม่เป็นที่พอใจของสมาชิกแรงงานบางคน แต่ก็ต้องยอมรับเพราะเป็นข้อตกลงที่มีผลต่อระบบการผลิต รวมทั้งเป็นระบบที่ตนเองเคยมีประสบการณ์ในการทำงานในโรงงานมาก่อนแล้ว

พฤติกรรมการทำงานของแรงงานในกลุ่มเย็บเสื้อโปโลของอดีต เนื่องจากได้กำหนดเวลาเข้าทำงานเวลา 08.00 น. และเลิกเวลา 17.00 น. ระหว่างช่วงเวลาการทำงาน 4 ชั่วโมงจะมีการพัก 1 ชั่วโมง การเริ่มทำงานในแต่ละวันจะมีการตกลงความรับผิดชอบในแต่ละขั้นตอนร่วมกันของแรงงานทุกคน จึงทำให้แรงงานทุกคนต้องตั้งใจทำงานที่ได้ตกลงและรับการมอบหมายจากกลุ่ม และพยายามไม่ให้งานในขั้นตอนของตนเองล่าช้า ซึ่งจะสร้างปัญหาให้กับแรงงานคนอื่นในกลุ่มด้วย จากสภาพการทำงานดังกล่าวจึงทำให้แรงงานมีความเครียดกับงานของตนเองตลอดเวลา ถึงแม้ว่าบรรยากาศระหว่างการทำงานจะมีความสนุกสนาน พูดคุยกันในเรื่องต่างๆอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นวิธีผ่อนคลายความเครียดหรือปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างทำงานได้ สถานที่ทำงานและสิ่งแวดล้อมในการทำงานนับเป็นอีกปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมต่างของแรงงานในกลุ่มเย็บเสื้อโปโล สภาพความแออัดและแน่นไปด้วยเครื่องจักรอุปกรณ์และวัสดุตัดเย็บจนเกือบจะไม่เหลือช่องว่างในการเข้าใช้ประโยชน์อื่นๆได้เลย รวมทั้งสภาพการทำงานที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงจากฝุ่นที่เกิดจากผ้าและวัสดุตัดเย็บ รวมทั้งการจัดวางอุปกรณ์อำนวยความสะดวกของแรงงานแต่ละคนที่เป็นไปอย่างไม่เป็นระเบียบ เช่น พัดลม เครื่องมือการตัดเย็บและสิ่งอำนวยความสะดวกของแรงงานแต่ละคน นอกจากกระบวนการทำงานที่เร่งรัดของแรงงานแต่ละคนแล้วการป้องกันตนเองจากความเสี่ยงต่างๆ เช่น ฝุ่น อุบัติเหตุจากเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งระบบไฟฟ้า ยังไม่ได้รับการเอาใจใส่มากนักจากแรงงาน ซึ่งเหตุผลหนึ่งคือความรู้สึกไม่สะดวก หรือขึ้นกับความพอใจของแรงงานแต่ละคน แม้แรงงานทุกคนจะไม่พอใจกับสภาพสถานที่ทำงานที่แออัดแต่อย่างน้อยบริเวณโดยรอบก็ยังมีที่ว่างโล่งพอที่ได้มองเห็นสังคมภายนอกหรือผู้คนที่ผ่านมาได้ตลอดเวลา

ด้านรายได้จากการทำงาน สมาชิกทุกคนจะได้ค่าแรงจากผลงานที่เหมารวมกันในแต่ละวันเช่นเย็บเสื้อได้ 300-400 ตัวๆละ 10 บาท รวมเป็นเงิน 3000-4000 บาท มีแรงงานกี่คน เวลาทำงานรวมกันเป็นเท่าไร (หลังหักมาสายลาไปธุระ) ก็จะนำมาหารเป็นรายได้ของแต่ละคนในวันนั้นๆ โดยเฉลี่ยแล้วหากมาทำงาน 8 ชั่วโมง แรงงานแต่ละคนก็จะมีรายได้ประมาณ 300 บาทต่อวันซึ่งสมาชิกทุกคนในกลุ่มก็มีความพึงพอใจกับรายได้ดังกล่าว ซึ่งในบางช่วงที่มีงานเข้ามาและจำเป็นต้องมีการทำงานล่วงเวลาสมาชิกในกลุ่มก็เต็มใจที่จะทำ โดยจะมีการตกลงเงื่อนไขและวิธีการทำงานต่างๆ ให้เป็นที่เข้าใจและยอมรับร่วมกันของสมาชิกในกลุ่มก่อน แต่อย่างไรก็ตามรายได้จากการทำงานของกลุ่มหรือสมาชิกก็มีแนวโน้มที่จะลดลง ถึงแม้จะมีรายได้ตามปริมาณผลงานและเวลางานของแต่ละคน แต่ทุกคนก็ยังมีข้อสงสัยในการรับงานและค่าจ้างที่แท้จริง”ที่ตกลงกับนายจ้างว่าเป็นเท่าไร เนื่องจากรายได้ในการตัดเย็บของกลุ่มและสมาชิกมีแนวโน้มจะลดลงเรื่อยๆ โดยอดีตให้เหตุผลว่านายจ้างขอลดค่าจ้างเพราะมีรายจ่ายด้านอื่น ๆ มากขึ้น แต่ก็ไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนและปิดช่องทางที่สมาชิกในกลุ่มจะติดต่อขอข้อมูลจากนายจ้างโดยตรง ซึ่งสมาชิกแรงงานบางคนยอมรับว่าไม่พอใจแต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้มากกว่าการบ่นเล็กน้อยๆ หรือเปรียบเปรยนายจ้างเหมือนผู้คุมนักโทษ เป็นต้น นอกจากนั้นยังต้องมีค่าใช้จ่ายที่ต้องรับผิดชอบร่วมกันคือ ค่าน้ำ ค่าไฟ และอื่นๆ ที่เรียกเก็บจากแรงงานทุกคนและหลายคนก็บ่นว่าไม่ค่อยพอใจนักเพราะบางอย่างก็ไม่เกี่ยวข้องกับการทำงานแต่ก็ต้องร่วมจ่ายตามที่เรียกเก็บ

สภาพการทำงานของกลุ่ม แม้จะมีข้อดีในระบบการรับงานแบบกลุ่มคือ การทำงานเป็นทีมงาน และรายได้ที่เท่าเทียมกันของแรงงานในกลุ่ม การทำงานไม่มีการแข่งขัน แม้จะเร่งรัดบ้างในบางขั้นตอนก็จะมีการช่วยเหลือกันโดยชะลองานในขั้นตอนต่างๆ ได้ มีการสร้างบรรยากาศการทำงานที่สนุกสนานร่วมกันได้เรื่อยๆ การช่วยเหลือกันในกลุ่มมีความเดือดร้อนและการกิจจำเป็นที่บ้านกลุ่มก็จะให้ความร่วมมือโดยการหยุดงานและสนับสนุนดูแลกันบ้าง แต่ข้อจำกัดในเรื่องสถานที่และสิ่งแวดล้อมที่ค่อนข้างคับแคบและไม่สามารถปรับปรุงหรือขยายบริเวณให้ถูกหลักการด้านสิ่งแวดล้อมหรืออาชีวอนามัยได้เพราะเป็นห้องเช่าที่เจ้าของอาคารจัดทำไว้เพื่อเป็นที่พักอาศัยหรือใช้ประกอบกิจการที่ไม่มีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมแล้ว ระบบการทำงานที่คล้ายคลึงกับการทำงานในโรงงาน ทั้งเรื่องเวลาในการทำงาน ขั้นตอนและการบังคับเรื่องผลงานที่ต้องเร่งรัดในแต่ละขั้นตอนการเย็บของแต่ละคน ซึ่งกลุ่มเรียกระบบการทำงานดังกล่าวว่า “ระบบโมโตลา” ซึ่งเป็นระบบที่ใช้ในการกำกับและติดตามผลการทำงานในแต่ละขั้นตอนของการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ข้อจำกัดเรื่องการบริหารจัดการที่จำเป็นต้องมีกฎระเบียบการทำงานที่คล้ายกับโรงงานทำให้แรงงานรู้สึกอึดอัดในข้อตกลงดังกล่าว และปัญหาความไม่โปร่งใสที่อาจเกิดขึ้นจากการจัดการของหัวหน้ากลุ่มหรือนายจ้างโดยที่สมาชิกกลุ่มไม่อาจรับรู้ได้ รวมทั้งปัญหาการขาดงานหรือลาออกของแรงงานก็จะทำให้ระบบงานได้รับผลกระทบ ปริมาณงานลดลง จนมีปัญหาเรื่องรายได้ของกลุ่มและสมาชิกที่ต้องขึ้นอยู่กับนายจ้างจากภายนอกที่กลุ่มหรือสมาชิกไม่มีความผูกพันกันมากนัก จึงเป็นความเสี่ยง

หรือผลกระทบที่สำคัญแต่แรงงานทั้งด้านสุขภาพ ความปลอดภัย จิตใจและด้านความมั่นคงในอาชีพและรายได้ ซึ่งเป็นปัญหาสังคมและคุณภาพชีวิตของแรงงานที่มีสถานะของการเอาเปรียบและการกดขี่เช่นเดียวกับปัญหาแรงงานในอดีตที่ผ่านมา

แบบที่ 2 กลุ่มรับงาน : การจัดการร่วมกันแต่ผลงานส่วนตัว

รูปแบบการรับงานและการจัดการร่วมกันในกลุ่มแต่ผลงานและรายได้ขึ้นกับความสามารถของแรงงานแต่ละคน สามารถพบเห็นได้ในหลายหมู่บ้าน ตัวอย่างของกลุ่มรับงาน เช่นกลุ่มเย็บเสื้อครุยของพรรณีและกลุ่มเย็บเสื้อบูติกของประศาสตร์ กลุ่มเย็บเสื้อครุยที่มีสมาชิกแรงงานในกลุ่มจำนวน 12 คน แรงงานทุกคนมีพื้นฐานของวิถีชีวิตและประสบการณ์ในการในการทำงานเย็บเสื้อผ้ามาก่อนทุกคน โดยมีพรรณีเป็นแกนนำของกลุ่ม เข้าสู่อาชีพเย็บผ้าหลังจากที่เรียนรู้และฝึกทักษะในการเย็บผ้ากับตาเดชะยายเสถียรในชุมชนบ้านเม็งเป็นระยะเวลาหลายปี หลังจากแต่งงานก็ตัดสินใจพากันไปทำงานที่กรุงเทพ เพื่อที่หางานที่มีรายได้และหาประสบการณ์ในการเย็บเสื้อผ้าเพิ่มเติม การทำงานในร้านตัดเย็บเสื้อผ้าที่กรุงเทพได้พัฒนาความรู้และทักษะในการตัดเย็บ รวมทั้งการบริหารจัดการ การดูแลแรงงานในร้านมากขึ้น เพราะได้รับความไว้วางใจและมีความสัมพันธ์อันดีจากนายจ้างเป็นระยะเวลานานกว่า 10 ปี เมื่อเธอตัดสินใจกลับมาทำงานที่บ้านในปี 2539 เนื่องจากความจำเป็นทางบ้านและเพื่อดูแลครอบครัว หลังจากส่งลูกกลับมาเรียนหนังสือในหมู่บ้าน จึงได้รับการช่วยเหลือจากนายจ้างโดยให้การสนับสนุนทั้งเครื่องจักรและอุปกรณ์การตัดเย็บมาด้วย พรรณีได้ร่วมเพื่อนแรงงานเย็บผ้าในหมู่บ้านที่เคยทำงานที่ด้วยกันและในชุมชนมาร่วมกันเรียนรู้งานตามแบบที่รับมาจากนายจ้าง โดยส่วนใหญ่จะเป็น“เสื้อครุย”แรงงานทุกคนจำเป็นต้องเรียนรู้งานและวิธีการตัดเย็บตามแบบของแต่ละสถาบันการศึกษา แล้วทำการเย็บ ประกอบและตกแต่ง ก่อนตรวจสอบคุณภาพและบรรจุแล้วส่งกลับให้กับนายจ้าง การรับงานของพรรณีจะมีการติดต่อกับนายจ้างทางโทรศัพท์อย่างต่อเนื่อง โดยนายจ้างที่กรุงเทพจะส่งงานเป็นผ้าและวัสดุตกแต่งต่างๆที่ตัดเรียบร้อยแล้วมากับรถโดยสารประจำทาง ซึ่งทั้งนายจ้างและพรรณีได้ติดต่อรับส่งของไว้ ซึ่งวัสดุตัดเย็บที่ถูกส่งมาจากกรุงเทพจะมาถึงหมู่บ้านในช่วงเวลาประมาณตีสามถึงตีห้า และพรรณีก็จะส่งสินค้าที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพและบรรจุแล้วเป็นกระสอบๆ มาขึ้นรถในช่วงหัวค่ำ แล้วโทรแจ้งให้นายจ้างมารับสินค้าตามสถานที่นัดหมาย

รูปแบบการจ้างงานและการกระจายงานของกลุ่มเย็บเสื้อครุย เป็นงานที่มีแบบเฉพาะ แรงงานต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจร่วมกันของทุกคน พรรณีจะกระจายงานให้เฉพาะแรงงานที่มาเรียนรู้แบบงานด้วยกันซึ่งบางครั้งแรงงานในกลุ่มจะมาไม่ครบ แต่ละคนจะได้งานในปริมาณที่เหมาะสม หากงานมาน้อยในบางช่วงก็จะมีการแบ่งเท่าๆกัน แต่หากงานมากก็ขึ้นกับความสามารถหรือผลงานของแต่ละคน หลายปีที่ผ่านมางานของกลุ่มจะมีอย่างต่อเนื่องและอาจมีจำนวนมากนับหมื่นชิ้นต่อปีขึ้นอยู่กับภาระงานได้ของนายจ้าง กระบวนการและขั้นตอนการทำงานของกลุ่มจะอาศัยการเรียนรู้และข้อตกลงกติกาต่างๆในการตัดเย็บของกลุ่ม

ร่วมกัน เพราะในกลุ่มจะมีเครื่องจักรหรือบริเวณที่จำเป็นจะต้องใช้ร่วมกันหลายขั้นตอน เช่น การถอดแบบและประกอบแบบ การตัดเย็บ การรีดเรียบ การตรวจสอบคุณภาพและบรรจุ บางขั้นตอนจำเป็นต้องใช้เครื่องมือร่วมกันจึงต้องมีข้อตกลงในการแบ่งงานและกิจกรรมต่าง ๆ

การบริหารจัดการกลุ่มจะอาศัยความไว้วางใจกันเป็นสำคัญเพราะสมาชิกในกลุ่มส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องและมีความสนิทสนมกันอยู่แล้ว ทุกคนเคยทำงานด้วยกันมาเป็นเวลานาน มีการเปลี่ยนแปลงสมาชิกในกลุ่มน้อยมาก สำหรับค่าจ้างที่แรงงานในกลุ่มได้รับจะคิดเป็นรายตัว ๆ ละ ประมาณ 30 บาทหรือมากกว่านั้นถ้าแบบตัดเย็บมีความซับซ้อน ซึ่งนายจ้างจะแจ้งให้พรณี และสมาชิกของกลุ่มทราบ ผลงานของแต่ละจะได้ประมาณ 7-10 ตัวต่อวัน ซึ่งหากเพิ่มเวลาทำงาน หรือนำงานกลับไปทำที่บ้านด้วยก็จะสามารถทำได้มากกว่า 10 ตัว ซึ่งจะทำให้แรงงานมีรายได้ประมาณ 3-4 ร้อยบาทต่อวัน สำหรับพรณีเองนอกจากจะได้ค่าแรงตามผลงานที่ตนเองทำได้แล้ว ก็จะได้ค่าตอบแทนที่นายจ้างจัดสรรให้ตามผลงานที่ผลงานของกลุ่มประมาณ 3-5 บาทต่อชิ้นตามสภาพเศรษฐกิจ รวมทั้งค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า และวัสดุต่าง ๆ ที่พรณีจัดหาใช้ในการตัดเย็บ เป็นต้น

ระบบการทำงานของกลุ่มที่ไม่กำหนดเวลาทำงานที่ตายตัว แต่ทุกคนต้องทำงานของตนเองให้แล้วเสร็จตามเวลาที่กำหนด แรงงานทุกคนจะวางแผนการทำงานของตนเองว่าจะเริ่มจากขั้นตอนใด หากมีงานที่ต้องใช้เครื่องมือหรืออุปกรณ์ของกลุ่มก็จะตกลงกันว่าการใช้อุปกรณ์ดังกล่าวแต่ละครั้งควรใช้เวลานานเท่าไร การแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการทำงานเป็นแบบที่เรียกว่า “บัวไม่ช้ำ น้ำไม่ขุ่น” หรือใช้คำพูดแบบสนุกสนานกันในกลุ่ม ทำให้ปัญหาดังกล่าวคลี่คลายในทางที่ดีมาตลอด ด้านสภาพสิ่งแวดล้อมของสถานที่ทำงานของกลุ่ม พรณีได้ปรับปรุงบ้านของตนเองโดยต่อเติมด้านข้างของตัวบ้านเป็นโรงเรือนสำหรับวางเครื่องจักร และจัดเก็บงานส่วนบริเวณหน้าบ้านก็ทำเป็นลานสำหรับประกอบตัวเสื้อ รีดและตรวจสอบคุณภาพ ส่วนบริเวณบ้านโดยรอบอาคารจะมีการปรับปรุงตกแต่งเป็นสวนหย่อมและจุดนั่งพักผ่อนที่ร่มรื่น รวมทั้งจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกแก่แรงงานและแขกที่มาเยี่ยมชมการทำงานของกลุ่มอย่างเหมาะสม จึงไม่แปลกใจที่ในบางวันที่ไม่มีงานจะมีสมาชิกมาพบปะกันในที่ทำงานอยู่เรื่อย ๆ ส่วนสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่นระบบไฟฟ้า และเครื่องใช้ต่าง ๆ พรณีก็ให้ทุกคนใช้ร่วมกันเสมือนคนในครอบครัว จึงเป็นที่ยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์และการให้ความร่วมมือกันเป็นอย่างดี

การบริหารจัดการในกลุ่มเนื่องจากความผูกพันกันเป็นการส่วนตัวของสมาชิกแรงงาน และระหว่างแรงงานหลายคนกับนายจ้าง แรงงานในกลุ่มจึงรับรู้และเข้าใจร่วมกันว่ารายได้และสวัสดิการของสมาชิกและกลุ่มมีอะไรบ้าง ส่วนเงินสนับสนุนการดูแลกลุ่มซึ่งนายจ้างจะพิจารณาให้กับพรณีเพื่ออำนวยความสะดวกแก่สมาชิกในกลุ่มตามความจำเป็น หรือเพิ่มเติมตามสัดส่วนของงานที่กลุ่มได้ทำการผลิตให้ รายได้ส่วนนี้สมาชิกในกลุ่มจะไม่ติดใจและมอบหมายให้พรณีดูแลแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งจากการสังเกตสมาชิกแรงงานส่วนใหญ่ก็มีความพึงพอใจในระบบการจัดการต่าง ๆ ของกลุ่ม รูปแบบการจัดการดังกล่าวจึงมีผลทำให้สมาชิกมีความผูกพัน

กันและมีการทำงานร่วมกันในกลุ่มอย่างราบรื่นมาอย่างต่อเนื่อง มุมมองจากภายนอกต่อการ
ทำงานของกลุ่มเย็บเสื้อครุย จะเห็นความสนุกสนานในการทำงานของสมาชิกของกลุ่ม
ตลอดเวลา ในสภาพสถานที่ที่มีสิ่งแวดล้อมและการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกที่แตกต่างกับร้าน
ตัดเย็บหรือสถานที่ทำงานของกลุ่มอื่นๆ ถึงแม้จะมีการแบ่งงานกันทำโดยอิสระของแต่ละคน แต่
ก็มีกติการ่วมกันเพื่อป้องกันความขัดแย้งและการไหลเวียนของงานให้มีความต่อเนื่อง อาจมี
ปัญหากระทบกระทั่งกันบ้างเรื่องการไม่รักษากติกาของสมาชิกกลุ่มบางคน แต่ก็สามารถพูดคุย
ตกลงกันได้เองได้ภายในกลุ่ม ส่วนพรณีที่เป็นเจ้าของสถานที่หรือหากมองอีกมุมหนึ่งคือ
“ตัวแทนนายจ้างหรือหัวหน้าคนงาน” เพราะเขาทำหน้าที่เหมือนเจ้าของงานหรือผู้ส่งงานให้กับ
สมาชิกทุกคนก็จะมีบทบาทในการประนีประนอมและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีแก่สมาชิกทุกคน

สำหรับกลุ่มเย็บผ้าบุติกของประศาสตร์ แกนนำของเครือข่ายแรงงานเย็บผ้าที่ผ่าน
ประสบการณ์ในการเย็บผ้ามายาวนานมากกว่า 30 ปี ทั้งในชุมชนและการทำงานในโรงงาน
หลายแห่งในกรุงเทพฯ เช่นโรงงานในย่านอ้อมน้อย อ้อมใหญ่ ดินแดง ห้วยขวาง ประตูน้ำ
โดยเปลี่ยนแปลงสถานที่ทำงานอยู่เรื่อยๆ เพื่อหาประสบการณ์ในการตัดเย็บเสื้อผ้าและรู้จัก
เพื่อนร่วมอาชีพเดียวกัน จนสามารถเปิดกิจการร้านตัดเย็บของตนเองที่กรุงเทพฯ ได้ แต่
หลังจากได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจปี พ.ศ.2540 สินค้าและกิจการของตลาดก็เริ่ม
ประสบปัญหา หาดตลาดหรือร้านค้าระบายสินค้าไม่ค่อยได้ เขาจึงตัดสินใจปิดกิจการที่กรุงเทพฯ
กลับมาประกอบกิจการตัดเย็บเสื้อผ้าในชุมชนบ้านเม็งในปี พ.ศ. 2544

การเย็บผ้าหรือการรับงานมาทำที่บ้านของประศาสตร์อาศัยเครือข่ายแรงงานเย็บผ้าใน
ชุมชนและหมู่บ้านใกล้เคียงที่เคยไปทำงานเย็บผ้าด้วยกันที่กรุงเทพฯ มารวมกันทำงานทั้งที่บ้าน
ของเขาและจ้างงานแก่สมาชิกนำกลับไปทำที่บ้านได้ รูปแบบการหางานของเขาในระยะแรก
ต้องลงไปหางานจากโรงงานหรือบริษัทที่ตนเคยไปทำงานด้วย โดยแต่ละครั้งที่ลงไปจะเหมารถ
กระบะลงไปรับผ้าและวัสดุต่างๆ มาที่ละคันรถ และนำกลับไปส่งหลังจากการตัดเย็บทุกสัปดาห์
แต่เมื่อค่าใช้จ่ายและความเสี่ยงในการเดินทางมากขึ้น เขาจึงตัดสินใจส่งวัตถุดิบและส่งงานทาง
รถทัวร์ที่ผ่านหมู่บ้านลงกรุงเทพทุกวัน เนื่องจากประหยัดค่าใช้จ่ายจากเดิมที่เคยละ 3,000 บาท
มาเป็นการส่งเป็นกระสอบๆ ละ 100 บาท การติดต่อรับส่งงานจะใช้โทรศัพท์ และช่วงเวลาที่
วัสดุถูกส่งมาจากกรุงเทพถึงหมู่บ้านจะเป็นเวลาประมาณดีสามถึงดีสี่ของแต่ละวัน และการส่ง
งานกลับกรุงเทพก็จะเป็นช่วงหัวค่ำที่รถโดยสารที่มาจากจังหวัดหนองบัวลำภูหรือหนองคายจะ
ผ่านหมู่บ้านทุกวันช่วงเวลา 1 - 4 ทุ่มของทุกวัน เขาสามารถติดต่อรับงานกับนายจ้างที่เคยรู้จัก
นับถือเป็นเพื่อน จำนวน 2 รายพร้อมๆ กัน การสั่งงานขึ้นอยู่กับความต้องการงานของประ
ศาสตร์และแรงงานในเครือข่ายเป็นสำคัญ

กระบวนการและขั้นตอนในการทำงานของกลุ่มและเครือข่ายเย็บผ้าบุติกของประศาสตร์
จะเป็นแบบพึ่งพาช่วยเหลือและขอรั้งกันระหว่างกลุ่มเย็บผ้าในชุมชนบ้านเม็งและหมู่บ้าน
ใกล้เคียงตำบลเดียวกัน โดยแรงงานที่มาร่วมกันเย็บผ้าจะเป็นเครือญาติหรือแรงงานที่เขา
ติดต่อร้องขอมาช่วยงานในแต่ละช่วงที่รับงานมาจำนวนมาก ซึ่งประศาสตร์จะนำแบบเสื้อผ้ามา

แนะนำแก่สมาชิกในกลุ่มหรือเครือข่ายที่ต้องการรับงานไปเย็บที่บ้าน ซึ่งแรงงานส่วนใหญ่จะมีความเข้าใจในแบบที่ตัดเย็บไม่ยากนัก หลังจากที่ตกลงในการตัดเย็บ การส่งงาน การควบคุมคุณภาพและราคาค่าจ้างแล้วก็จะจ่ายงานให้สมาชิกแต่ละคน การทำงานสมาชิกสามารถทำงานที่บ้านของประศาสตร์ ซึ่งจัดไว้เป็นที่ทำงานของกลุ่มหรือสำหรับแรงงานที่ไม่มีเครื่องจักรเป็นของตนเอง โดยประศาสตร์จะมีการหักค่าใช้จ่ายบางส่วนตามที่ตกลงกัน หรือแรงงานที่มีเครื่องจักรและอุปกรณ์ตัดเย็บของตนเอง ก็สามารถนำผ้าและวัสดุตัดเย็บกลับไปทำที่บ้านของตนเองได้

แบบแผนพฤติกรรมของกลุ่มเย็บเสื้อบูติกจะมีความเป็นกันเอง มีความยืดหยุ่นและสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ดีเช่นเดียวกับกลุ่มเย็บเสื้อครุยของพรรณี และกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าอื่นๆ ในตำบลที่มีรูปแบบของการจ้างงานแบบอิสระ แม้ว่าการรับงานและการทำงานของแรงงานจะมีความต่อเนื่องจากปัญหาปริมาณงานที่มีมาไม่สม่ำเสมอตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ตัวอย่างเช่นในช่วงปี พ.ศ. 2545-2548 กลุ่มต่างๆ จะได้รับงานจากนายจ้างมีปริมาณมากและทำกันตลอดทั้งปี แต่ก็ได้รับผลกระทบจากสภาพเศรษฐกิจและปัญหาการเมืองทำให้ปริมาณงานลดลงในช่วงปี พ.ศ. 2549 เป็นต้นมา ปริมาณงานที่รับมาทำจะไม่ต่อเนื่องและไม่เพียงพอต่อความต้องการของแรงงาน จนหลายคนต้องหารับงานเย็บผ้าจากนายจ้างอื่นมาทำที่บ้าน แต่เมื่อมีงานของกลุ่มมาทุกคนก็จะมารวมกันรับงานและทำงานด้วยกันอีกครั้ง เหตุผลสำคัญคือค่าแรงในการเย็บในแบบกลุ่มจะดีกว่าการรับงานทั่วไป รวมทั้งความสัมพันธ์ของสมาชิกแรงงานในกลุ่มที่เป็นไปอย่างเรียบง่าย สนุกสนานและเป็นกันเองมากกว่าการทำงานที่บ้านของตน เพราะถึงแม้จะมีปัญหาหรือความไม่พอใจเกิดขึ้นบ้างในการทำงานร่วมกันของสมาชิกในกลุ่มหรือเครือข่าย แต่ก็ยังเป็นเพียงความขัดแย้งส่วนตัว และสามารถที่จะแก้ไขเพื่อให้การทำงานร่วมกันเป็นไปอย่างราบรื่นได้ง่ายในเวลาไม่นานนัก

แบบที่ 3 การทำงานที่บ้าน: การรับงานอิสระ

รูปแบบการรับงานที่นับวันจะมีมากขึ้นเพราะมีนายจ้างหรือนายทุนจากภายนอกชุมชนจำนวนมากจ้างมาให้กับแรงงานในชุมชนทำถึงที่บ้าน ประกอบกับแรงงานที่ออกจากรานหรือระบบการทำงานอื่นๆ กลับมาอยู่ที่บ้านของตนเองมากขึ้น จึงทำให้มีแรงงานเย็บผ้าในรูปแบบดังกล่าวนี้มากขึ้นด้วย “สุธา” นับเป็นตัวอย่างของแรงงานที่รับงานจากนายจ้างที่มาส่งงานให้ถึงที่บ้าน การรับงานมาทำที่บ้านของสุธามีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบงานและนายจ้างอยู่บ่อยครั้ง ปัจจุบันสุธารับงานกับนายจ้างจากต่างอำเภอที่เคยทำงานด้วยกันที่กรุงเทพฯ แม้จะไม่ว่าภูมิลาเนาที่อยู่จริงแต่รู้ที่อยู่และที่รับส่งงานของนายจ้างชัดเจน งานที่สุธารับมาทำจะเป็นชุดนักเรียน ซึ่งจะรับแต่ละครั้งประมาณ 500 ตัวโดยพิจารณาจากกำหนดเวลาที่จะทำการเย็บให้แล้วเสร็จ โดยทั่วไปจะมีเวลาประมาณ 2 สัปดาห์ ซึ่งนายจ้างก็จะรู้ว่าสุธาสามารถทำได้เท่าไร หลังจากนั้นก็จะนัดวันรับสินค้าและจ่ายค่าจ้างตามจำนวนงานที่ทำได้ ซึ่งหากสามารถ

ทำงานเสร็จก่อนเวลาที่กำหนดไว้ก็สามารถแจ้งให้นายจ้างทราบและมารับงานได้ หรือหากงานยังไม่เสร็จก็สามารถตกลงกันได้ตามสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

การจ้างหรือการรับงานแบบอิสระ นอกจากนายจ้างจะมาส่งงานถึงบ้านแล้วยังมีรูปแบบการรับส่งงานให้แก่หน้าแรงงานในแต่ละหมู่บ้านแล้วกระจายงานให้แรงงานคนอื่นๆอีกต่อหนึ่ง จากการสำรวจข้อมูลนายจ้างหรือผู้ส่งงานแก่แรงงานในพื้นที่ที่จะมีมากกว่า 10 ราย ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะมาจากตำบลใกล้เคียงในอำเภอหนองเรือ ส่วนที่มาจากต่างอำเภอหรือต่างจังหวัดมีเพียง 2-3 ราย ทั้งนี้จำนวนนายจ้างหรือผู้ส่งงานจะมากขึ้นหรือน้อยลงขึ้นกับฤดูกาล หรือสภาพการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภายในประเทศด้วย ในส่วนของแรงงานเองก็มีการเปลี่ยนนายจ้าง หรือเปลี่ยนงานที่มีรูปแบบการเย็บที่ง่ายกว่าหรือได้ค่าจ้างที่ดีกว่าเดิม แรงงานส่วนใหญ่เคยเปลี่ยนการรับงานจากนายจ้างมากกว่า 2 รายหรือทุกปี โดยการเปลี่ยนแปลงจะขึ้นกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายๆ ด้าน ทั้งประเภทงานตัดเย็บ ปริมาณงาน รายได้ และความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานด้วยกัน และความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานกับนายจ้าง

รายได้จากการทำงาน นับเป็นปัจจัยในการตัดสินใจรับงานกับนายจ้างหรือทำงานแบบอิสระที่บ้าน สำหรับสุธาแล้วจะสามารถรับและทำงานได้ประมาณ 1000 ตัวต่อเดือน หรือประมาณ 30-40 ตัวต่อวัน ค่าแรงการตัดเย็บได้ตัวละ 7 บาท รวมแล้วในแต่ละเดือนสุธาจะมีรายได้ประมาณ 7,000 บาทต่อเดือน ซึ่งเป็นรายได้ที่พอเพียงต่อการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของครอบครัว การจ่ายค่าจ้างจะมีขึ้นเมื่อนายจ้างมารับงานที่ได้นัดหมายกัน พร้อมกันนั้นก็มีการส่งงานงวดใหม่ไปพร้อมๆ กันด้วย การบริหารจัดการต่างๆ ระหว่างสุธากับนายจ้างจะเป็นแบบกันเองและไม่มีเอกสารสัญญาที่เป็นทางการ ซึ่งสุธาให้ความเห็นว่าที่รับงานเพราะเคยรู้จักและทำงานร่วมกันมาก่อน และการรับงานและจ่ายเงินก็สะดวกสบายไม่เคยมีปัญหา

ข้อดีของการทำงานที่บ้านหรือการรับงานอิสระ คือความพึงพอใจร่วมกันของแรงงานและนายจ้าง โดยเฉพาะเรื่องความยากง่ายของงานและค่าจ้างที่สามารถตกลงกันได้ การมีเวลาว่างในการดูแลบ้านเรือนและครอบครัว การทำงานแบบมีส่วนร่วมของคนในครอบครัวที่สามารถจะมีส่วนร่วมในขั้นตอนการทำงานต่างๆ เช่นการประกอบชิ้นงาน หรือการตรวจสอบความเรียบร้อยของงาน ทำให้การรับงานในรูปแบบดังกล่าวเป็นกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีแก่คนในครอบครัวด้วย ส่วนข้อเสียหรือข้อจำกัดที่พบคือ การทำงานที่ต้องเร่งรัดตนเอง เพราะหากรับงานและตกลงกับผู้จ้างแล้วก็ต้องทำงานที่รับไว้ให้ทันเวลา ซึ่งอาจจะต้องลดเวลาพักผ่อนมาใช้ในการทำงานเย็บผ้ามากขึ้น นับเป็นภาระที่เพิ่มขึ้นในวิถีชีวิตประจำวันของแรงงานฯ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานหญิงและมีสถานะและบทบาทความรับผิดชอบที่ต้องดูแลครอบครัวมากอยู่แล้ว ข้อจำกัดอีกด้านคือโอกาสในการพัฒนาศักยภาพตนเองจากการมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกที่มีค่อนข้างจำกัด ทำให้แรงงานรู้สึกถูกแปลกแยกหรือไม่ได้รับการดูแลจากชุมชนหรือสังคม รวมทั้งขาดโอกาสในการเรียนรู้ปัญหาและการพึ่งตนเองในด้านต่างๆ ด้วย

รูปแบบการรับงานที่บ้าน แม้จะเป็นรูปแบบที่มีความยืดหยุ่นและสามารถรองรับแรงงานจากระบบอื่นที่มีปัญหาได้ดี เพราะแรงงานสามารถดำเนินวิถีชีวิตประจำวันและทำงานตามความต้องการของตัวเองได้มากที่สุด นอกจากนั้นการบริหารจัดการต่างๆยังอยู่บนความพึงพอใจของตนเองเป็นสำคัญ การรับงานของแต่ละคนจะขึ้นกับความถนัดและความสามารถของแรงงานแต่ละคน หากงานที่รับจากนายจ้างลดลงหรือหมดไป แรงงานก็จะรับงานจากนายจ้างคนอื่นๆ ได้ แต่ระบบการทำงานของแรงงานอิสระ โดยเฉพาะด้านสถานที่ สภาพสิ่งแวดล้อมและสิ่งอำนวยความสะดวกในการทำงานของแรงงานส่วนใหญ่ ยังมีการจัดสิ่งแวดล้อมและสภาพทางกายภาพของสถานที่ทำงานที่ไม่ถูกต้องนัก โดยเฉพาะด้านแสงสว่าง ความร้อนหรือการระบายอากาศ และการจัดวางเครื่องจักร อุปกรณ์ต่างๆ ซึ่งมีลักษณะ“แล้วแต่ความสะดวก เปลี่ยนแปลงได้เรื่อยๆตามความพึงพอใจ” มีการเปลี่ยนแปลงได้เรื่อยๆ เวลาในการทำงานก็เริ่มตั้งแต่เช้าหลังจากที่ทำการกิจประจำวัน และหากมีงานเร่งด่วนมากๆก็จะทำงานตั้งแต่เช้ามืดก่อนทำการกิจประจำวันด้วยซ้ำไป ระยะเวลาในการทำงานในแต่ละวันของแรงงานจะขึ้นอยู่กับปริมาณงานที่รับและกำหนดการส่งมอบงานในแต่ละงวด

แบบแผนการทำงาน กับการจัดบริการอาชีวอนามัย

การจัดบริการด้านสุขภาพและสังคมแก่กลุ่มแรงงานนอกระบบของหน่วยงานหรือสถานบริการสาธารณสุข ปัจจุบันยังขาดรูปแบบและวิธีการจัดบริการที่จะเข้าถึงกลุ่มแรงงานนอกระบบหรือผู้รับงานมาทำที่บ้านที่ชัดเจน (ศูนย์วิจัยกสิกรรมไทย 2549) ในอดีตจะเน้นการจัดบริการด้านสุขภาพแก่แรงงานเฉพาะในสถานประกอบการ ซึ่งแรงงานจะมีสวัสดิการและการดูแลด้านต่างๆเป็นอย่างดีทั้งจากนายจ้างและหน่วยงานภาครัฐ โดยมีมาตรฐานบริการสุขภาพและสังคมแก่แรงงานที่ชัดเจนตามสภาพการทำงานแต่ละแผนหรือขั้นตอนของงาน แต่แรงงานนอกระบบหรือผู้รับงานมาทำที่บ้าน มีบริบทของการทำงานที่แตกต่างๆ กันทั้งในแบบแผนการจ้าง การทำงาน รวมทั้งบริบทของชุมชนและสภาพแวดล้อมทางสังคม การจัดบริการด้านสุขภาพหรือความปลอดภัย โดยในทางวิชาการเรียกว่า “การบริการอาชีวอนามัย” จำเป็นต้องทำความเข้าใจองค์ประกอบการทำงานที่ใช้“ชุมชน”เป็นสถานที่ทำงาน มิใช่ “โรงงาน” ที่มีเจ้าของและระบบการจัดการที่ส่วนใหญ่ชนชั้นนายจ้างจะเป็นผู้กำหนด ดังนั้นการทำความเข้าใจกับสภาพปัญหาหรือที่เรียกว่า “ความเสี่ยง” ทั้งในระบบการทำงาน และวิถีชีวิตของแรงงานในชุมชน การพึ่งตนเองด้านสุขภาพและสังคม รวมทั้งองค์ประกอบที่เป็นทุนทางสังคมในแต่ละพื้นที่ด้วย เพื่อประโยชน์ในการกำหนดรูปแบบของบริการอาชีวอนามัยที่เหมาะสม รวมทั้งสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดบริการจากองค์กรต่างๆ ในชุมชน

ความเสี่ยงและผลกระทบต่อสุขภาพแรงงาน

จากรูปแบบการทำงานของแรงงานเย็บผ้าในชุมชนทั้ง 3 ลักษณะพบว่าแรงงานมีความเสี่ยงจากการทำงานที่แตกต่างกันทั้งด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม สภาพการทำงาน และสุขภาพจิตและสังคม ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อแรงงานนอกระบบทั้งปัญหาสุขภาพ และการดำเนินวิถีชีวิตในชุมชน แม้ระบบบริการสุขภาพและสังคมที่หน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่ต้องการให้แรงงานสามารถเข้าถึงและรับบริการ ทั้งการบริการสุขภาพ การปรับปรุงสภาพการทำงาน การส่งเสริมอาชีพและสวัสดิการต่างๆ สภาพความเสี่ยงในการทำงานเย็บผ้าของแรงงานก็ยังพบได้ทั้งในกระบวนการทำงานและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในชุมชน รูปแบบความเสี่ยงแต่ละด้านจะเกิดขึ้นในการทำงานของแรงงานแตกต่างกันด้วย

ความเสี่ยงทางกายภาพของแรงงานเย็บผ้าทุกรูปแบบ นอกจากปัญหาในเรื่องฝุ่นละอองที่เป็นปัญหาจากกระบวนการผลิต สภาพสถานที่ที่แออัด และการขาดความเข้าใจและกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพของแรงงานในทุกกลุ่มแล้ว สภาพความปลอดภัยที่เกิดจากไฟฟ้าและการจัดการป้องกันอันตรายจากระบบไฟฟ้าก็นับว่าเป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะเครื่องจักรไฟฟ้าที่แรงงานนำมาใช้ในการทำงานในปัจจุบัน ส่วนใหญ่แล้วแรงงานยังขาดความเข้าใจในการดูแลรักษาและการตรวจสอบความพร้อมหรือความปลอดภัยของอุปกรณ์ ทำให้เกิดอุบัติเหตุจากการถูกไฟดูดหรือไฟช็อตอยู่บ่อยครั้ง ถึงแม้จะไม่มีอันตรายรุนแรงแต่ก็สร้างความกังวลแก่แรงงานอยู่ไม่น้อยทีเดียว ส่วนความเสี่ยงด้านกายภาพอื่นๆ เช่น ปัญหาเรื่องความร้อน แสงสว่าง จะพบว่ามีปัญหาเกี่ยวกับแรงงานในแต่ละกลุ่ม หรือแต่ละบุคคลที่รับงานไปทำที่บ้านที่แตกต่างกัน โดยส่วนใหญ่แล้วแรงงานที่รับงานเองที่บ้านเป็นจำนวนมาก จะมีสภาพการทำงานที่ขาดระบบการจัดการเรื่องแสงสว่าง และระบบการระบายอากาศที่เหมาะสม ส่วนเรื่องสารเคมีที่พบจะเป็นสารเคมีที่เกิดจากระบบการย้อมสีผ้าและการเก็บรักษาผ้าก่อนส่งถึงแรงงาน ซึ่งแรงงานเย็บผ้าหลายคนให้ข้อมูลว่า เวลาเปิดถุงผ้าครั้งแรกจะรู้สึกแสบตาหรือมีกลิ่นรุนแรงของสารเคมีจากผ้าออกมาทุกครั้งด้วย

สภาพการทำงานที่ไม่เหมาะสมทั้งด้านเวลาและท่าทางในการทำงาน นับเป็นความเสี่ยงที่สำคัญอีกประการหนึ่งของแรงงานเย็บผ้า ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาการทำงานแบบ “หามรุ่งหามค่ำ” นับเป็นวิถีการทำงานที่แรงงานเองก็ยอมรับว่าหนักมาก เมื่อเทียบกับปัจจุบันซึ่งพบว่าสภาพการทำงานแบบเดิมจะพบน้อยลงกว่าเดิมมาก อาจเพราะจากสภาพเศรษฐกิจที่กิจการตัดเย็บเสื้อผ้าและเสื้อผ้าสำเร็จรูปจะมีปัญหา หรือจากจำนวนแรงงานที่มีมากขึ้น แต่ก็ยังพบความเสี่ยงดังกล่าวในกลุ่มแรงงานเย็บผ้าที่มีนายจ้างสามารถหางานมาให้ทำตลอด หรือในช่วงเวลาเร่งรีบของงานที่ต้องการในแต่ละช่วงเวลา เช่นกลุ่มเย็บเสื้อครุย ที่พบว่าจะมีช่วงเวลาแห่งการทำงานเร่งรีบและแบบ “หามรุ่ง หามค่ำ” กันในช่วงต้นของทุกๆ ปี

ความเสี่ยงที่นับวันจะสร้างปัญหาต่อสุขภาพจิตและสังคมของแรงงานมากขึ้นในปัจจุบัน คือปัญหาการจ้างงานและการเอารัดเอาเปรียบแรงงาน รูปแบบของการส่งงานและการกำหนดค่าจ้างแรงงานที่นายจ้างเป็นผู้มีบทบาทมากกว่าแรงงาน แม้แรงงานส่วนหนึ่งจะมีการรวมตัวกัน รับงานและเรียนรู้การทำงานต่าง ๆ ร่วมกัน แต่กระบวนการในการรวมตัวกันดังกล่าวเป็นเพียงความสัมพันธ์ส่วนตัวบางอย่าง ยังขาดความเข้มแข็งในการกับเรื่องการรับงานและการจ้าง ได้ส่งผลให้แรงงานขาดความมั่นคงในอาชีพและรายได้ ถึงแม้ว่าแรงงานบางคนจะมีงานอื่นรองรับ หรือสามารถที่จะหางานจากแหล่งอื่นๆทำได้ แต่สภาพการจ้างงานและการกำหนดค่าจ้างที่ไม่แน่นอนก็ส่งผลต่อสุขภาพจิตของแรงงาน เกิดภาวะเครียดเรื่องรายได้และปัญหาในครอบครัวตามมาด้วย

บริการอาชีวอนามัย: การจัดการสุขภาพแก่แรงงานในชุมชน

แม้งานอาชีวอนามัยจะถูกกำหนดให้เป็นเนื้อหาในการเรียนการสอนหรือฝึกงานของนักศึกษาด้านสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะบุคลากรของหน่วยงานในระดับสถานีนามัยและโรงพยาบาลชุมชน แต่การจัดบริการอาชีวอนามัยในชุมชนก็ยังมีข้อจำกัดในหลายๆ ด้าน ดังที่พบได้ในกลุ่มแรงงานเย็บผ้าซึ่งพบว่าบริบทของปัญหาและสภาพแวดล้อมในการทำงานยังมีความแตกต่างกันแม้อยู่ในชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับความพร้อมของแรงงานที่จะเข้าถึงระบบบริการสุขภาพและสังคมของหน่วยงานและองค์กรต่างๆที่เข้าไปสนับสนุนด้วย เช่นเดียวกันกับการศึกษาของ สุธันหา ยิ้มแย้ม (2547) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาศักยภาพการดูแลสุขภาพตนเองของแรงงานนอกระบบ ในกลุ่มแรงงานแกะสลักไม้ พบว่าแรงงานส่วนใหญ่ทราบว่าตนเองมีภาวะเสี่ยงต่อสุขภาพ และมีปัญหาสุขภาพจากการทำงาน โดยเฉพาะการอยู่ในท่าทางที่ไม่ถูกต้อง เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง การสัมผัสกับฝุ่นละอองและสารเคมี รวมทั้งอุบัติเหตุจากเครื่องจักร ด้านการเฝ้าระวังหรือการดูแลสุขภาพตนเองนั้นส่วนใหญ่จะดูแลตนเองอย่างง่าย เมื่อเจ็บป่วยรุนแรงจึงจะไปใช้บริการสถานีนามัยเป็นอันดับแรก ซึ่งส่วนใหญ่พึงพอใจในการให้บริการ การสื่อสารและดำเนินกิจกรรมด้านสุขภาพยังเป็นบทบาทของเจ้าหน้าที่สถานีนามัยหรือ อสม. ขาดการรวมกลุ่มหรือจัดตั้งชมรมเพื่อดูแลสุขภาพตนเองเป็นการเฉพาะ มีการดูแลสุขภาพตนเองในวิถีชีวิตประจำวัน เช่นการรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ หลีกเลี่ยงสารเสพติด การพักผ่อนหย่อนใจ การหลับนอน การมีสัมพันธภาพกับบุคคลอื่น หรือแสวงหาบริการสุขภาพบ้าง ซึ่งเห็นได้ชัดว่า การจัดการกับความเสี่ยงด้านต่างๆที่เกิดจากการทำงานแกะสลักไม้ ยังขาดความชัดเจนในการปฏิบัติหรือการจัดบริการทั้งจากตัวแรงงานและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนั้นการศึกษาดังกล่าวยังได้เสนอแนวทางในการดูแลสุขภาพของตนเองของแรงงานนอกระบบ จากผลการระดมความคิดเห็นของแรงงานและผู้วิจัย สรุปได้ว่าการดูแลสุขภาพแรงงานนอกระบบ จำเป็นต้องมีการรณรงค์สร้างความตระหนักถึงปัญหาสุขภาพของแรงงาน การผลักดันให้มีกลุ่ม องค์กรรับผิดชอบวางแผนดูแลสุขภาพแรงงานอย่างต่อเนื่อง กระตุ้นให้ผู้ประกอบการช่วยจัดสถานที่ที่เอื้อต่อการดูแลสุขภาพของแรงงาน การพัฒนาบ้านกลุ่มแรงงานต้นแบบ การพัฒนาอุปกรณ์ป้องกันอันตรายที่ใช้ง่าย สะดวกและจัดหาได้ในท้องถิ่น รวมทั้งการพัฒนาความรู้ของเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยและอาสาสมัครในพื้นที่ตามสภาพปัญหาสุขภาพของแรงงาน เป็นต้น

จากข้อสรุปดังกล่าว ซึ่งเป็นแนวทางที่หลากหลายและจำเป็นต้องทำความเข้าใจระบบการทำงานของแรงงานนอกระบบ ทั้งในมิติทางสังคมและการช่วยเหลือกันในวิถีชุมชนของแรงงานและเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง แม้ว่าแรงงานจะรู้ว่าตนเองมีความเสี่ยง แต่ก็มีระบบความสัมพันธ์ของแรงงานในชุมชนรวมทั้งแบบแผนการดูแลตนเองและการช่วยเหลือกันในกลุ่มแรงงานเป็นองค์ประกอบในการจัดการความเสี่ยงต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ การทำความเข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มแรงงานที่มีการรวมตัวกันโดยธรรมชาติหรือวิถีชุมชน แบบแผนการบริการสุขภาพและสังคมอาจจัดเป็นระดับบริการที่แรงงานจำเป็นต้องปฏิบัติหรือจัดการด้วยตนเอง การจัดการด้วยระบบเครือข่ายหรือชุมชน รวมทั้งการจัดการร่วมกันของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับสภาพปัญหาสุขภาพและสังคมของแรงงานที่รับงานมาทำที่บ้านหรืองานเย็บผ้าที่มีความเสี่ยงที่แตกต่างกันทั้งในระดับปัจเจก กลุ่ม หรือเครือข่ายอาชีพเดียวกัน ดังนั้นในการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของแรงงานนอกระบบเพื่อดูแลสุขภาพและสังคมต่างๆของแรงงาน อาจมีความจำเป็นสำหรับแรงงานนอกระบบในบางกลุ่มหรืออาชีพอื่นๆ

การจัดบริการอาชีวอนามัยที่มีการนำแนวคิดพื้นฐานด้านอื่นๆมาประกอบในการกำหนดแนวทางด้วยกันนับเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่น่าจะใช้กำหนดรูปแบบของการจัดบริการสุขภาพแก่แรงงานได้คือ การศึกษาเกี่ยวกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความต้องการด้านสวัสดิการและสังคมต่างๆ ของ ปฐมรินทร์ นิมิตรวรพงษ์ (2548) ที่พบว่า แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ คิดว่าตนเองไม่มีความเสี่ยงในการทำงาน และงานที่ทำไม่มีผลต่อสุขภาพ แต่ก็มี ความจำเป็นต้องจัดหาและใช้อุปกรณ์ป้องกันอันตรายจากการทำงาน แรงงานส่วนใหญ่คิดว่าตนเองมีความรู้เหมาะสมกับอาชีพที่ทำอยู่ แต่ไม่ชอบการรวมกลุ่มหรือมีกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน มีความมั่นใจในความมั่นคงในการประกอบอาชีพของตนเอง ส่วนด้านสิทธิประโยชน์ ส่วนใหญ่ไม่รู้และไม่มีความเข้าใจในด้านประกันสังคม แต่มีความต้องการที่จะมีหลักประกันสังคมเหมือนแรงงานในระบบทั่วไป แม้ว่าการศึกษาดังกล่าวเป็นการสำรวจในแรงงานนอกระบบที่หลากหลายอาชีพในเชิงปริมาณ ไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ในแต่ละสาขาอาชีพได้ชัดเจน แต่งานวิจัยดังกล่าวก็ได้ชี้ให้เห็นว่า แรงงานยังมีความสนใจในการป้องกันตนเองจากอันตรายต่างๆในการทำงาน และมีความรู้ที่จะจัดการกับความเสี่ยงในการทำงานของตนเองได้ แต่สิ่งที่ยังเป็นปัญหาของแรงงานนอกระบบคือการไม่ชอบการรวมตัวกัน หรือการขาด

ความมั่นคงในการประกอบอาชีพและการแสวงหาสวัสดิการต่างๆที่เหมาะสมสำหรับตนเองทั้งๆ ส่วนใหญ่มีความต้องการฯ รวมทั้งหลักประกันสังคมเช่นเดียวกับแรงงานในโรงงานหรือสถานประกอบการต่างๆ

จากการศึกษาครั้งนี้ก็พบว่าแรงงานเย็บผ้าส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่ความรู้และทักษะจากการเรียนรู้ทั้งในด้านอาชีพและความเป็นอยู่ทางสังคมทั้งในชุมชนและการเป็นแรงงานในระบบจากที่ต่างๆ มีความเข้าใจและสามารถประเมินความเสี่ยงหรือผลกระทบเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของตนเองได้ นอกจากนั้นยังมีระบบการพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพของตนเองและตามแบบแผนของกลุ่มซึ่งมีการรวมตัวกันในหลายรูปแบบ และระบบความสัมพันธ์ที่หลายหลาย สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามการเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมภายนอกได้ในระดับหนึ่ง แม้บางส่วนจะคิดว่าตนเองไม่มีความมั่นคงในอาชีพและรายได้ตามภาวะเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งจำเป็นที่จะต้องได้รับการสนับสนุนในการพึ่งตนเองทั้งด้านสุขภาพและอาชีพอื่นๆ รวมทั้งการพัฒนาสวัสดิการในการดำเนินชีวิตในชุมชนด้วย

การศึกษาที่ชี้ให้เห็นสถานการณ์ปัญหาในการพัฒนางานอาชีวอนามัยแก่แรงงานนอกระบบในชุมชนที่ชัดเจนได้ในระดับหนึ่งคืองานวิจัยของอนิรุจ มะโนธรรม (2548) ที่ศึกษาเกี่ยวกับปัญหาด้านอาชีวอนามัยและความปลอดภัยในการทำงานเชิงสำรวจโดยใช้แบบสอบถามกลุ่มแรงงานนอกระบบในจังหวัดภูเก็ต พบว่า แรงงานนอกระบบเคยได้รับอุบัติเหตุจากการทำงานถึงร้อยละ 11.4 แต่เป็นอุบัติเหตุเล็กน้อยไม่ต้องเข้ารักษาในสถานบริการ แรงงานฯส่วนใหญ่มีความเข้าใจด้านความปลอดภัยและอุปกรณ์ป้องกันในการทำงานแต่ไม่เคยใช้อุปกรณ์ป้องกันอันตราย ด้านสภาพแวดล้อมในการทำงานที่บ้านมีปัญหาด้านฝุ่นละอองบ้าง แต่ก็รู้สึกชอบการทำงานที่บ้าน ทั้งๆที่รู้สึกว้าซึกๆ จำเจ ด้านปัญหาสุขภาพก็พบว่า ส่วนใหญ่มีอาการปวดเมื่อยและใช้การบำบัดด้วยตนเอง การศึกษาดังกล่าวนั้นการนำเสนอสถานการณ์แรงงานนอกระบบในมุมมองของงานอาชีวอนามัยและสิ่งแวดล้อม แต่ขาดความเข้าใจในระบบสังคม ความเป็นอยู่ของแรงงานในแต่ละชุมชนซึ่งมีระบบการแพทย์และการพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพ รวมทั้งความสัมพันธ์ของแรงงานกับครอบครัว ชุมชน และภาคีพัฒนาต่างๆ ก็มีส่วนสำคัญในการดูแลด้านสุขภาพและสังคมของแรงงาน ซึ่งต้องทำความเข้าใจในมิติอื่นๆ ประกอบกันด้วย

การพัฒนางานบริการอาชีวอนามัยแก่แรงงานนอกระบบได้รับความสนใจจากรัฐบาลและสถาบันการพัฒนาต่างๆ มาตลอด ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ตลอดจนศูนย์วิจัยกสิกรไทย (2549) ที่ได้เสนอแนวทางในการพัฒนาระบบบริการด้านต่างๆ แก่แรงงานนอกระบบ เช่น การจัดระบบคุ้มครองด้านประกันสังคม การสร้างมาตรฐานความปลอดภัยในการทำงาน การสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มของแรงงานฯ การจัดตั้งกองทุนประกันสังคมโดยรัฐจะต้องมีการจัดสรรงบประมาณจ่ายสมทบกองทุนฯ รวมทั้งการจัดตั้งสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงาน เพื่อส่งเสริมให้แรงงานได้รับโอกาสในการพัฒนาอาชีพของตนเอง นับว่าเป็นข้อเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่แก่แรงงานนอกระบบ

แต่ก็ยังเน้นที่ปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม โดยกำหนดแนวทางในการยกระดับแรงงานนอกระบบทั้งด้านประกันสังคมและสวัสดิการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญคุ้มครองแรงงานเด็กและสตรี แต่ยังคงให้ความสำคัญครอบคลุมด้านสุขภาพและการพึ่งตนเองทางสังคมที่เหมาะสมในแต่ละสาขาอาชีพ รวมทั้งยุทธศาสตร์ในการพัฒนาแรงงานนอกระบบยังขาดความชัดเจนในแนวทางปฏิบัติเช่นเดียวกับข้อเสนอขององค์กรเอกชนและหน่วยงานราชการที่แรงงานนอกระบบที่เคยมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่แรงงานนอกระบบ แต่ยังคงการสนับสนุนและดำเนินการอย่างจริงจัง

ข้อเสนอจากแรงงานนอกระบบและเครือข่ายองค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานนอกระบบ ได้มีข้อเสนอเชิงนโยบายต่อสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) และกระทรวงสาธารณสุข ในการจัดบริการด้านสุขภาพแก่แรงงานนอกระบบในชุมชนต่าง ๆ ดังนี้

1. ให้สถานีนอมาลัยหรือหน่วยบริการปฐมภูมิ มีการทำงานด้านอาชีวอนามัย โดยมีการจัดทำระบบฐานข้อมูลกลุ่มอาชีพ ความเจ็บป่วยจากการทำงาน และการให้บริการสุขภาพแก่กลุ่มแรงงานนอกระบบ
2. ให้ สปสช. เพิ่มงานอาชีวอนามัยในเกณฑ์มาตรฐานของ PCU เพื่อการดำเนินงานอาชีวอนามัยและการให้บริการสุขภาพแก่แรงงานนอกระบบเป็นเหมือนงานบริการกลุ่มเป้าหมายอื่น ๆ ที่มีปัญหาสุขภาพ หรือการสร้างเสริมสุขภาพ
3. ให้ สปสช. จัดให้มีการตรวจสุขภาพตามความเสี่ยงแก่แรงงานนอกระบบประจำปี มีคู่มือและแนวทางการให้บริการแก่แรงงานนอกระบบอย่างชัดเจน รวมทั้งสนับสนุนให้ท้องถิ่นจัดตั้งกองทุนเพื่อการบริการด้านอาชีวอนามัยแก่แรงงานนอกระบบในพื้นที่ต่าง ๆ
4. ให้ สปสช. สนับสนุนการดำเนินงานภาคประชาชนที่เกี่ยวข้องกับแรงงานนอกระบบ

นอกจากนี้ยังได้เสนอแนวทางสนับสนุนให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการพัฒนานโยบายท้องถิ่นในการสนับสนุน พัฒนาและคุ้มครองแก่แรงงานนอกระบบ เช่นบูรณาการงานคุ้มครองแรงงานนอกระบบในแผนงบประมาณและข้อบัญญัติท้องถิ่น และเสนอให้ท้องถิ่นมีบทบาทในการทำหน้าที่แทนหน่วยงานภาครัฐ ตรวจแรงงานและคุ้มครองแรงงานแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การกำหนดนโยบายหรือแนวทางในการคุ้มครองแรงงานนอกระบบของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เช่นกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน(2547) ได้มีกฎกระทรวงที่ว่าด้วยการคุ้มครองแรงงานที่รับงานไปทำที่บ้าน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัย อาชีวอนามัยและสภาพแวดล้อมในการทำงาน เนื่องจากมองเห็นว่าการทำงานที่มีการรับงานไปทำที่บ้าน อาจเกิดอันตรายจากเครื่องจักร สารเคมี อุปกรณ์ และเครื่องมือต่างๆที่ใช้ในการผลิต ซึ่งก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้ทำงานและสมาชิกในครอบครัว เช่นเสียงดัง อากาศร้อน แสงสว่างไม่เหมาะสม มีการใช้สารเคมีหลายชนิด การขนย้ายสิ่งของที่น้ำหนักมาก ทำทางการทำงานไม่ถูกต้อง การทำงานที่ไม่หยุดพัก รวมทั้งการขาดความใส่ใจใน

การทำงานของแรงงานด้วย จึงได้กำหนดแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดความปลอดภัยในการทำงานใน 4 ประเภท เช่น แนวปฏิบัติในการป้องกันอันตรายจากอุปกรณ์ เครื่องมือและเครื่องจักร อันตรายจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน อันตรายจากสารเคมีที่ใช้เป็นวัตถุดิบ อันตรายจากสภาพการทำงาน นอกจากนี้ยังครอบคลุมถึงเรื่องการคุ้มครองสวัสดิการและการจ้างงาน และการดูแลสุขภาพตนเองที่บ้านด้วย

แต่จากผลการศึกษาหลายชิ้นพบว่าการบังคับใช้และการกำกับดูแลให้เป็นไปตามกฎหมายดังกล่าวยังขาดประสิทธิภาพกับแรงงานนอกระบบในชนบท เพราะเงื่อนไขหลายเรื่องเกี่ยวกับการทำงานและการตัดสินใจเลือกปฏิบัติในกิจกรรมต่างๆ มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของแรงงานนอกระบบแต่ละประเภท โดยเฉพาะในกลุ่มแรงงานเย็บผ้าในพื้นที่ตำบลบ้านเม็ง ถึงแม้จะมีหน่วยงาน องค์กรต่างๆ เกี่ยวกับแรงงานเข้ามาสนับสนุนการพัฒนาวิถีชีวิตและการทำงานมาหลายปี แต่ระบบบริการดังกล่าวยังไม่ถึงกลุ่มเป้าหมายแรงงานส่วนใหญ่ที่อยู่ตามบ้านเรือน อาจเหมาะสมกับแรงงานเพียงบางกลุ่มเท่านั้น เช่น กลุ่มรับเหมาหรือกลุ่มรับงานร่วมกันบางกลุ่มเท่านั้น

สำหรับหน่วยงานด้านสาธารณสุข โดยสำนักพัฒนาเครือข่ายบริการสุขภาพ (2545) ได้กำหนดมาตรฐานแนวปฏิบัติการให้บริการอาชีวอนามัยสำหรับผู้ทำงานของสถานีนามัยในรูปแบบผสมผสานและบูรณาการกับงานต่างๆ โดยมีแนวทางปฏิบัติเช่น การจัดทำฐานข้อมูลแรงงานและการประกอบอาชีพของประชาชนในพื้นที่ คือต้องรู้ว่าใครทำอะไร อยู่ที่ไหน การเฝ้าระวังปัจจัยเสี่ยงและสำรวจอันตราย สิ่งคุกคามต่อสุขภาพของคนทำงานและครอบครัว ชุมชน การดำเนินกิจกรรมป้องกันโรคทั้งระดับบุคคลและกลุ่ม การส่งเสริมสุขภาพทั้งในบริการปกติของหน่วยงานและการเพิ่มสมรรถนะด้านต่างๆ แก่แรงงาน การรักษาพยาบาลโรคที่เป็นปัญหาของแรงงานเหมาะสม การฟื้นฟูสภาพผู้บาดเจ็บทั้งในสถานบริการและในชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ในการสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานตามวิถีชีวิตและสังคม แนวทางดังกล่าวได้รับการยอมรับจากเครือข่ายแรงงานนอกระบบในระดับหนึ่ง แต่ในบทบาทของสถานบริการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังขาดรูปแบบและการปฏิบัติที่ชัดเจน เพราะสภาพปัญหาการทำงานของแรงงานนอกระบบและบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้อง เป็นอุปสรรคสำคัญในการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ข้อเสนอดังกล่าวยังมีประเด็นที่ยังขาดความเหมาะสมในการดำเนินงานของหน่วยงานในพื้นที่ โดยเฉพาะในกลุ่มแรงงานแต่ละประเภท ซึ่งระบบความสัมพันธ์และการดำเนินงานต่างๆ ในชุมชนยังขาดความสอดคล้องกับวิถีชุมชน

สุดริตา อุทะพันธ์(2546)ได้เสนอแนวทางในการดูแลสุขภาพแก่แรงงานในชุมชน ของสถานบริการต่างๆ ในรูปแบบบริการทั้งเชิงรุกและบริการเชิงรับในหน่วยงาน โดยรูปแบบบริการเชิงรุก ควรมีขั้นตอนต่างๆ เช่น การสำรวจข้อมูลแรงงานครอบครัวและชุมชนทำความเข้าใจสภาพการทำงานต่างๆ จัดทำแผนที่ชุมชนให้ชัดเจน การสำรวจและประเมินความเสี่ยงที่อาจจะเกิดขึ้น การเฝ้าระวังและส่งเสริมสุขภาพแก่คนทำงาน และครอบครัว การอบรมและพัฒนาศักยภาพแก่แรงงานและผู้ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งประสานกับหน่วยงานอื่นๆ เพื่อจัดทำ

แผนงานและผสมผสานกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่แรงงานในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ในส่วนของบริการเชิงรับ นอกจากการการรักษาพยาบาลตามปกติแล้ว ควรเพิ่มเติมความเข้าใจในเรื่องความเสี่ยงต่างๆของผู้ป่วยเพื่อวางระบบการดูแลต่อเนื่อง รวมทั้งการมีระบบข้อมูลรายงานโรคเพื่อประโยชน์ในการเฝ้าระวังปัญหาที่ถูกต้องด้วย ข้อเสนอดังกล่าวจำเป็นต้องทำความเข้าใจในระบบการทำงานของแรงงานแต่ละประเภท รวมทั้งการสร้างกระบวนการกลุ่มและการช่วยเหลือกันในกลุ่มแรงงานที่รับงานเองที่บ้าน ซึ่งขาดโอกาสในการดูแลจากหน่วยงานต่างๆ

ข้อเสนอของสุดธิดา อุทะพันธ์ สอดคล้องกับสำนักเครือข่ายบริการสุขภาพ ที่กำหนดกระบวนการในการเข้าถึงกลุ่มแรงงานนอกระบบ รวมทั้งบทบาทที่สถานบริการและบุคลากรด้านสุขภาพในการทำหน้าที่ในการดูแลสุขภาพหรือส่งเสริมคุณภาพชีวิตแก่แรงงานนอกระบบ แต่ข้อเสนอของทั้งสองยังขาดความชัดเจนในรายละเอียดที่จะอธิบายข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในการทำงานกับแรงงานนอกระบบ โดยเฉพาะระบบสุขภาพในเชิงวัฒนธรรมและระบบความสัมพันธ์ของแรงงานกับครอบครัวและชุมชน ซึ่งหากมีความเข้าใจในรายละเอียดดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดบริการสุขภาพและสังคมแก่แรงงานนอกระบบมากขึ้น

อีกด้านหนึ่งนักอาชีวอนามัยและสิ่งแวดล้อม กาญจนา นาตะพิน (2546) ได้เสนอแนวทางในการป้องกันปัญหาสุขภาพแก่แรงงาน แก่บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ไว้คือ 1. ต้องรู้และเข้าใจปัญหา (Recognition) คือต้องเข้าใจว่าอะไรบ้างเป็นอันตรายและเกิดขึ้นในขั้นตอนใดของการทำงาน และเกิดขึ้นได้อย่างไร 2. สามารถประเมินอันตราย(Evaluation) การทำงานและสภาพความเป็นอยู่ของแรงงานนอกระบบและครอบครัวได้ 3. มีการควบคุม(Control)สิ่งคุกคามทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพการทำงานที่ไม่ปลอดภัยได้ ซึ่งแนวทางในการดำเนินงานดังกล่าวผู้ให้บริการและแรงงานจะต้องทำความเข้าใจในรายละเอียดของสิ่งแวดล้อมและสภาพการทำงานของแรงงานทั้งด้านวิชาการและบริบทของกระบวนการทำงาน การผลิต สถานที่ทำงานและสภาพทางสังคมต่างๆในชุมชนด้วย ข้อเสนอดังกล่าวเป็นกรอบในการวิเคราะห์และประเมินความเสี่ยงในเชิงหลักการอาชีวอนามัยที่เป็นกรอบในการพัฒนาสุขภาพของแรงงานในแบบกลุ่มที่มีระบบงานและสถานที่ทำงานชัดเจน ซึ่งจะขาดความเหมาะสมและการประเมินภาวะทางสังคมและความพร้อมของแรงงานและชุมชนที่ยังขาดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและหลักการทางวิชาการ ดังนั้นหากจะนำมาใช้ต้องปรับมาตรฐานบริการดังกล่าวให้เป็นที่เข้าใจให้มีรูปธรรมมากขึ้นและมองมิติทางสังคมของแรงงานด้วย รวมทั้งข้อเสนอของ อรพิน วิมลภูษิต ผู้ประสานงานโครงการศึกษาและพัฒนาผู้ทำการผลิตที่บ้าน(ภาคเหนือ) ได้เสนอข้อมูลจากมุมมองของแรงงานนอกระบบต่อศูนย์วิจัยกสิกรไทย(2548)ว่า “โรคที่เกิดจากการทำงานของแรงงานนอกระบบ โดยมากจะเป็นโรคเรื้อรัง ต้องไปหาหมอบ่อยครั้ง และหมอหรือสถานบริการก็ยังไม่เข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะหมอและหน่วยงานยังขาดกระบวนการเข้าถึงปัญหาของแรงงานฯทั้งที่อยู่รอบๆหน่วยบริการนั้นๆ” ซึ่งเป็นข้อเสนอแก่บุคลากรที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องทำความเข้าใจองค์ความรู้ทางสังคมและความต้องการของแรงงานในมิติทางวัฒนธรรมของชุมชนด้วย

การกำหนดกรอบของการจัดบริการอาชีวอนามัยแก่แรงงานนอกระบบของนักวิชาการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่างๆที่กล่าวมาแล้ว บางกรอบอาจจะเป็นเพียงข้อเสนอทางวิชาการที่อาศัยข้อมูลปัญหาเฉพาะด้าน โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพการทำงานตามหลักอาชีวอนามัย ซึ่งโดยส่วนใหญ่ยังขาดข้อมูลหรือมุมมองทางสังคมของแรงงานฯแต่ประอาชีวะ และรูปแบบการทำงานรวมทั้งความสัมพันธ์ในชุมชนของแรงงานกับองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นการกำหนดกรอบหรือมาตรฐานบริการสุขภาพและสังคมแก่แรงงานนอกระบบ จำเป็นต้องมีความเข้าใจวิถีชุมชน โดยการศึกษาชุมชนหรือกลุ่มแรงงานอาชีพต่างๆให้เข้าใจทั้งระบบการทำงานตามหลักอาชีวอนามัย ระบบความสัมพันธ์และการพึ่งตนเองด้านสุขภาพและสังคมของแรงงาน เช่นจากการศึกษาแรงงานเย็บผ้าในตำบลบ้านเม็งที่พบว่าแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่แรงงานเย็บผ้าในรูปแบบต่างๆ จำเป็นต้องทำความเข้าใจในบริบททางสังคม ภาวะสุขภาพและการพึ่งตนเอง รวมทั้งศักยภาพด้านต่างๆ ในชุมชนของแรงงานนอกระบบน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาบริการสุขภาพและสังคมแก่แรงงานนอกระบบได้ดียิ่งขึ้น

แบบแผนการเอารัดเอาเปรียบและการต่อสู้ของแรงงาน

การทำงานเย็บผ้าหรือการรับงานมาทำที่บ้านของแรงงานในตำบลบ้านเม็ง รากฐานของปัญหาที่เปลี่ยนจากการดำเนินกิจการของคนในชุมชนมาเป็นการรับงานจากนายจ้างภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีรูปแบบการรับงานที่แตกต่างกัน แต่แบบแผนในการเอารัดเอาเปรียบที่เกิดจากการจ้างงานก็จะพบได้ในทุกๆกลุ่ม เช่นเรื่องค่าจ้างที่ไม่เป็นธรรม โดยจะพบเสมอนายจ้างพยายามจะลดค่าจ้างเย็บของแรงงาน โดยอ้างเหตุผลเรื่องค่าขนส่งที่เพิ่มขึ้นหรือค่าน้ำมันรถที่มารับส่งงานตามบ้านมากขึ้น รวมทั้งข้ออ้างที่บอกว่างานไม่สามารถส่งขายได้หรือขายได้น้อย แต่ความจริงปริมาณงานที่นำส่งให้แรงงานทำการเย็บก็ไม่ได้ลดลงแต่ประการใด รวมทั้งยังกำหนดระยะเวลารับงานก็สั้นลงด้วย ซึ่งด้วยข้ออ้างดังกล่าวแรงงานทั้งแบบบุคคลหรือแบบกลุ่มรับงานตามบ้านก็ไม่สามารถต่อรองได้โดยตรง กระบวนการต่อสู้ของแรงงานอาจแสดงออกเพียงการบ่นให้นายจ้างว่าไม่ว่าง มีงานหรือระบุจำเป็นบ้างเล็กน้อยเท่านั้น การเจรจาต่อรองของแรงงานในเรื่องค่าจ้างหรือสวัสดิการด้านอื่นๆ เพื่อทดแทนส่วนที่เสียไปมีน้อยมากดังที่พบการเอารัดเอาเปรียบที่พบในกลุ่มรับงานอิสระ ที่พบคือ ค่าจ้างและงวดส่งงานที่เร่งรัดเนื่องจากค่าจ้างที่ตกลงกันเป็นชิ้นงานหรือเป็นโหลๆละประมาณ 20-30 บาท ซึ่งนับว่าเป็นค่าจ้างที่ถูกกว่าการเย็บผ้าแบบกลุ่มอื่นๆ แต่แรงงานก็มีความจำเป็นต้องรับงานดังกล่าวมาทำที่บ้านเนื่องจากไม่มีงานอื่นรองรับและไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอในการต่อรองกับนายจ้าง ส่วนเรื่องเวลาหรืองวดงานที่เร่งรัดนั้นเกิดจากการที่นายจ้างต้องการรับงานเร็วกว่ากำหนดในปริมาณงานที่แรงงานเคยทำได้ สถานการณ์ดังกล่าวแรงงานก็ต้องใช้เวลาทำงานมากขึ้น โดยจะลดเวลาพักผ่อนของตนเองมาใช้ในการทำงานมากขึ้น หากมีข้อตกลงเรื่องค่าจ้างเพิ่มขึ้นบ้างก็จะลดความขัดแย้งได้บ้าง แต่หากไม่ได้ก็ทำให้แรงงานรู้สึกที่นายจ้างเอารัดเอาเปรียบตนเองมากเกินไป แรงงานก็จะหาวิธีปฏิเสธงานหรือต่อรองงานดังกล่าวด้วยวิธีการต่างๆ เช่น อ้างมีธุระ

จำเป็น มีปัญหาสุขภาพ หรือการบอกปฏิเสธตรงๆ ซึ่งก็ทำให้นายจ้างต้องลดการเร่งรัดงาน หรือเพิ่มสวัสดิการเพื่อลดความไม่พึงพอใจของแรงงานลงด้วยวิธีต่างๆ เช่น เพิ่มค่าจ้างรายตัว เงินเพิ่มพิเศษ หรือสิ่งของตอบแทน เป็นต้น

การส่งงานที่ขาดความต่อเนื่องนับเป็นแบบแผนการเอารัดเอาเปรียบแรงงานอีกประการหนึ่งของนายจ้าง หลายครั้งที่แรงงานพบว่านายจ้างที่เคยส่งงานให้ตนไปส่งงานให้แรงงานคนอื่น แต่ตนเองกลับไม่ได้รับงานหรือได้รับงานน้อยลง ซึ่งปฏิกิริยาที่แรงงานแสดงออกต่อแบบแผนการเอารัดเอาเปรียบดังกล่าวด้วยการเปลี่ยนนายจ้างหรือหางานอื่นมาทำร่วมด้วย

นอกจากการเอารัดเอาเปรียบเรื่องรายได้หรือค่าจ้างจากนายจ้างแล้ว การเอารัดเอาเปรียบยังเกิดขึ้นในรูปแบบของการรับงานและการทำงานของกลุ่มแรงงานด้วยกันในชุมชน เช่น การขาดข้อมูลในการรับงานที่ชัดเจนร่วมกัน รวมทั้งความรับผิดชอบในกลุ่มทำงานที่ตนเองไม่ได้มีส่วนหรือมีส่วนรับผิดชอบในสัดส่วนที่ไม่เป็นธรรม ดังที่พบในกลุ่มที่มีการรับงานแบบเหมา ที่การรับงานยังเป็นเรื่องส่วนตัวและความลับของหัวหน้ากลุ่ม โดยสมาชิกมีส่วนร่วมน้อยมากในการรับงาน จึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากสมาชิกแรงงานในกลุ่มอยู่บ่อยครั้ง ทั้งโดยการมาทำงานสาย ขาดงาน หรือแม้แต่การออกจากกลุ่มทำงานเปลี่ยนไปรับงานจากนายจ้างคนอื่นไปทำที่บ้าน ถึงแม้ว่ารายได้จะน้อยกว่าการทำงานในกลุ่ม แต่ก็สบายใจมากกว่าการทำงานในกลุ่มที่มีสภาพความขัดแย้งหรือความไม่พอใจกัน ความไม่พอใจและการลาออกจากกลุ่มของแรงงานก็มีผลทำงานของกลุ่มต้องหาสมาชิกใหม่และฝึกทักษะให้สามารถทำงานตามขั้นตอนต่างๆ มีผลทำให้ปริมาณงานลดลง ซึ่งทำให้กระบวนการผลิตมีปัญหาจนไม่สามารถผลิตสินค้าตามที่หัวหน้ากลุ่มรับจากนายจ้างภายนอกชุมชนได้ ซึ่งนับว่าเป็นความเสี่ยงต่อความมั่นคงในการทำงานของกลุ่มเป็นอย่างมากในอนาคตด้วย

แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับแรงงานนอกระบบแม้จะมองว่าเป็นการสร้างรายได้แก่แรงงานที่ไม่ต้องการไปหางานทำนอกชุมชนหรือคนที่ไม่มีรายได้ในชุมชน แต่แบบแผนการจ้างงานและการจัดการเรื่องรายได้และสวัสดิการต่างๆ ยังขาดความเป็นธรรม โดยเฉพาะกับแรงงานนอกระบบในชุมชน ที่นอกจากกลวิธีในการเอารัดเอาเปรียบในเรื่องค่าจ้างแล้ว การบริหารจัดการและการกำกับการทำงานยังเป็นบทบาทสำคัญของนายจ้าง หากนายจ้างได้รับผลกระทบเรื่องรายได้จากภายนอก ก็จะหาแนวทางในการในการกระจายผลกระทบดังกล่าวไปสู่แรงงานนอกระบบ จึงก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้าน ขัดขืน หรือปฏิเสธการทำงานในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมาเพราะแรงงานก็มองว่าตนเองมีศักยภาพในการจัดการกับชีวิตและการทำงานของตนเองได้

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2549: 49) ได้กล่าวเกี่ยวกับแบบแผนการจ้างแรงงานว่าเป็นมายาคติของระบบทุนนิยมที่พยายามแยกส่วนแรงงานเพื่อลดอำนาจและการต่อรองของแรงงานลงไปเรื่อยๆ ในระบบทุนนิยมอาจจะมองว่าแรงงานเป็นเพียงปัจจัยการผลิตและส่วนหนึ่งของต้นทุนเท่านั้น ซึ่งเสมือนหนึ่งมองแรงงานเป็นเพียงวัตถุดิบหรือทรัพยากร เพื่ออธิบายเหตุผลที่นายจ้างควรจะได้จากการผลิตของแรงงาน แต่ในแนวคิดแบบมาร์กซิสต์จะมองแรงงาน จะมองแรงงานเป็นคนที่มีความหมาย เป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์เพราะสามารถเรียนรู้และใช้สติปัญญาพัฒนาการผลิตของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง จากแนวคิดดังกล่าวจึงมองได้ว่า แรงงานเย็บผ้าหรือแรงงานนอกระบบ จึงไม่สามารถที่จะมองเพียงเป็นปัจจัยการผลิตหรือเครื่องจักรตามแนวคิดแบบทุนนิยม ซึ่งมองการจ้างงานเป็นเพียงมายาคติที่สร้างขึ้นมาเพื่อหวังผลกำไรจากแรงงานเท่านั้น เพราะแรงงานมีเลือดเนื้อ จิตใจ ความคิด และสติปัญญาที่จะพัฒนาอาชีพและการทำงานของตนเองได้ เช่นเดียวกับแรงงานเย็บผ้าในชุมชนบ้านเม็ง แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจ้างงานที่หวังจะเอารัดเอาเปรียบแรงงาน แต่ตลอดระยะเวลาหลายปี แรงงานก็ไม่ยอมจำนน หรือยอมสยบต่อมายาคติดังกล่าว จึงพยายามที่จะหาวิธีการในการต่อรอง ต่อต้าน ขัดขืน เพื่อให้ได้มาซึ่งการทำงานที่ตนเองมีความพึงพอใจ มีรายได้ และสวัสดิการที่ตอบสนองความเป็นอยู่ของตนเองตลอดเวลา

ส่วนที่สาม

สภาวะสุขภาพและสังคม ของแรงงานในชุมชน

ภาวะสุขภาพและความปลอดภัยในมุมมองของนักอาชีวอนามัย อาจเน้นที่ปัญหาทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม และความพร้อมของแรงงานในการทำงาน แต่ในมิติทางสังคมศาสตร์ นอกจากองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้ว ยังต้องพิจารณามุมมองและความเชื่อด้านสุขภาพ โครงสร้าง ความสัมพันธ์ และพลวัตรของสถาบันต่างๆที่เกี่ยวข้อง ซึ่งทุกด้านมีส่วนผลักดันให้เกิดปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน การดูแลสุขภาพและสังคมแก่แรงงานได้ทั้งสิ้น (สวรส 2541) นอกจากนั้นแนวทางพัฒนาชุมชนของหน่วยงานราชการหรืองานศึกษาวิจัยของสถาบันการศึกษา ส่วนใหญ่จะมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนให้เหมาะสมตามสภาพของชุมชน แต่หากมองในมุมมองของคนในชุมชนอาจมองว่าวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของตนเองตามสภาพดั้งเดิมนั้น ยังขาดการพัฒนาและขาดโอกาสได้รับการดูแลด้านต่างๆจากสังคมหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่นเดียวกันกับแรงงานเย็บผ้าในชุมชน ซึ่งหากมองเพียงว่าระบบการทำงานที่บ้านทำให้เกิดปัญหาต่างๆ น้อยกว่าการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มีการควบคุมเวลาหรือกระบวนการทำงานที่ควบคุมเข้มงวดนั้น อาจเป็นมุมมองที่ละเลยในเรื่องบริบทของชุมชนและความพร้อมของแรงงานแต่ละรูปแบบที่ภาวะสุขภาพและสังคมที่แตกต่างกัน และบางครั้งยังมีผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ในครอบครัวและชุมชนนั้นๆ ด้วย

ภาวะสุขภาพและสังคม: มุมมอง ความเชื่อของแรงงาน

“งานเย็บผ้า” อาชีพที่แรงงานหลายคนได้เข้าสู่อาชีพและยึดอาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพหลักตั้งแต่ยังเป็นวัยรุ่น แม้ระบบการทำงานจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือสถานที่ทำงานอยู่เรื่อยๆตามภาวะเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไป อีกด้านหนึ่งคือภาวะสุขภาพและสังคมที่เกิดขึ้นก็เป็นปัจจัยที่แรงงานหลายคนต้องหยุดการทำงานเย็บผ้าและปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเข้าสู่อาชีพอื่น หลายคนก็ต้องทนกับสภาพการทำงานดังกล่าวและมองว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องเล็กน้อยและมีปัญหาล้ำยากับอาชีพอื่นๆเช่นเดียวกัน ซึ่งแรงงานนอกระบบแต่ละคนจะมีมุมมองและความเชื่อต่อปัญหาสุขภาพและสังคมหลากหลายตามพื้นฐานการเรียนรู้และประสบการณ์ของแต่ละคน ดังตัวอย่างของอดีตกร แรงงานที่เคยมีอาชีพทั้งค้าขายเร่ ช่างฝีมือ เป่าแก้วหรืออุตสาหกรรมเครื่องประดับ พนักงาน ขสมก. แรงงานเย็บผ้าในโรงงาน และปัจจุบันเป็นหัวหน้ากลุ่มรับเหมาเย็บผ้าในหมู่บ้าน จากประสบการณ์การทำงานทำให้เขาได้เรียนรู้ภาวะสุขภาพและสังคมที่เกิดขึ้นจากการทำงานในแต่ละอาชีพ เขายอมรับว่าการทำงานเย็บผ้าเป็นงานที่ทำให้เกิดปัญหาสุขภาพที่อาจจะมากกว่าอาชีพอื่นที่เขาเคยทำ แต่ก็ยังต้องการที่จะทำอาชีพดังกล่าวเพราะทำให้เขารู้สึกว่ามีความมั่นคงในชีวิตครอบครัวและสังคม โดยเขามีมุมมองเรื่องสุขภาพว่า

“...งานทุกงานมีอันตรายต่อสุขภาพ ดังนั้นการเลือกงานก็ต้องพิจารณาว่าเรามีความพร้อมทางร่างกายและจิตใจ ต้องประเมินว่างานดังกล่าวเหมาะสมสำหรับตนเองหรือไม่ และที่เขาเลือกงานเย็บผ้าเพราะเห็นว่าเหมาะกับสภาพร่างกายของตนมากที่สุด งานอาจจะทำให้มีปัญหาปวดมือหรือเจ็บป่วยได้ง่าย แต่ส่วนใหญ่ก็ไม่รุนแรง ป่วยเล็กน้อยๆก็ซื้อยากินเองหรือไปคลินิกหรือโรงพยาบาลเอกชนไม่นานก็หาย หากไม่ดีขึ้นสุดท้ายจึงจะเลือกไปสถานีนามัย หรือโรงพยาบาลของรัฐตามขั้นตอน”

การรับรู้ปัญหาหรือการประเมินความเสี่ยงจากการทำงาน นับเป็นพื้นฐานการดูแลสุขภาพหรือการฟิตตนเองด้านสุขภาพของแรงงาน อดีตกรเองมีความสนใจในข่าวสารด้านสุขภาพอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการสอบถามข้อมูลการประชาสัมพันธ์ด้านสุขภาพแหล่งต่างๆ อยู่เสมอ รวมทั้งการเข้ารับบริการขอคำแนะนำและตรวจสุขภาพตามที่เจ้าหน้าที่สถานีนามัยนัดหมายทุกครั้ง แรงงานในกลุ่มเองก็มีการเอาใจใส่ดูแลกัน โดยแลกเปลี่ยนพูดคุยปัญหาสุขภาพกันอยู่เสมอ ทำให้ทุกคนได้เรียนรู้ปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นและสามารถนำไปปรับใช้กับตนเองได้ เช่นเดียวกันกับอดีต ที่ไม่เคยสนใจบริการของสถานีนามัยหรือโรงพยาบาลใกล้บ้าน แต่เมื่อเพื่อนร่วมงานในกลุ่มได้ให้ข้อมูลบริการด้านต่างๆ ของสถานีนามัย ก็ทำให้เขาเริ่มติดต่อขอรับบริการบ่อยขึ้นทั้งในเรื่องการเจ็บป่วยและบริการด้านการสร้างเสริมสุขภาพและป้องกันโรค

อย่างไรก็ตามการเจ็บป่วยและการเลือกใช้บริการทางด้านการแพทย์ของแรงงานในกลุ่มของอดีต ก็มีปัจจัยด้านอื่นๆ ให้พิจารณาด้วย เช่นการป่วยของ “ป๊อก” แรงงานสาวชาวลาว ที่เข้ามาทำงานในกลุ่มเย็บเสื้อโปโลของอดีตพร้อมกับเพื่อนๆ อีก 4 คน และพักอาศัยในห้องแถวติดกับสถานที่ทำงาน ป๊อกเป็นคนชาวมืองเวียงจันทร์จบการศึกษาชั้น ม. 6 จากประเทศลาว ก็เข้าสู่อาชีพเย็บผ้าและทำงานอยู่ในโรงงานในลาวนานประมาณ 6 ปี จึงตัดสินใจมาทำงานในกลุ่มของอดีตพร้อมกับเพื่อนๆ หลังจากที่รู้จักกัน ปัญหาสุขภาพของป๊อกในปัจจุบันคือ ไอเรื้อรัง บางวันจะมีไข้ด้วย เธอเล่าว่า อาการดังกล่าวได้เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงทำงานในโรงงานที่เวียงจันทร์ โดยระยะแรกจะเป็นหวัด ภูมิแพ้ อาการดังกล่าวเป็นๆหายๆ โดยหากมีอาการดังกล่าวขณะทำงาน เพื่อนร่วมงานหรือหัวหน้างานก็จะให้ไปพบกับ “คนจ่ายยา” ของโรงงานที่มีหน้าที่ให้คำแนะนำเรื่องการไ้ยาหรือจ่ายยาตามอาการที่คนงานบอกเล่า ปัญหาสุขภาพของป๊อกเรื้อรังเรื่อยมาแต่ก็ยังไม่เคยไปหาหมอเพื่อรักษาอย่างจริงจัง หลังจากที่เข้ามาทำงานในกลุ่มรับเหมาอาการดังกล่าวจะทุเลาลง แต่หากมีอาการรุนแรงขึ้นก็จะไปหาซื้อยาจากร้านขายยาหรือคลินิกในหมู่บ้านซึ่งมีเภสัชกรเป็นผู้จ่ายยาให้ และหากไม่ดีขึ้นและไอดิตต่อกันเป็นเวลานานเพื่อนๆร่วมงานก็จะให้เธอทำงานในขั้นตอนที่ไม่สัมผัสกับฝุ่นผ้าและอยู่ห่างจากเพื่อนๆ ป๊อกให้เหตุผลที่ไม่ไปหาหมอว่า “...ก็คิดว่ามันจะหายเองได้ บ่อยากไปหาหมอเพราะไปแล้วหมอก็ไม่มีหลักฐาน ไม่มีหลักประกัน” ความเป็นแรงงานต่างด้าวและการเข้ามาทำงานเป็นแรงงานนอก

ระบบที่ไม่ถูกกฎหมายหรือทำตามระเบียบแรงงานที่ถูกต้อง ทำให้ป๊อกไม่ได้รับการดูแลรักษาพยาบาลที่ถูกต้อง นอกจากนั้นค่าใช้จ่ายในการรักษาสำหรับแรงงานต่างด้าวอาจเป็นราคาที่สูงเกินไป ทำให้ปัญหาสุขภาพของป๊อกรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นปัญหาทั้งต่อตัวป๊อกเอง เพื่อนร่วมงานที่พักอยู่ด้วยกัน หรือแรงงานในกลุ่ม ทั้งด้านผลผลิต รายได้ รวมทั้งปัญหาสุขภาพที่อาจติดต่อหรือเป็นความเสี่ยงต่อสุขภาพของแรงงานเย็บผ้าแบบกลุ่ม

สำหรับมุมมองของแรงงานเย็บผ้าที่ทำงานเป็นเวลานาน ส่วนใหญ่จะเคยได้รับผลกระทบด้านสุขภาพจากการทำงาน เช่นเดียวกับประศาสตร์ ที่มีประสบการณ์ทำงานกว่า 30 ปี และทำงานมาหลายระบบ เริ่มตั้งแต่การเย็บผ้าในชุมชน การทำงานในโรงงาน ร้านตัดเย็บ จนกลับมาเป็นแรงงานนอกระบบในชุมชนปัจจุบัน เขามองภาวะสุขภาพในแต่ละช่วงเวลาการทำงานหรือช่วงอายุที่แตกต่างกัน โดยในระยะแรกๆจะให้ความสำคัญเกี่ยวกับการป้องกันอุบัติเหตุหรือความปลอดภัยในการทำงาน เพราะการทำงานกับเครื่องจักรและอุปกรณ์ใหม่ๆแต่ครั้งจะมีปัญหาอุบัติเหตุและการบาดเจ็บอยู่เสมอ ถึงแม้ตนเองจะไม่ได้รับอันตรายรุนแรง แต่ก็เคยมีเพื่อนร่วมงานได้รับบาดเจ็บต้องหยุดงานไปหลายวัน แต่ปัจจุบันมุมมองด้านสุขภาพจะให้ความสำคัญในทุกๆด้านทั้ง อุบัติเหตุจากเครื่องจักร สิ่งแวดล้อมในการทำงาน อันตรายจากวัสดุตัดเย็บ สภาพการทำงานและสังคมแวดล้อมต่างๆด้วย เขาให้ความเห็นว่า

“...ทุกมือนี่ เฮ็ดงานก็ต้องเอาใจใส่ทุกๆ ด้าน เครื่องจักรอุปกรณ์ต่างๆ ก็ต้องพร้อม ต้องดูแลให้ปลอดภัย ข้าวของเครื่องใช้ต้องจัดให้เรียบร้อย เพราะเป็นบ้านของเราไม่ใช่โรงงาน หรือบ้านเช่าที่หลายคนช่วยกัน ผ้าและวัสดุต่างๆต้องเก็บให้เป็นสัดส่วน การทำงานก็ต้องรู้จักผ่อนคลาย ต้องรู้จักพัก หรือรู้จักดูแลตนเองโดยหยุดงาน พักผ่อน เปลี่ยนกิจกรรมไปทำสวน ทำนา หรือปลูกต้นไม้ให้เฟิดเฟิน จึงกลับมาทำงานอีกก็ได้”

ประศาสตร์เล่าประสบการณ์การเจ็บป่วยของตนเองรวมทั้งเพื่อนร่วมงานในกลุ่มว่า การนั่งทำงานเป็นเวลานาน จะมีทำให้มีอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ การขับถ่ายไม่เป็นปกติ ท้องผูกและโรคจิตสับสนทวาร โดยเฉพาะกับแรงงานหญิงจะมีปัญหาเรื่องกระเพาะปัสสาวะอักเสบหรือท่อปัสสาวะอักเสบด้วย เขาคาดว่าผู้หญิงที่ทำงานเย็บผ้ามานานกว่า 10 ปีจะเคยมีปัญหาดังกล่าวมากกว่าร้อยละ 80 อาการจะมากขึ้นขึ้นอยู่กับดูแลตนเองของแต่ละคน และส่วนใหญ่จะดูแลตนเองหรือหาซื้อยากินเองหรือใช้บริการจากคลินิก ตามคำแนะนำหรือการเรียนรู้จากเพื่อนแรงงานในกลุ่ม มีแรงงานส่วนน้อยที่เข้ารับการรักษาต่อที่โรงพยาบาลฯ

สภาพการทำงานที่ไม่ปลอดภัยต่อสุขภาพของแรงงานที่บ้าน แม้แรงงานส่วนใหญ่จะมองว่างานเย็บผ้าเป็นงานที่สบาย ไม่ต้องใช้กำลัง แต่แรงงานเกือบทุกคนต้องทนกับสภาพการทำงานที่หนักและการพักผ่อนไม่เพียงพอ โดยเฉพาะในช่วงที่อาชีพเย็บผ้ารุ่งเรืองในช่วงปี พ.ศ.2525 -2535 เช่นเดียวกับสุธา นับตั้งแต่เข้าสู่อาชีพเย็บผ้ามาหลายปีที่ต้องทำงานตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น และบางวันอาจทำงานจนถึงตี 1 ตี 2 เนื่องจากนายจ้างเร่งงานหรือความต้องการ

รายได้มากขึ้น ทำให้เธอมีปัญหาสุขภาพเรื้อรังที่รักษาไม่หายคือ ปวดท้องน้อย ปัสสาวะขัด ซึ่งในวันที่ต้องทำงานหลายวันติดต่อกัน อาการดังกล่าวจะรุนแรงขึ้นและสร้างความทรมานกับตัวเองเสมอ เธอจึงให้ความสำคัญในเรื่องสุขภาพว่า เป็นตัวตัดสินว่า จะรับงานมาทำที่บ้านหรือขอหยุดและพักงาน กล่าวคือหากช่วงไหนที่ไม่มีอาการเจ็บป่วยจากโรคกระเพาะปัสสาวะอักเสบก็จะสามารถรับงานและทำงานตามที่ตกลงกับนายจ้างได้ เธอเล่าว่า

“...ช่วงไหนที่อาการกำเริบก็จะหยุดรับงานหรือขอเลื่อนงานกับนายจ้างไว้ เพราะมันปวดรำคาญ ถ้าทำก็ไม่คุ้ม แถมยังให้อาการเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าพักหรือไปหาหมอ 2-3 วันก็ดีขึ้น การรักษาบางทีก็ปล่อยให้หายเองหรือซื้อยากินนิดหน่อย หรือหากรุนแรงก็จะไปหาหมออนามัยที่อนามัยหรือคลินิก ไม่ค่อยไปโรงพยาบาลเท่าไร เพราะกลัวหมอให้นอนรักษาขาดคนดูแลบ้าน ”

นอกจากนั้นการดูแลสุขภาพตนเองเป็นสิ่งจำเป็นมากขึ้นสำหรับแรงงานเมื่อมีอายุและภาวะสุขภาพที่มีความเสี่ยงมากขึ้น ดังตัวอย่างของ “สำ” แรงงานหญิงอายุ 43 ปี ที่เริ่มรับงานมาทำที่บ้านมานาน 6 ปี ระยะแรกจะรับงานเย็บเสื้อผ้านำสมัยของโรงงานจากกรุงเทพฯ ต่อมาจึงหันมารับงานกับนายจ้างภายในอำเภอเดียวกัน ถึงแม้ว่าสำจะเริ่มทำงานเย็บผ้าได้ไม่นานแต่ด้วยรูปร่างที่อ้วนและภาวะสุขภาพที่ไม่ค่อยดีนัก สำจึงเอาใจใส่และให้ความสำคัญเรื่องสุขภาพว่า “...งานเย็บผ้าเป็นงานที่ต้องใช้ความอดทน ดังนั้นสุขภาพจะต้องดูแลเอาใจใส่เป็นประจำและต้องทำทุกวัน ก่อนทำงานก็ต้องบริหารร่างกายหรือยืดเส้นยืดสายก่อนมานั่งทำงาน เพราะมีปัญหาปวดเมื่อย ท้องผูก อาการแน่นในอกหายใจไม่สะดวก เป็นหวัดบ่อย พยายามดูแลตนเองโดยเรียนรู้จากสื่อหรือคำแนะนำของเพื่อนบ้านหรือจากหมอที่เคยไปตรวจ เช่นปวดเมื่อยก็หยุดงาน ออกกำลังกายบริหารกายเรื่อย ๆ ท้องผูกก็กินยาระบายหรือกินชาระบายที่เคยเห็นจากโฆษณา หากไม่ดีขึ้นก็ไปหาหมอ”

การจัดการสุขภาพ กับแบบแผนการทำงานเย็บผ้า

มุมมองเรื่องสุขภาพและสังคม รวมทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นกับแรงงานเย็บผ้า แม้จะมีการเจ็บป่วยที่คล้ายๆ กันคือ การปวดเมื่อยตามร่างกาย ปัญหาสายตาหรือระบบขับถ่าย ซึ่งเกิดจากสภาพการทำงานที่ต้องนั่งเป็นเวลานาน หรือการทำงานในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม หากพิจารณาพฤติกรรมสุขภาพและสังคมของแรงงาน รูปแบบการจ้างงานก็จะพบว่า แรงงานในแต่ละกลุ่มมีพฤติกรรมสุขภาพหรือการดูแลสุขภาพที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในกลุ่มแรงงานรับเหมาจะมีระบบการทำงานที่ต้องเร่งรัดในทุกขั้นตอนของการเย็บตามที่แรงงานแต่ละคนรับผิดชอบ เหมือนกับระบบการทำงานในโรงงาน จึงทำให้แรงงานมีเวลาในการพักผ่อนและผ่อนคลายจำกัดเฉพาะในเวลาพักเที่ยงหรือตอนเย็น หากมีการทำงานล่วงเวลาก็จะทำให้แรงงานขาดความเอาใจใส่ในการดูแลตนเอง ปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นจึงไม่ค่อยได้รับการแก้ไข

จนกว่าสภาพปัญหาสุขภาพถึงขั้นรุนแรง ดังตัวอย่างของ “ป๊อก” ที่มีป่วยด้วยโรคทางเดินหายใจ แม้ว่าป๊อกเองจะมองว่าไม่รุนแรงหรือพอที่จะทำงานได้ รวมทั้งไม่สนใจที่จะแสวงหาการรักษาตนเอง แต่หากมองในมุมของบุคลากรสาธารณสุขหรือด้านอื่นๆ ปัญหาดังกล่าวอาจส่งผลเสียทั้งด้านสุขภาพ เศรษฐกิจแลสังคมของแรงงานทั้งหมดในกลุ่มด้วย

ส่วนพฤติกรรมการดูแลสุขภาพเองของแรงงานที่รับงานเองที่บ้าน จะพบว่าแรงงานส่วนใหญ่มีการพึ่งตนเองในหลายๆ ด้าน เช่นการรู้จักเฝ้าระวังปัญหาสุขภาพของตนเอง และหากมีปัญาสุขภาพเกิดขึ้นก็จะมีแสวงหาการเยียวยา หรือวิธีการดูแลสุขภาพของตนเองทั้งจากเพื่อนร่วมงานหรือแม้แต่คนในครอบครัว ดังตัวอย่างของแรงงานหลายคนที่กำลังประสบกับปัญหาสุขภาพแต่ก็มีความเข้าใจกับภาวะสุขภาพที่เกิดขึ้นและรู้ว่าจะทำอย่างไรกับปัญหาดังกล่าวไม่ให้มีอาการรุนแรงมากขึ้น ส่วนการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของแรงงานเย็บผ้าแบบกลุ่มหรือเครือข่าย การเรียนรู้ปัญหาสุขภาพและการพึ่งตนเองด้านสุขภาพสามารถที่จะเกิดขึ้นได้จากการดูแลตนเองหรือจากประสบการณ์ของเพื่อนแรงงานในกลุ่ม และสามารถนำไปใช้ในวิถีชีวิตประจำวันได้ เช่นเดียวกับ “นิ่ม” แรงงานฯ ที่มีความเอาใจใส่และสนใจในเรื่องสุขภาพของตนเองและเพื่อนร่วมงานมากที่สุดคนหนึ่ง เพราะหากว่าตนเองหรือได้ยินว่าเพื่อนร่วมงานมีปัญหาสุขภาพเกิดขึ้น ก็จะสนใจซักถามและพูดคุยกันเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการดูแลตนเอง และแสวงหาการเยียวยาที่เหมาะสมสำหรับแต่ละปัญหาอยู่เสมอ จนมีคำกล่าวจากเพื่อนร่วมงานในกลุ่มเย็บเสื้อครุยว่า “เป็นกระบอกเสียงหรือกระจกส่องปัญหาสุขภาพของกลุ่ม” ซึ่งนิ่มเองก็ยอมรับว่าตนเองก็เคยมีปัญหาสุขภาพจากการทำงานเย็บผ้ามาก่อน หากไม่เอาใจใส่หรือสนใจในการดูแลตนเอง การรักษาพยาบาล ก็อาจทำให้ตนเองไม่สามารถทำงานเย็บผ้าและมีชีวิตครอบครัวที่มีความสุขในปัจจุบันได้

จากการศึกษาเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ พบว่า การให้ความหมายเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบที่ยังคลุมเครือและไม่ชัดเจนซึ่งจะมีผลในทางสถิติ (สุสันหา และคณะ, 2543) โดยความหมายที่องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (Internation Labour Organization: ILO) ให้ความหมายถึง “แรงงานอิสระที่ทำกิจกรรมเพื่อความอยู่รอด อาจเป็นลูกจ้างแบบแฝงในเครือข่ายการผลิต หรือผู้ประกอบการอาชีพอิสระที่ประกอบการในสถานบริการขนาดเล็กและไม่มีการขึ้นทะเบียน ซึ่งรวมทั้งสมาชิกในครอบครัว ลูกจ้าง หรือผู้ช่วยงานส่วนต่างๆ ของงานด้วย เช่น หาบเร่ คนเก็บขยะ แรงงานรับใช้ในบ้าน ผู้รับงานมาทำที่บ้าน และคนทำงานภาคการผลิตและบริการต่างๆ ที่ไม่มีการขึ้นทะเบียน ซึ่งโดยทั่วไปจะมีความเกี่ยวข้องกับคำว่า “เศรษฐกิจนอกระบบ” ซึ่งเป็นกลุ่มแรงงานกลุ่มใหญ่ของของประเทศ นอกจากนั้นหน่วยงาน องค์การต่างๆ ยังให้คำจำกัดความที่เกี่ยวข้องกับบทบาทภารกิจของตนเองได้เช่น กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน ที่ดูแลเรื่องการคุ้มครองแรงงานฯ สำนักงานประกันสังคม ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างหลักประกันการดำเนินชีวิต หรือแม้แต่ธนาคารแห่งประเทศไทยที่มีข้อพิจารณาด้านการเงินตามหลักสากลทั่วไป (กมลวรรณ บุญยืน, 2547) ถึงแม้ว่าแรงงานนอกระบบจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจทั้งในระดับมหภาคและระดับจุลภาค แต่ก็ยังมีปัญหาที่เกิดขึ้นกับแรงงานนอก

ระบบหลายประการด้วยกันเช่นสถานภาพแรงงานที่ไม่ชัดเจน การทำงานที่ไม่มีเสถียรภาพ สภาพแวดล้อมการทำงานที่ไม่เหมาะสม ขาดการส่งเสริมการพัฒนาระดับฝีมือ ได้รับค่าจ้างแรงงานที่ต่ำ มีสภาพการทำงานที่มีผลต่อสุขภาพ ขาดข้อมูลข่าวสารที่ดีด้านแรงงาน รวมทั้งการขาดความคุ้มครองด้านสวัสดิการและการประกันสังคม เป็นต้น แต่ผลการศึกษาดังกล่าวเป็นการรวบรวมสภาพปัญหาแรงงานนอกระบบโดยรวม ยังขาดมุมมองด้านสุขภาพและสังคม และองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในวิถีชีวิตของแรงงานนอกระบบเฉพาะกลุ่ม หรือในพื้นที่ต่างๆ

ด้านภาวะสุขภาพและความปลอดภัยของแรงงานไทย สวรส.(2541) ได้ศึกษาภาวะสุขภาพและความปลอดภัยของแรงงานในมิติทางสังคมศาสตร์ สรุปได้ว่าผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับแรงงานไทยในช่วงที่ผ่านมาว่าเป็นการศึกษาแยกส่วน คือเน้นที่ปัญหาทางกายหรือตัวแรงงาน และสิ่งแวดล้อมบางด้านเท่านั้น จึงมองไม่เห็นภาวะสุขภาพและความปลอดภัยที่เป็นผลจากโครงสร้าง ความสัมพันธ์ และพลวัตรของสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแรงงานฯ ทุกด้านมีส่วนผลักดันให้เกิดปัญหาสุขภาพและความปลอดภัยแก่แรงงานได้ทั้งนั้น เช่น ระบบการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต และการปรับตัวของแรงงานกับสถานการณ์ต่างๆ เป็นต้น ผลจากการศึกษาดังกล่าวได้ทำให้นักพัฒนาเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ มองเห็นความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในวิถีชีวิตและโครงสร้างทางสังคมของแรงงานนอกระบบ รวมทั้งศักยภาพในด้านต่างๆ ของแรงงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องในด้านต่างๆ มากขึ้น

ส่วนปัญหาสังคมและการสาธารณสุขที่เกิดขึ้นกับแรงงานนอกระบบ ได้มีการศึกษาในคนงานก่อสร้างในประเทศไทยโดยจันทร์เพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ (2541) พบว่า คนงานก่อสร้างในไทยฐานะทางเศรษฐกิจและสภาพความเป็นอยู่ในระดับต่ำ การจ้างงานไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ไม่มีหลักประกันเมื่อบาดเจ็บหรือเจ็บป่วย มีการเสียชีวิตจากการตกที่สูงหรือของหล่นทับบ่อย ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นคือการติดสุรา การทะเลาะวิวาท และติดการพนัน ส่วนใหญ่พึงพอใจกับสภาพการทำงานที่ทำอยู่ แต่จะไม่ให้ลูกหลานของตนเองมาทำงานก่อสร้างเช่นตนเอง เป็นการทำความเข้าใจในปัญหาสังคมของแรงงานนอกระบบ ซึ่งสามารถนำมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาสภาพสังคมและผลกระทบในกลุ่มแรงงานนอกระบบ สาขาอาชีพและกิจกรรมอื่นๆ ได้

สภาพการทำงานและปัญหาสุขภาพของแรงงานนอกระบบ ที่เบญญา จิรภัทรพิมล และคณะ (2544) ได้ศึกษาในกลุ่มทำงานอุตสาหกรรมอยู่บ้านที่มีงานเย็บผ้า โดยใช้กรอบคิดด้านสังคมวิทยาอุตสาหกรรม พบว่า กระบวนการผลิตของงานที่ศึกษาทุกงาน มีความเสี่ยงต่อสุขภาพของคนทำงาน โดยที่แรงงานนอกระบบและแพทย์ผู้ให้การวินิจฉัย สันนิษฐานว่าการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นน่าจะมาจากงานที่ทำ ทำให้แรงงานและสมาชิกในครอบครัวมีการเจ็บป่วยได้ นอกจากปัญหาสุขภาพแล้ว ปัญหาด้านค่าจ้างที่ได้รับจะต่ำกว่าค่าจ้างขั้นต่ำ ทั้งๆ ที่การลงทุนบางส่วนหรือเกือบทั้งหมดเป็นของแรงงานนอกระบบ โดยที่ผู้ว่าจ้าง หรือเจ้าของงานมิได้มีความรับผิดชอบ การศึกษาดังกล่าว เป็นการทำความเข้าใจในกระบวนการผลิตและผลกระทบด้านสุขภาพที่เกิดขึ้นในแต่ละขั้นตอนการผลิต ตามแนวคิดด้านสังคมวิทยาอุตสาหกรรม โดยศึกษา

ความคิดเห็นของแรงงานและแพทย์เกี่ยวกับการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้น ขาดมุมมองด้านสังคมวิทยา การแพทย์ รวมทั้งการพึ่งตนเองด้านสุขภาพและสังคมของแรงงานนอกระบบในแต่ละชุมชน

ภาวะสุขภาพและการดูแลตนเองของแรงงานนอกระบบมีการศึกษาที่เกี่ยวข้องโดย ทิพา ภรณ์ โพธิ์ถวิล และศิริพร เกื้อกุลนุรักษ์ (2546) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักประกันสุขภาพของประชาชนกลุ่มแรงงานนอกระบบและครอบครัว ได้ศึกษาสภาพการณ์สุขภาพและการดูแลสุขภาพของแรงงานนอกระบบ พบว่า แรงงานนอกระบบยังขาดการดูแลสุขภาพในเชิงป้องกันและส่งเสริมสุขภาพให้แข็งแรงสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังขาดหลักประกันทั้งด้านสุขภาพและสังคม เมื่อเจ็บป่วยจะสร้างความเดือดร้อนกับแรงงานนอกระบบและครอบครัวเป็นอย่างมาก

การศึกษาดังกล่าวได้บ่งบอกถึงสถานการณ์ด้านสุขภาพในมุมมองของการสร้างหลักประกันสุขภาพแรงงานนอกระบบ โดยเน้นศึกษาการดูแลสุขภาพในมิติของการมีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าตามนโยบายของรัฐ และมุ่งในประเด็นที่ยังเป็นปัญหาเพื่อกำหนดแนวทางในการพัฒนาหลักประกันสุขภาพแก่กลุ่มแรงงานนอกระบบ ซึ่งมีความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศของแรงงานนอกระบบ แต่จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า แรงงานนอกระบบ โดยเฉพาะแรงงานเย็บผ้าในชุมชนบ้านเม็ง นอกจากการทำงานจะมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ จากการที่รับงานจากอุตสาหกรรมทั้งในอำเภอเดียวกันและจากกรุงเทพฯ มาทำในชุมชน ใช้ชุมชนเป็นแหล่งผลิต แม้จะมีความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ แต่แรงงานในพื้นที่ยังขาดการดูแลและการส่งเสริมที่ตรงกับสภาพปัญหาและความต้องการของแรงงานที่ถูกต้อง นอกจากนี้การที่แรงงานในชุมชนและนอกชุมชนเข้ามาทำงานในพื้นที่ นอกจากระบบบริการและการเฝ้าระวังปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการอพยพของแรงงานเข้ามาในพื้นที่ เช่น โรคติดต่อ สวัสดิภาพและความปลอดภัยของแรงงาน และคนในชุมชน เป็นต้น

สวัสดิการ: ความต้องการและการแสวงหาของแรงงานฯ

“สวัสดิการ” คำที่แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจทั้งในความหมายหรือประโยชน์ที่จะได้รับการมีสวัสดิการ หากถามว่าแรงงานเย็บผ้ามีสวัสดิการในการทำงานอย่างไร หรือได้รับสวัสดิการอย่างไรบ้าง ยังเป็นคำถามที่แรงงานทุกคนไม่รู้ว่าจะให้คำตอบอย่างไร แรงงานนอกระบบในชุมชนบ้านเม็งถึงแม้เคยมีหน่วยงานราชการหรือองค์กรเอกชนเข้ามาพยายามสนับสนุนเพื่อให้ได้มาซึ่งสวัสดิการต่างๆ แก่แรงงานนอกระบบมาอย่างต่อเนื่องหลายปี แต่สวัสดิการและการช่วยเหลือเหล่านั้นยังไม่เป็นที่รับรู้และเข้าใจ และสนับสนุนให้เกิดขึ้นอย่างจริงจังแก่แรงงานนอกระบบ แต่แรงงานบางส่วนก็ยังมีความสนใจและต้องการที่จะมีสวัสดิการด้านต่างๆ แม้ว่าจะต้องมีค่าใช้จ่ายที่ตนเองต้องสมทบเข้ากองทุนในการดำเนินงานต่างๆ ก็ตาม เช่นเดียวกับแรงงานในโรงงานหรือสถานประกอบการที่มีสวัสดิการต่างๆ เช่น รายได้ขั้นต่ำ สิ่งอำนวยความสะดวกในการทำงาน ระบบบริการรักษาพยาบาล รวมทั้งการคุ้มครองแรงงานในด้านต่างๆ แต่

แรงงานนอกระบบถึงแม้จะมีนายจ้างหรือผู้ที่รับผิดชอบในการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ แก่สมาชิกแรงงานในแบบกลุ่มต่าง ๆ แต่ระบบการจัดการหรือแม้แต่บริการสุขภาพที่ควรจะได้รับกลับต้องแสวงหา เรียนรู้และช่วยเหลือตนเอง

สวัสดิการที่เป็นที่คาดหวังและต้องการมากของแรงงานเย็บผ้าในชุมชนบ้านเม็งคือการคุ้มครองเรื่องการจ้างงานและรายได้ นับเป็นสถานการณ์ปัญหาสำคัญของการรับงานมาทำที่บ้านในปัจจุบัน มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับระบบการตลาดและการลงทุน การเมืองและการปกครองในระดับประเทศ แรงงานเย็บผ้าหลายคนที่เคยไปทำงานในเมืองหรือมีอาชีพอื่น ๆ เริ่มกลับบ้านและรับงานเย็บผ้ามาทำที่บ้าน การกระจายงานแก่แรงงานในชุมชนก็เริ่มลดลง นายจ้างหรือแม้แต่หัวหน้ากลุ่มเย็บผ้าบางคนก็จะลดค่าจ้างหรือการดูแลช่วยเหลือที่เคยให้กับแรงงาน การคุ้มครองหรือดูแลเรื่องการจ้างงานและความมั่นคงเรื่องรายได้จึงเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นที่ต้องการมากที่สุดของแรงงานในสถานการณ์ปัจจุบัน การสร้างสวัสดิการแก่กลุ่มแรงงาน หากต้องรอให้แรงงานมีการรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องในสิทธิและการช่วยเหลือที่ควรจะได้จากนายจ้างหรือหน่วยงานราชการต่าง ๆ ของเป็นเรื่องที่จะเป็นไปได้ยาก ดังนั้นแนวทางที่จะสามารถดำเนินการได้ก็อาจจะต้องอาศัยกลไกทางการเมืองและการปกครองซึ่งมีหน่วยงานราชการในระดับต่าง ๆ ทำหน้าที่กำกับ ดูแล และติดตามการจ้างงานและส่งเสริมทางการค้าการลงทุนในทุกระดับ

การพัฒนาหลักประกันสุขภาพแก่แรงงานฯ นับเป็นอีกรูปแบบหนึ่งในการสร้างสวัสดิการแก่แรงงานนอกระบบในชุมชน จากการศึกษาของทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล และศิริพร เกื้อกุลนุรักษ์ (2546) ที่พบว่าการขาดการดูแลสุขภาพอนามัยของแรงงานนอกระบบ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบกับสภาพความเป็นอยู่และสังคมแก่แรงงานและครอบครัวเป็นอย่างมาก ดังนั้นการสร้างหลักประกันสุขภาพแก่แรงงานนอกระบบ ดังตัวอย่างของแรงงานเย็บผ้าในตำบลบ้านเม็ง เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ยังขาดการดูแลแก้ไขที่ชัดเจนจากภาครัฐแล้ว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือสถาบันบริการในพื้นที่ยังขาดนโยบายและกลไกวิธีที่จะสร้างหลักประกันสุขภาพที่สอดคล้องกับสภาพการทำงานและปัญหาสุขภาพของแรงงานในแต่ละกลุ่ม การจัดบริการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคตามเป้าหมายของหน่วยบริการ ยังขาดความสนใจและไม่สอดคล้องกับปัญหา ความต้องการด้านสุขภาพของแรงงาน เช่น การส่งเสริมออกกำลังกาย การตรวจสุขภาพต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้นการสร้างหลักประกันสุขภาพ จำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนานโยบายและเป้าหมายที่เริ่มต้นจากแรงงาน สู่หน่วยงานและองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้อง และกระบวนการจัดทำแผนงานบริการต่างๆ จำเป็นต้องเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรแรงงานด้วย

ส่วนที่สี่

การมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพและสังคมแก่แรงงานนอกระบบ

การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการทำงานของแรงงานนอกระบบ ครอบครัว เพื่อนร่วมงาน องค์กรชุมชน นายจ้าง หน่วยงานภาครัฐและเอกชนล้วนแต่มีผลต่อการทำงานและการพัฒนาความเป็นอยู่ของแรงงานฯแทบทั้งสิ้น ความสัมพันธ์ของแรงงานกับทุกส่วนมีผลต่อการทำงานและคุณภาพชีวิตของแรงงานในมิติที่แตกต่างกัน ทั้งสนับสนุนหรือขัดขวางการทำงานหรือการดำเนินชีวิตประจำวันที่ดีของแรงงานไปพร้อมๆกันด้วย ในส่วนนี้จะนำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภาคี เครือข่าย หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับแรงงานนอกระบบหรือแรงงานเย็บผ้าที่รับงานมาทำที่บ้าน ทั้งด้านความสัมพันธ์ การปรับตัวของแรงงานกับภาคีต่างๆ วิธีการ หรือกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุน ดูแล หรือบอบบาท ภารกิจทางสังคมที่มีผลต่อการทำงานหรือการดำรงชีวิตของแรงงานฯ ในด้านต่างๆ ดังนี้

ครอบครัว เพื่อนร่วมงานและชุมชน: หน่วยสนับสนุนที่สำคัญ

การเข้าสู่อาชีพเย็บผ้าและการรับงานมาทำที่บ้าน นอกจากการมีอาชีพที่มีรายได้ประจำแล้ว การดูแลครอบครัวและการมีส่วนร่วมในครัวเรือนก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งในการรับงานมาทำที่บ้าน ถึงแม้จะเป็นภาระที่หนักขึ้นสำหรับแรงงานฯซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงที่ต้องดูแลและทำงานบ้านไปพร้อมๆ กับการเย็บผ้าเพื่อหารายได้เข้าสู่ครอบครัว จริยญา วงษ์พรมและคณะ (2541) ได้กล่าวถึงการรับงานมาทำที่บ้านของผู้หญิงอีสานว่า ถึงแม้ผู้หญิงจะพึงพอใจต่อรายได้และการมีงานทำ แต่สิ่งที่ตามมาคือ ภาระการทำงานหรือการดำเนินชีวิตประจำวันต้องหนักขึ้นจากกิจกรรมต่างๆ ในครอบครัว รวมทั้งค่าแรงขั้นต่ำที่ขาดการคุ้มครองจากรัฐและนายจ้าง ซึ่งล้วนแต่ไม่เป็นธรรมต่อผู้หญิงทั้งสิ้น การทำงานที่บ้านของผู้หญิงจึงเหมือนการขายชีวิตแบบผ่อนส่ง แต่ในขณะเดียวกันผลงานของพวกเธอกับสร้างรายได้หรือมูลค่าที่เพิ่มขึ้นให้กับเจ้าของกิจการหรือผู้ที่เกี่ยวข้องในอัตราที่สูง ซึ่งจากคำกล่าวดังกล่าวอาจเป็นมุมมองของนักพัฒนาจากภายนอกที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตและการทำงานของแรงงานหญิงกับระบบเศรษฐกิจและเรื่องสิทธิมนุษยชน แต่หากมองในมุมของแรงงานเย็บผ้าในชุมชน ส่วนใหญ่จะมีความคิดเห็นต่ออาชีพดังกล่าว กับการมีส่วนร่วมของครอบครัวในด้านดีเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการมีบทบาทและความสำคัญในครอบครัวที่เพิ่มขึ้นของผู้หญิง การได้รับความรักและเอาใจใส่จากคนในครอบครัว และบทบาททางสังคมในชุมชน

บทบาทของครอบครัวต่อแรงงานฯ นอกจากการช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ แล้ว ยังมีผลต่อการเปลี่ยนวิถีชีวิตและดูแลสุขภาพอนามัยตามสภาพร่างกายหรือวัยที่เพิ่มขึ้นด้วย เช่นเดียวกับประศาสตร์ซึ่งทำงานเย็บผ้ามานานกว่า 30 ปี และเริ่มมีปัญหาสุขภาพของตนเอง การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการทำงานใหม่ โดยมอบบทบาทในการจัดการกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าหรือถ่ายทอดประสบการณ์ตนเองให้กับครอบครัว การทำอาชีพอื่นๆ ที่สร้างความสุขและรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว เช่น การเพาะปลูกสวนป่า การเลี้ยงวัว รวมทั้งการค้าขายอื่นๆ เป็นต้น

ส่วนเพื่อนร่วมงาน หรือเครือข่ายแรงงานในชุมชน นับเป็นแหล่งเรียนรู้และการพึ่งพาใกล้ชิดทั้งในการทำงานและการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน โดยปกติแรงงานจะรับงานหรือเรียนรู้การทำงานจากนายจ้างร่วมกันอย่างน้อย 2 คน เหตุผลของการรวมตัวกัน คือเป็นหลักคำประกันการจ้างงานและการต่อรองกับนายจ้างเรื่องค่าจ้างและการส่งงาน รวมทั้งปัญหาการทำงานที่จะขอรับงานจากเครือข่ายของแรงงานหรือนายจ้างอื่นๆ ด้วย ความสัมพันธ์ของแรงงานหรือกลุ่มแรงงาน มีผลต่อการพัฒนาและดำรงอาชีพเย็บผ้าให้มีความมั่นคงแก่แรงงานได้ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเรียนรู้และพึ่งพากันทั้งด้านสุขภาพและสังคมได้ เช่นกลุ่มเย็บผ้าของประศาสตร์และทองจันทร์ ซึ่งในอดีตทั้งสองเคยไปทำงานที่กรุงเทพฯ ด้วยกันและรับงานกลับมาทำที่บ้าน แม้ว่าจะอยู่คนละหมู่บ้านแต่กระบวนการติดต่อหางานและรับงานมาทำที่บ้าน ก็มีการประสานงานกันอย่างต่อเนื่อง การประสานกับเครือข่ายกลุ่มอาชีพเย็บผ้าอื่นๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงจึงทำให้แรงงานได้รับรู้ข่าวสารและการพัฒนาอาชีพของตนเองให้มีความมั่นคงทั้งเรื่องงานและรายได้

ส่วนการมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพและสังคมของแรงงาน กิจกรรมจะพบเห็นได้ในกลุ่ม หรือเครือข่ายที่มีการรวมตัวกันอยู่เรื่อยๆ ทุกกลุ่ม หรือแม้แต่เครือข่ายรับงานและส่งงานอิสระในชุมชนที่มีการรวมตัวกันรับงานจากนายจ้างคนเดียวกัน ถึงแม้จะรับงานไปทำที่บ้านของตนเอง แต่ในวันที่นัดส่งงานรับงานจะมีการรวมตัวกัน ซึ่งสามารถที่จะเรียนรู้ปัญหาและประสบการณ์ของกันและกัน โดยการพูดคุยเรื่องงาน เรื่องสุขภาพและความเป็นอยู่ของตนเองให้กับเพื่อนๆ พึ่ง ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงก่อให้เกิดการพึ่งพาและดูแลกันในด้านต่างๆ ด้วย

อย่างไรก็ตามการเรียนรู้และพึ่งพากันของแรงงานฯ ดังกล่าว จะเป็นปัญหาและขาดการดูแลตนเองในกลุ่มแรงงานเย็บผ้าอิสระตามบ้านหรือผู้รับงานจากนายจ้างที่มาติดต่อโดยตรง แรงงานฯ ดังกล่าวจะขาดความมั่นใจในงานที่ตนเองทำอยู่ทั้งเรื่องการรับงานและค่าจ้าง นอกจากนี้การเรียนรู้และพัฒนาตนเองในด้านต่างๆ ก็มีค่อนข้างจำกัด เช่นตัวอย่างของสำและเพื่อนแรงงานในหมู่บ้านหาด ที่ต่างคนต่างรับงานจากนายจ้างหลายคน โอกาสที่แรงงานจะได้พบปะพูดคุย หรือต่อรองทั้งเรื่องการจ้างงานหรือสวัสดิการต่างๆ มีน้อยมาก

“ชุมชน” กับบทบาทที่สำคัญในการปรับตัวทางสังคมของแรงงาน ปราบปรามการกระทำหรือวิถีการเปลี่ยนแปลงในอาชีพเย็บผ้าในชุมชน มีผลต่อความสัมพันธ์ของแรงงานกับชุมชนในหลายๆ ด้าน การจ้างงานและการกำกับดูแลการทำงานของแรงงานได้เปลี่ยนจากการพึ่งพาและช่วยเหลือกันเองของนายจ้างที่เป็นคนในชุมชนซึ่งมีความเข้าใจสภาพความเป็นอยู่ของแรงงานและครอบครัวเป็นอย่างดี และเคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเอาใจใส่ทั้งจากเพื่อนร่วมงานและคนในชุมชนเป็นอย่างดี มาเป็นการจ้างงานหรือรับงานจากโรงงานหรือนายจ้างภายนอกที่เพิ่มค่าจ้างและการจูงใจด้วยระบบการค่าแบบทุนนิยม รูปแบบการพึ่งพาและการช่วยเหลือกันระหว่างนายจ้างในชุมชนกับแรงงานก็สิ้นสุดลง การช่วยเหลือดูแลกันในระดับชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงมีเป้าหมายเพียงผลประโยชน์ระหว่างกันของนายจ้างกับแรงงาน ความสัมพันธ์ของแรงงานกับชุมชนจึงเหลือเพียงด้านสังคมความเป็นอยู่โดยทั่วไป เช่นการช่วยเหลือดูแลกันตามวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ รวมทั้งกิจกรรมพัฒนาของชุมชนและหน่วยงานต่างๆ เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามบทบาทชุมชนในการดูแลความเป็นอยู่ของแรงงาน ก็ยังเปิดกว้างให้แรงงานได้นำเสนอตัวตนของแรงงานในด้านต่างๆ แรงงานหลายคนที่มีความสนใจในการพัฒนาตนเองและการดูแลสุขภาพและสังคมได้เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาในชุมชนและร่วมกิจกรรมในกลุ่ม องค์กรต่างๆ ในชุมชน เช่น อสม. เครือข่ายสตรี องค์กรพัฒนาต่างๆ ซึ่งมีโอกาสได้เรียนรู้เรื่องสวัสดิการ และการส่งเสริมในด้านต่างๆ จึงสามารถที่จะนำความรู้และทักษะที่ได้รับการพัฒนาไปใช้ในกลุ่มอาชีพ หรือสมาชิกแรงงานในชุมชนด้วย แต่อย่างไรก็ตามแรงงานส่วนใหญ่ยังขาดโอกาสในการเรียนรู้ดังกล่าว เนื่องจากการพัฒนาอาสาสมัครและการสนับสนุนยังขาดความครอบคลุมในทุกหมู่บ้าน และวิถีการประกอบอาชีพเย็บผ้าของแรงงานในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

นายจ้าง: ความสัมพันธ์ฉันท์มิตรและศัตรู

หากถามถึงนายจ้างหรือผู้ส่งงาน แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่จะไม่รู้จักและคุ้นเคยกับนายจ้างที่ชัดเจน แม้แต่ชื่อและรายละเอียดบางอย่างของนายจ้างแรงงานส่วนใหญ่ก็ไม่สามารถให้รายละเอียดได้ เพียงแต่สามารถอธิบายความสัมพันธ์และความรู้สึกของตนเองที่มีต่อนายจ้างเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบของการพึ่งพิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ มากกว่าที่จะเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ต่างฝ่ายต่างก็ต้องการผลประโยชน์จากอีกฝ่ายหนึ่งให้มากที่สุด แต่โดยส่วนใหญ่แล้วฝ่ายนายจ้างหรือผู้ส่งงานจะมีบทบาทและสามารถกำหนดการจัดสรรผลประโยชน์จากความสัมพันธ์หรือการจ้างงานได้มากกว่าฝ่ายแรงงาน อาจมีเพียงนายจ้างบางคนที่แรงงานให้ความเคารพและติดต่อสื่อสารกันเชิงสังคมหรือมีความเป็นห่วงเป็นใยกันเหมือนญาติกัน แต่ก็น้อยมาก เช่นกลุ่มเย็บเสื้อครุยของพรรณี เป็นต้น แต่แรงงานนอกระบบในชุมชนส่วนใหญ่จะไม่รู้จักกับนายจ้างหรือผู้ส่งงานแล้ว บางครั้งยังปกปิดข้อมูลบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับนายจ้างเพื่อป้องกันข้อมูลบางอย่างของนายจ้างตามข้อตกลงในการรับส่งงาน ซึ่งเป็นปัญหาในการทำงานแบบกลุ่มที่สร้างความไม่พอใจแก่สมาชิกแรงงานและเป็นปัญหาต่อการคุ้มครองการจ้างงานและ

สวัสดิการต่างๆ ด้วย ดังตัวอย่างของกลุ่มรับเหมาที่มีเพียงแกนนำของกลุ่มทำหน้าที่ติดต่อขอรับงานกับนายจ้างจากแหล่งหรือคนที่โรงงานแนะนำ ซึ่งจะรู้จักเพียงชื่อ สถานที่และเบอร์โทรศัพท์ที่ใช้ติดต่อกัน ส่วนเอกสารข้อมูลเกี่ยวกับตัวนายจ้างแกนนำจะไม่เปิดเผยต่อสมาชิก มีเพียงรูปแบบของข้อตกลงและการจัดการต่างๆเท่านั้น ส่วนกลุ่มอื่นๆและแรงงานตามบ้าน แม้จะมีโอกาสได้พบปะกับนายจ้าง และตกลงการจ้าง การรับงานกันโดยตรง ก็ไม่รู้จักคุ้นเคยหรือเรียนรู้ความคิดเห็นของกันและกันมากนัก ถึงแม้บางครั้งข้อตกลงจะไม่ใช่ที่พอใจหรือมีแนวโน้มจะถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้าง แต่แรงงานบางส่วนก็ยังเต็มใจที่จะรับงานและทำงานให้กับนายจ้างดังกล่าว ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจมากกว่าเชิงสังคม การประสานงานและการติดต่อเพื่อให้นายจ้างเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่แรงงาน จึงเป็นสิ่งที่ทำได้ยากและเป็นข้อจำกัดที่จะต้องหาแนวทางร่วมกันในระบบราชการทุกระดับในหลายหน่วยงาน

ท้องถิ่น หน่วยงานราชการและเอกชน: ภาวการณ์พัฒนาแรงงานนอกระบบ

องค์กรท้องถิ่นนับเป็นหน่วยงานที่มีความสำคัญและมีบทบาทหลักในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงานนอกระบบ ไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมอาชีพ การพัฒนาความเป็นอยู่ การป้องกันโรค และอื่นๆ ซึ่งจำเป็นจะต้องมีนโยบายและแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาแก่กลุ่มเป้าหมายต่างๆในพื้นที่ โดยเฉพาะในกลุ่มวัยทำงานหรือผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ องค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านเม็งก็เป็นอีกหนึ่งหน่วยงานหนึ่งที่มีบทบาทในการพัฒนาดังกล่าว โดยมีแผนงานที่เกี่ยวข้องคือแผนงานส่งเสริมเศรษฐกิจและสังคมของแรงงานตำบลบ้านเม็ง แผนงานดังกล่าวได้เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของเครือข่ายแรงงานจากกลุ่มอาชีพต่างๆในพื้นที่ ซึ่งได้รับการสนับสนุนการจัดตั้งจากสถาบันทางวิชาการ องค์กรภาคเอกชนและหน่วยงานราชการทั้งในและนอกพื้นที่ มีบทบาทสำคัญในการดูแล ส่งเสริมอาชีพและสวัสดิการต่างๆแก่แรงงานหรือกลุ่มอาชีพต่างๆ ในตำบล โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านเม็งเป็นองค์กรหลักในการดำเนินงาน และมีคณะกรรมการดำเนินงานของศูนย์ที่ประกอบด้วย ตัวแทนของ อบต. แกนนำแรงงานกลุ่มต่างๆ ตัวแทนแกนนำหมู่บ้าน องค์กรชุมชน และผู้แทนจากส่วนราชการต่างๆ เข้าร่วมเป็นคณะทำงาน การกำหนดแผนงานการดูแล ส่งเสริมอาชีพและสวัสดิการต่างๆ แก่แรงงาน จะเกิดขึ้นจากการประชุมสัมมนาคณะทำงานและเครือข่ายแรงงานหลายครั้งในช่วงแรกและมีการปรับปรุงแก้ไขในแต่ละปี

การดำเนินงานส่งเสริมอาชีพและสังคมแก่แรงงานนอกระบบ ขององค์กรท้องถิ่นถึงแม้จะมีแผนงานและระบบจัดการไว้ครอบคลุมความต้องการของแรงงานในหลายด้าน แต่จากการสังเกตและประเมินผลการดำเนินงานในกลุ่มต่างๆยังพบว่า กระบวนการจัดการและบริการต่างๆ ยังขาดความต่อเนื่องและไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ เพราะการจัดการของศูนย์ส่งเสริมฯ ยังขึ้นกับการตัดสินใจของคณะผู้บริหารของท้องถิ่นและพนักงานที่ยังขาดความเข้าใจในปัญหาและความต้องการของแรงงานที่ชัดเจน รวมทั้งบทบาทของคณะกรรมการศูนย์ฯยังค่อนข้างจำกัด ขาดศักยภาพในการพัฒนาหรือจัดบริการต่างๆด้วยตนเอง นอกจากนั้นการพัฒนาและส่งเสริม

กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ยังมีปัจจัยด้านการเมืองและการพึ่งพาผลประโยชน์จากอำนาจของคณะกรรมการบริหารและพนักงานท้องถิ่นเป็นการส่วนตัว มากกว่าคณะกรรมการที่เป็นตัวแทนของแรงงานและองค์กรพัฒนาต่าง ๆ ตามระเบียบการดำเนินงานของศูนย์ส่งเสริมแรงงานที่กำหนดไว้

จากการศึกษาบทบาทของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องในการดูแลด้านแรงงานนอกระบบ อุไรวรรณ อินทร์ม่วง (2548) ที่ได้ศึกษาบทบาทหน้าที่และรูปแบบการดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบลด้านอาชีวอนามัยและความปลอดภัยของแรงงานนอกระบบ ในอบต.2 แห่ง รวมทั้งตำบลบ้านเม็งด้วย พบว่า หน่วยงานในพื้นที่มีความสามารถในการจัดทำข้อมูลแรงงานนอกระบบ โดยการเรียนรู้และวิเคราะห์ปัญหาการทำงาน สุขภาพและสังคมต่าง ๆ ร่วมกัน สามารถใช้ประโยชน์ในการจัดทำแผนงาน โครงการต่าง ๆ โดยรวมหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องจัดตั้งคณะทำงานหรือศูนย์ประสานงานเพื่อการดูแล ส่งเสริมความเป็นอยู่ของแรงงานนอกระบบในพื้นที่ได้ ซึ่งแสดงให้เห็นศักยภาพขององค์กรท้องถิ่นที่จะสามารถสร้างกลไกประสานงานฝ่ายต่าง ๆ ในการดำเนินงานอาชีวอนามัยได้ จากผลการศึกษาดังกล่าว พบว่า มีการเสนอบทบาทของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องในลักษณะโครงสร้างและระบบการทำงานเกี่ยวกับแรงงานของหน่วยงานในพื้นที่ ยังขาดการศึกษาผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพและสังคมของแรงงานที่เป็นผลจากการดำเนินงานของท้องถิ่นและหน่วยงาน ซึ่งจำเป็นต้องทำความเข้าใจในกระบวนการทำงานขององค์กรที่เกี่ยวข้องด้วย ไม่ใช่เพียงการสอบถามหรือสัมภาษณ์ตัวแทนของหน่วยงานฯ ซึ่งอาจมีความเอนเอียงกับศักยภาพและความพร้อมขององค์กรที่แท้จริงได้

ส่วนการบริการด้านสุขภาพและสังคมที่เป็นบทบาทหนึ่งของศูนย์ส่งเสริมฯ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของสถานีนอมาฯ การศึกษานอกโรงเรียนและพัฒนาชุมชน ตามระเบียบของศูนย์ฯ แม้จะมีกิจกรรมเยี่ยมบ้านและให้คำแนะนำด้านต่าง ๆ แก่แรงงานในชุมชน รวมทั้งสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนและองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แต่บริการต่าง ๆ ยังไม่สอดคล้องหรือตรงกับความต้องการของแรงงานมากนัก และยังมีแรงงานจำนวนมากยังไม่ได้รับบริการหรือโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมด้วย ส่วนการพัฒนาภาคเอกชนหรือหน่วยงานราชการภายนอกพื้นที่ ซึ่งเป็นภาคีที่แรงงานฯ เคยมีปฏิสัมพันธ์ด้วย เช่น เครือข่ายสตรีอีสานหรือHome net สำนักงานคุ้มครองแรงงานจังหวัดและหน่วยงานส่งเสริมอาชีพต่าง ๆ ที่สนับสนุนให้แรงงานเข้าร่วมเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ จากภาครัฐ หรือการอบรมให้ความรู้ และการพัฒนาอาชีพ ความเป็นอยู่ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนบางอย่างจากองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ นั้น แรงงานส่วนใหญ่จะเข้าใจว่ากิจกรรมต่างเป็นประโยชน์แก่แรงงานฯ แต่ผลที่เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่ผ่านมา ยังไม่สามารถมีส่วนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงานได้มากนัก แต่ก็ได้รับความรู้และความเข้าใจในปัญหาการทำงานที่บ้านและสวัสดิการต่าง ๆ ที่แรงงานนอกระบบควรจะได้รับ การคุ้มครองจากภาคราชการหรือหน่วยงานของรัฐ ซึ่งแรงงานหลายคนก็พร้อมที่จะเข้าร่วมโครงการหากได้รับการติดต่อจากภาคราชการที่เกี่ยวข้อง

ภาคีเครือข่ายการดูแลส่งเสริมแรงงานนอกระบบ แม้จะมีความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตกับแรงงานฯ แม้บทบาทที่ผ่านมาจะมีรูปแบบของการแสวงหาข้อมูลหรือประสานผลประโยชน์บางประการจากแรงงานฯ การพึ่งพาและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพหรือส่งเสริมสวัสดิการต่างๆจึงไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของแรงงานในชุมชนหรือเข้าถึงแรงงานได้เพียงบางกลุ่มเท่านั้น เพราะแรงงานนอกระบบเองยังขาดการรวมตัวและกระจายความช่วยเหลือที่ได้รับแก่เพื่อนร่วมอาชีพในชุมชนไม่ทั่วถึง การคุ้มครองสิทธิสวัสดิการหรือบริการต่างๆแก่แรงงานฯแม้จะได้รับการยอมรับจากแรงงานฯ แต่องค์กรต่างๆเหล่านั้นยังขาดแนวทางปฏิบัติและแผนงานโครงการที่ชัดเจน รวมทั้งสังคมของแรงงานฯในชุมชนยังขาดความเข้าใจในสิทธิและการรวมตัวเพื่อให้ได้มาซึ่งสวัสดิการและบริการที่กำหนดไว้

ส่วนที่ห้า

บทสรุป: วิธีแรงงานและการพัฒนาคุณภาพชีวิต

“ชุมชนบ้านเม็ง” ตัวแทนของชุมชนชนบททั่วไปที่แรงงานในชุมชนต้องดิ้นรนต่อสู้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของตนเอง ตามสภาพเศรษฐกิจ สังคมและการพัฒนาด้านต่างๆ จากภายนอก ในเมื่ออาชีพเกษตรกรรมดั้งเดิมของชุมชนไม่สามารถสนองตอบความต้องการในชีวิตประจำวันที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องได้แล้ว การแสวงหาอาชีพหรือดำเนินชีวิตในรูปแบบใหม่ที่ไม่ต้องใช้เวลาเรียนรู้มากนักและสามารถสร้างรายได้อย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง จึงเป็นที่ต้องการและได้รับความนิยมนิยมของประชาชนในชุมชนอย่างรวดเร็ว “งานเย็บผ้า” อาชีพแรกที่หนุ่มสาววัยแรงงานหรือกำลังเข้าสู่วัยแรงงานส่วนใหญ่ในชุมชนรับรู้และสามารถเข้าสู่อาชีพดังกล่าวได้ไม่ยากนัก จึงเป็นอาชีพที่แรงงานจำนวนมากในชุมชนเลือกเป็นแนวทางดำเนินวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ในครอบครัวของแรงงานและชุมชนในด้านต่างๆ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและอาชีพในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่เพียงแต่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนเท่านั้น ยังเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกและเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศด้วย การนำอาชีพเย็บเสื้อผ้าได้เข้าสู่ชุมชนในระยะแรกได้สร้างปรากฏการณ์ใหม่ทางวัฒนธรรมของคนในชุมชน เริ่มตั้งแต่รูปแบบการตัดเย็บเสื้อผ้าที่เดิมจะใช้ผ้าและวัสดุที่สามารถผลิตเองได้ในชุมชนทั้งผ้าฝ้าย ไหม จากการตัดเย็บด้วยมือ มาเป็นการใช้เครื่องจักรและวัสดุตัดเย็บรูปแบบใหม่ที่สวยงามและคงทน จึงได้รับความนิยมชมชอบจากผู้คนในชุมชนและใกล้เคียงในเวลาไม่นาน เมื่อมองเห็นความสนใจและความต้องการของชาวบ้าน แรงงานเย็บผ้าจึงได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการตัดเย็บเสื้อผ้าจากเดิมที่มองเพียงเพื่อเป็นอาชีพเสริมหรือการใช้สอยในชุมชน เข้าสู่การตัดเย็บเพื่อการค้าขายและการลงทุนเป็นอาชีพหลัก เช่นเดียวกับระบบทุนนิยมและการจ้างแรงงานไปโดยไม่รู้ตัว

ระยะแรกของการประกอบอาชีพเย็บผ้า แม้จะมีผลต่อวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของประชาชนในชุมชนบ้าง แต่เมื่อได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชน หรือได้รับผลกระทบจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมภายนอกตามระบบทุนนิยมหรือการแข่งขันทางการค้าที่มีเป้าหมายเพื่อให้มีรายได้และกำไรสูงสุด ก็ทำให้รูปแบบการทำงานและสภาพความเป็นอยู่ของแรงงานในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างรวดเร็วจนไม่อาจรองรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ทันสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงไม่ใช่เหตุผลเพียงเพื่อต้องการรายได้หรือความเป็นอยู่ในครอบครัว แต่มีความหมายถึงสถานะทางสังคม ค่านิยมและวิถีชีวิตที่จะได้รับการยอมรับจากชุมชนมากขึ้นด้วย

ความมั่นคงในการประกอบอาชีพและรายได้ของแรงงานเย็บผ้าไม่สามารถดำรงอยู่ได้ โดยลำพัง แต่ขึ้นกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมภายนอกชุมชนและของประเทศด้วย การล่มสลายของระบบเศรษฐกิจของประเทศนับจากปี พ.ศ. 2540 ได้ส่งผลถึงระบบการทำงานของแรงงานในชุมชนด้วย แรงงานจำนวนมากที่กลับเข้าสู่ชุมชนได้นำระบบการทำงานและการจ้างงานแบบอุตสาหกรรมเข้าสู่ชุมชนด้วย แต่ภายในชุมชนเองยังขาดความพร้อมที่จะเรียนรู้และทำความเข้าใจในระบบการผลิตดังกล่าว จึงส่งผลให้แรงงานฯส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับผลกระทบจากระบบการจ้างงานและการทำงานทั้งด้านสุขภาพ สังคมและวิถีชีวิตประจำวันในด้านต่าง ๆ มากมาย

2. รูปแบบการจ้างงานหรือการรับงานมาทำที่บ้านในแบบต่าง ๆ เป็นตัวกำหนดสภาพการทำงาน ความเป็นอยู่ ภาวะสุขภาพและสังคมของแรงงานฯและครอบครัว การจ้างงานถึงแม้จะมีแหล่งงานหรือนายจ้างที่แตกต่างกัน แต่การรับงานของแรงงานฯทุกรูปแบบก็มีสภาพการทำงานหรือวิถีการดำเนินชีวิตที่มีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือต่าง ๆ ก็ผ่านการเรียนรู้และปลูกฝังในอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าจากชุมชน และมีประสบการณ์ในการทำงานและการดำเนินชีวิตทั้งในชุมชน สังคมอุตสาหกรรมหรือแรงงานรับจ้างนอกชุมชนมาก่อน การรับงานมาทำที่บ้านจึงทำให้มีการนำระบบการทำงานแบบโรงงานอุตสาหกรรม หรือรูปแบบการจ้างงานในแบบเดิมกลับเข้าสู่ชุมชนด้วย

รูปแบบการจ้างงานและการรับงานมาทำที่บ้านในแต่ละรูปแบบจะพบว่าจะมีความเสี่ยงต่อสุขภาพอนามัย รวมทั้งปัญหาการเอารัดเอาเปรียบแรงงานฯทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคมกับแรงงานฯด้วย ถึงแม้ว่าแรงงานฯในบางกลุ่มจะมีการดูแลตนเองหรือมีการสนับสนุนจากครอบครัวหรือชุมชนอยู่บ้าง แต่กระบวนการจ้างงานหรือการรับงานยังก่อปัญหาแก่แรงงานอย่างต่อเนื่อง และยังขาดการแก้ไข ป้องกันโดยแรงงานฯหรือเครือข่ายแรงงานในชุมชน ที่จะทำให้แรงงานฯมีความมั่นคงในการประกอบอาชีพ และเกิดความเป็นธรรมทั้งในระหว่างการทำงานและการดำเนินชีวิตประจำวันของแรงงานฯในชุมชน

สภาพการทำงาน สิ่งแวดล้อมทั้งด้านกายภาพ อาคาร สถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก ภาวะทางสังคมของแรงงานฯ ล้วนแต่มีผลต่อพฤติกรรมแรงงานทั้งด้านบวกและด้านลบ โดยหากแรงงานฯได้ทำงานในสภาพที่มีความพร้อมในด้านต่าง ๆ ก็ส่งผลให้แรงงานฯมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและเพื่อนร่วมงานในชุมชน แต่โดยส่วนใหญ่แล้วแรงงานฯในชุมชนนอกจากวิถีชีวิตที่ต้องแบกรับภาระในชีวิตประจำวันตามสถานะของแต่ละคนแล้ว การทำงานยังขาดความพร้อมทั้งด้านอาคาร สถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก สภาพสังคมและความเป็นอยู่ที่ไม่เหมาะสมของแรงงานฯแต่ละคน จึงส่งผลกระทบต่อการทำงานและพฤติกรรมต่าง ๆ ของแรงงาน เช่นการต่อรอง ขัดขืน หลีกเลี่ยงการรับงานหรือการปรับเปลี่ยนการทำงานสู่รูปแบบใหม่เรื่อยไป รวมทั้งแสวงหาอาชีพอื่นเพื่อให้เกิดความสมดุลในการประกอบอาชีพและการดำเนินวิถีชีวิตของตนเอง

3. ภาวะทางสุขภาพและสังคมของแรงงานนอกระบบ ผลสะท้อนที่เกี่ยวข้องกับพื้นฐานแนวคิดทางสุขภาพและสังคมรวมทั้งประสบการณ์ของแรงงานแต่ละคน แรงงานส่วนใหญ่จะรับรู้และเข้าใจว่าการทำงานเย็บผ้าจะมีความเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพอนามัยของตนเอง และบางส่วนกำลังประสบกับปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นจากการทำงานเย็บผ้า แนวคิดเรื่องสุขภาพของแรงงานส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญเกี่ยวกับการเจ็บป่วยและการป้องกันอุบัติเหตุที่จะเกิดขึ้นจากการทำงาน แม้หลายคนจะมีสภาพการทำงานหนักจนละเลยการดูแลตนเองหรือการพักผ่อนที่เหมาะสม แต่มุมมองเรื่องสุขภาพยังมีความสำคัญน้อยกว่าเรื่องความเป็นอยู่ในครอบครัวและสังคมของแรงงานฯ ที่มีเป้าหมายในเรื่องรายได้และการมีงานทำอย่างต่อเนื่อง

รูปแบบการรับงานมาทำที่บ้านและความสัมพันธ์ของแรงงานฯ นอกจากจะส่งผลถึงการจัดการกับปัญหาและการช่วยเหลือกันในการทำงานแล้ว ยังส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้และการพึ่งตนเองด้านสุขภาพและสังคมของแรงงานฯ ด้วย การรวมกลุ่มหรือการมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องจะทำให้แรงงานฯ ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านสุขภาพอนามัยและการแสวงหาสวัสดิการที่ตนเองควรจะได้รับจากหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง นอกจากนั้นยังส่งผลถึงความเข้มแข็งที่จะสร้างเครือข่ายแรงงานเพื่อต่อรองหรือเรียกร้องในสิทธิที่ควรจะได้รับ การช่วยเหลือและคุ้มครองจากภาคีต่างๆ แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบการรับงานและความสัมพันธ์ที่ดีของแรงงานในลักษณะดังกล่าวก็ยังมีไม่มากนักในชุมชน ทั้งยังขาดการสร้างเสริมความเข้มแข็งหรือการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจัง

4. การแสวงหาการบริการหรือการดูแลสุขภาพของแรงงานฯ แม้ว่าแรงงานส่วนใหญ่จะมีปัญหาสุขภาพที่เกิดจากการทำงานแต่เมื่อไหร่ที่อาการของโรคที่เกิดขึ้นยังไม่รุนแรง การแสวงหาการเยียวยาปัญหาสุขภาพที่เกิดขึ้นจะให้ความสำคัญกับระบบสุขภาพพื้นบ้านหรือการดูแลตนเองในชุมชน ซึ่งได้เรียนรู้จากประสบการณ์และการปฏิบัติของแรงงานฯ ด้วยกันและจากคนในชุมชน แบบแผนการดูแลสุขภาพแรงงานที่สำคัญ เช่นการป้องกันหรือหลีกเลี่ยงจากงานหรือกิจกรรมที่มีความเสี่ยง แต่เมื่อปัญหาสุขภาพรุนแรงขึ้นก็จะแสวงหาการเยียวยาจากระบบการแพทย์ภาคเอกชนหรือการซื้อยากินเองในเบื้องต้น หากมีปัญหาเรื้อรังที่จะต้องรับบริการอย่างต่อเนื่อง แรงงานจึงจะมองหาระบบการแพทย์และสาธารณสุขของภาครัฐ ซึ่งในปัจจุบันระบบสุขภาพตามนโยบายหลักประกันสุขภาพของรัฐ การออกกฎหมายเพื่อการดูแลแรงงานนอกระบบของภาครัฐมีมากขึ้น การเข้าถึงและใช้บริการสุขภาพของสถานบริการและหน่วยงานภาครัฐจึงได้รับความไว้วางใจมากขึ้นจากแรงงานนอกระบบ

การดูแลสุขภาพทั้งในเชิงส่งเสริม ป้องกันและฟื้นฟูสุขภาพที่ยังขาดการเอาใจใส่อย่างต่อเนื่องทั้งจากแรงงานฯ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แม้ว่าแรงงานจะรับรู้และเข้าใจในปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำงาน แต่ก็ยังเมินเฉยหรือให้ความสนใจในการพัฒนาตนเองไม่มากนัก สภาพปัญหาดังกล่าวจะพบมากในกลุ่มแรงงานฯ แบบอิสระตามบ้าน ซึ่งขาดทั้งโอกาสในการเรียนรู้และการบริการต่างๆ และแม้แต่ในกลุ่มแรงงานที่รับงานแบบเหมาก็ยังพบว่า การส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค และการฟื้นฟูสุขภาพของตนเอง ยังไม่มีการปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสมใน

หลาย ๆ ด้าน เช่น การเฝ้าระวังสุขภาพของตนเองหรือกลุ่ม การจิตสภาพแวดล้อมในการทำงาน และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการทำงานที่ถูกต้อง

ระบบสวัสดิการ สิทธิและบริการที่แรงงานควรรับรู้และได้รับการบริการจากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ สำหรับแรงงานนอกระบบในชุมชนชนบทแล้วนับเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความเป็นจริงในชีวิตของแรงงานฯ แม้ว่าในปัจจุบันแรงงานกำลังประสบกับปัญหาต่าง ๆ ทั้งจากระบบการจ้างงาน สภาพการทำงาน หรือในวิถีชีวิตประจำวัน แรงงานส่วนใหญ่ก็ยังขาดการดูแลเอาใจใส่จากหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง ความมั่นคงเรื่องการจ้างงานและรายได้นับเป็นปัญหาที่กำลังคุกคามคุณภาพชีวิตของแรงงานและครอบครัว ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสภาพสังคมและความเป็นอยู่ของประชาชนทั้งในระดับชุมชนและประเทศชาติด้วย

5. องค์กรแรงงานกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงานนอกระบบ การมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้านแรงงานของภาคีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแรงงานนอกระบบ ตั้งแต่ระดับครอบครัว เพื่อนแรงงาน นายจ้าง องค์กรชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งระดับท้องถิ่นและภาคราชการ นับมีความสำคัญต่อการพัฒนาสุขภาพและสังคมแก่แรงงานนอกระบบ ความสัมพันธ์และบทบาทที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับแรงงานฯ นอกจากบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตแก่แรงงานแล้ว บางส่วนยังมีผลกระทบกับแรงงานหรือการแสวงหาประโยชน์จากแรงงานเพื่อต่อรองกับภาครัฐหรือเอกชนที่เกี่ยวข้องด้วย สถาบันครอบครัวและเครือข่ายแรงงานในพื้นที่ นับเป็นองค์กรที่มีบทบาทและความสำคัญต่อวิถีชีวิตและการทำงานของแรงงานมากที่สุด แม้แรงงานจะมีภาระความรับผิดชอบมากขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มแรงงานหญิง แต่ระบบความสัมพันธ์ทั้งในครอบครัวและเพื่อนร่วมอาชีพเดียวกันกลับมีผลดีต่อสุขภาพและสังคมของแรงงานฯ การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันในครอบครัวและเครือข่ายแรงงานได้ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรแรงงาน ที่จะต่อรองหรือรองรับกับสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงในอาชีพเยี่ยงผ้าได้ นอกจากนี้ยังเป็นแรงผลักดันให้แรงงานฯ ได้รับการยอมรับจากสังคมและหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อพัฒนาสวัสดิการและแสวงหาบริการต่าง ๆ แก่ตนเองได้

นายจ้างกับระบบความสัมพันธ์ในระบบทุนนิยม การจ้างงานที่เกิดขึ้นนับวันจะสร้างปัญหากับแรงงานมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการลดค่าจ้างและปริมาณงานที่ไม่สม่ำเสมอ บทบาทและสถานะของนายจ้างจะอยู่เหนือกว่าแรงงานในชุมชน ทั้งเรื่องกำหนดผลประโยชน์หรือวิธีการทำงานที่ส่วนใหญ่จะเป็นผู้กำหนดความต้องการของตนเองได้มากกว่า แม้ว่านายจ้างบางคนจะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับแรงงานบางกลุ่ม แต่ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นก็ยังมีแบบแผนของการจ้างงานและการกำกับแรงงานให้สามารถรองรับงานที่จะทำการผลิตของตนเองได้เป็นสำคัญ

หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน ถึงแม้จะได้รับการยอมรับและการสนับสนุนการพัฒนาชีวิตและสวัสดิการต่าง ๆ บ้าง แต่บทบาทและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นยังมีกระบวนการจัดการและแสวงหาผลประโยชน์จากความสัมพันธ์กับแรงงานเพื่อเป้าหมายของหน่วยงานหรือองค์กรของตนเองเป็นสำคัญ กิจกรรมส่งเสริมแรงงานของหน่วยงานในพื้นที่บางครั้งยังมีปัจจัยทางการเมือง หรือการจัดการที่ยังขาดความเข้าใจในสภาพปัญหาและความต้องการของแรงงาน

ๆ นอกจากนั้นภาคเอกชนหรือองค์กรพัฒนาภายนอกที่เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของแรงงานในชุมชน ถึงแม้จะสร้างความเข้าใจเรื่องสิทธิและสวัสดิการต่างๆ แก่แรงงาน แต่ผลที่เกิดขึ้นกับแรงงานยังมีค่อนข้างจำกัด แต่องค์กรและหน่วยงานต่างๆ เหล่านั้น กลับได้รับการยอมรับทั้งจากภาครัฐและแหล่งทุนต่างๆ มากกว่าแรงงานที่เป็นเป้าหมายสำคัญ

การพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานนอกระบบ ในปัจจุบันได้มีการเตรียมความพร้อมทั้งในระดับนโยบายของรัฐและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานต่างๆ แม้ว่าการปฏิบัติตามนโยบายและกฎหมายต่างๆ จะไม่เห็นผลที่ชัดเจนกับแรงงานนอกระบบในชุมชน แต่สภาพปัญหาและความต้องการในการพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานนอกระบบที่นับวันจะเพิ่มขึ้น จะเป็นตัวกำหนดให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและองค์กรแรงงานให้ความสำคัญกับการพัฒนาบริการแรงงานมากขึ้นในอนาคตได้ เช่นเดียวกันกับระบบบริการสุขภาพของสถานบริการต่างๆ ถึงแม้ระบบบริการสุขภาพตามนโยบายหลักประกันสุขภาพ จะไม่ได้กำหนดให้มีมาตรฐานและแนวทางในการคุ้มครองสุขภาพของแรงงานที่ชัดเจน แต่ก็มีช่องทางให้แรงงานได้เข้าถึงบริการสุขภาพที่เป็นปัญหาของแรงงานได้ โดยเฉพาะระบบบริการสุขภาพขั้นพื้นฐานในชุมชน

การเรียนรู้และพัฒนาตนเองทั้งด้านสุขภาพและสังคมของแรงงานนอกระบบ นอกจากการพึ่งตนเองและแสวงหาการเยียวยาหรือการดูแลสุขภาพและสังคมด้วยตนเองแล้ว การเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพด้านต่างๆ ของแรงงานที่เกิดขึ้นทั้งระหว่างการทำงานและในวิถีชีวิตประจำวันจากเครือข่ายแรงงานฯ และองค์กรที่เกี่ยวข้องในชุมชนมีความสำคัญมากขึ้น เพราะนอกจากจะกระตุ้นให้แรงงานสามารถพึ่งตนเองด้านสุขภาพได้แล้ว ยังมีผลต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงจากอาชีพการรับงานมาทำที่บ้าน และปัญหาสุขภาพและสังคมที่นับวันจะมีมากขึ้นกับแรงงานนอกระบบในอนาคตด้วย

บรรณานุกรม

- กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงาน. (2547). คู่มือการปฏิบัติตามกฎกระทรวง ว่าด้วยการคุ้มครองแรงงานในงานที่รับไปทำที่บ้าน เกี่ยวกับความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสภาพแวดล้อมในการทำงาน. กรุงเทพฯ.
- กมลวรรณ บุญยืน. (2547). ทำไมต้องมองแรงงานนอกระบบ. จดหมายข่าวประกันสังคม.11(3) มีนาคม 2547.
- กาญจนา นาตะพิน. (2546). เอกสารประกอบการอบรม “ปัญหาและสิ่งคุกคามสุขภาพของแรงงานนอกระบบ”. คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2547). พลวัตสุขภาพกับการพึ่งตนเองภาคชนบท. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2548). วิถีชุมชน: คู่มือการเรียนรู้ที่ทำให้งานชุมชนง่ายได้ผลและสนุก. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2550). วัฒนธรรม สุขภาพ กับการเยียวยา: แนวคิดทางสังคมและมานุษยวิทยาการแพทย์. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- จันทร์เพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ. (2541). รายงานผลการสำรวจปัญหาสังคมและสาธารณสุขของคนงานก่อสร้างในประเทศไทย. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล และศิริพร เกื้อกุลนุรักษ์. (2546). การพัฒนาหลักประกันสุขภาพของประชาชนกลุ่มแรงงานนอกระบบและครอบครัว. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- เบญจา จิรภัทรพิมล และคณะ. (2544). สภาพการทำงานนอกระบบกับปัญหาสุขภาพ: กรณีการศึกษาอุตสาหกรรมอยู่บ้าน. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- ประชาไท.(นามแฝง). (2549). แรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2548. สารคดี. 17: 4 (เมษายน 2549)
- ปฐมรินทร์ นิมิตรวรพจน์. (2548). การศึกษาสถานการณ์ด้านอาชีวอนามัยของแรงงานนอกระบบ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกริก.
- ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2548). จับตาแรงงานพันธุ์ใหม่ แรงงานนอกระบบ. สารคดี.16: 3 (มีนาคม 2548)
- ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2549). “แรงงานนอกระบบ: คุณภาพชีวิตที่ยังขาดหาย”.สารคดี. 17:4 (เมษายน 2549)
- ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น. (2536). การวิจัยเชิงคุณภาพ: พฤติกรรมสุขภาพ.ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.

- สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข. (2541). สุขภาพและความปลอดภัยของแรงงานมิติทางสังคมศาสตร์. กระทรวงสาธารณสุข นนทบุรี.
- สมเกียรติ ศิริรัตนพฤษ และคณะ. (2543). สถานะสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรวัยแรงงานไทย. นนทบุรี: สำนักวิจัยระบบสาธารณสุข.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2538). ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ หลักการหาความรู้ วัด ดำเนินงานวิจัย วิเคราะห์ข้อมูล และเขียนรายงาน. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.
- สำนักพัฒนาเครือข่ายบริการสุขภาพ. (2545). มาตรฐานแนวปฏิบัติการให้ความบริการอาชีวอนามัยสำหรับสถานบริการสาธารณสุข. นนทบุรี: สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข.
- สุธิดา อุทะพันธ์. (2546). เอกสารประกอบอารบรรมบุคลากรสาธารณสุข ในการดำเนินงาน อาชีวอนามัย. กระทรวงสาธารณสุข. กรมควบคุมโรค.
- สุสัณหา ยิ้มแย้ม. (2547). การพัฒนาศักยภาพการดูแลตนเองของแรงงานนอกระบบ : งานไม้ แกะสลักระยะที่ 2(สภาพการทำงานและสุขภาพ). คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุสัณหา ยิ้มแย้ม และคณะ. (2543). การประมวลผลองค์ความรู้เกี่ยวกับแรงงานนอกระบบ. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- อนิรุจน์ มโนธรรม. (2548). การศึกษาปัญหาด้านอาชีวอนามัยและความปลอดภัยในการทำงานของกลุ่มแรงงานนอกระบบในจังหวัดภูเก็ต. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2549). วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ ในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.
- อุไรวรรณ อินทร์ม่วง.(2548). บทบาทหน้าที่และรูปแบบการดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบลด้านอาชีวอนามัยและความปลอดภัยของแรงงานนอกระบบ. คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.